

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ
ΤΗΣ
ΠΡΕΒΕΖΑΣ
15^{ος} – 19^{ος} ΑΙΩΝΑΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΛΕΝΗΣ

ΣΠΥΡΟΣ Χ. ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ

ΒΟΛΟΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2002

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ
ΤΗΣ
ΠΡΕΒΕΖΑΣ
15^{0ς} – 19^{0ς} ΑΙΩΝΑΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΛΕΝΗΣ

ΣΠΥΡΟΣ Χ. ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ

ΒΟΛΟΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2002

στη μητέρα και τα αδέρφια μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ – Εισαγωγικά	6
ΜΕΡΟΣ Α΄	
Η ΠΟΛΗ ΣΤΟ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟ ΧΩΡΟ 15^{ος} – 19^{ος} ΑΙ.	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
Η πόλη και το οικονομικό και διοικητικό της πλαίσιο	14
1.1 Εισαγωγικά	15
1.2 Οθωμανικό διοικητικό και οικονομικό πλαίσιο	16
1.3 Βενετσιάνικο διοικητικό και οικονομικό πλαίσιο	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	
Στοιχεία πολεοδομικής οργάνωσης.....	29
2.1 Δίκαιο.....	30
2.2 Χωρικό μοντέλο ανατολής (*)......	32
2.3 Φορείς και μηχανισμοί άσκησης πολεοδομικού ελέγχου	34
2.4 Πολεοδομική πραγματικότητα – εικόνα αστικού τοπίου.....	39
ΜΕΡΟΣ Β΄	
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ	48
ΓΕΝΙΚΑ.....	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Πρώτη Περίοδος (1477 – 1684)	57
1.1 Ιστορικό πλαίσιο.....	58
1.2 Χώρος και οικονομία	60
1.3 Δημογραφικά.....	61
1.4 Διοικητική οργάνωση.....	62
1.5. Πολεοδομική διερεύνηση	64
1.5.1. Οχυρώσεις	64
1.5.2 Οικισμός.....	66
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Δεύτερη περίοδος (1684 – 1798)	71
2.1 Ιστορικό πλαίσιο.....	72
2.2 Χώρος και οικονομία	73
2.3 Δημογραφικά.....	77

2.4 Διοικητική οργάνωση	79
2.5 Πολεοδομική Διερεύνηση.....	81
2.5.1 Οχυρώσεις.....	81
2.5.2 Οικισμός	83
2.5.3 Θρησκευτικά και δημόσια κτήρια	87
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Τρίτη περίοδος (1798 – 1912)	90
3.1 Ιστορικό πλαίσιο.....	91
3.2 Χώρος και οικονομία	92
3.3 Το λιμάνι της Πρέβεζας πόλος ανάπτυξης	94
3.4 Δημογραφικά.....	97
3.5 Διοικητική οργάνωση.....	98
3.6 Πολεοδομική Διερεύνηση	101
3.6.1 Οχυρώσεις	101
3.6.2 Οικισμός	104
3.6.3 Θρησκευτικά και δημόσια κτήρια	111
3.6.4 Κατοικίες.....	114
ΕΝ ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΙ	116
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΧΑΡΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ	
ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ	121
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ	124
ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ.....	129
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ	

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ - Εισαγωγικά

Στα πλαίσια των ακαδημαϊκών μου υποχρεώσεων έγινε η εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας, με θέμα: «Η πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας 15^{ος} – 19^{ος} αιώνας». Η επιλογή του θέματος ήταν προσωπική, ενώ η οριστική απόφαση πάρθηκε ύστερα από παρότρυνση του επιβλέποντος καθηγητή κ. Κώστα Λαλένη.

Στο παρακάτω κείμενο θα ήθελα να απαντήσω σε μια σειρά από ερωτήματα που πιθανόν γεννιούνται σε κάποιον που έχει στα χέρια του την παρούσα μελέτη. Τα ερωτήματα αυτά είναι σχετικά με την επιλογή του θέματος, την ανεύρεση του απαραίτητου υλικού και την δομή της εργασίας. Έτσι έχουμε τα εξής:

- Γιατί επέλεξα το θέμα “Πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας 15^{ος} – 19^{ος} αι”;

Ο χώρος που έχει την μεγαλύτερη “επίδραση” σε κάθε άνθρωπο είναι ο χώρος της πόλης, του οικισμού γενικότερα. Επομένως θέματα που αφορούν την πολεοδομική οργάνωση ενός οικισμού είναι άμεσα, πρακτικά, καθημερινά και σημαντικά. Έτσι θέλησα να ασχοληθώ με ένα θέμα πολεοδομικής φύσης.

Ο θαυμασμός μου για την ενότητα, την ομορφιά, την γραφικότητα των παραδοσιακών οικιστικών συνόλων με έκανε να στραφώ προς την μελέτη τους.

Οι αναφορές, στα πλαίσια της πανεπιστημιακής μου εκπαίδευσης (μαθήματα, διδασκαλίες), ήταν σχεδόν μηδενικές για θέματα πολεοδομικού χαρακτήρα όσον αφορά οικισμούς στον ελληνικό χώρο από τον 15^ο έως τον 19^ο αιώνα. Αντίθετα για τα πολεοδομικά ζητήματα οικισμών του ευρωπαϊκού χώρου της ίδιας περιόδου η κάλυψη ήταν πλήρης. Το γεγονός αυτό μεγάλωνε την δίψα μου για γνώση γύρω από τον τρόπο πολεοδομικής οργάνωσης των παραδοσιακών οικισμών του ελληνικού χώρου. Έτσι επέλεξα το θέμα μου να αφορά την πολεοδομική εξέλιξη ενός τέτοιου οικισμού. Ο όρος “εξέλιξη” θα μου επέτρεπε να ασχοληθώ με την μελέτη της πολεοδομίας στο σύνολο της περιόδου αυτής (15^{ος} – 19^{ος}). Θα πρέπει εδώ να διευκρινίσω ότι λέγοντας παραδοσιακός οικισμός, εννοώ οικισμός που διαθέτει στον πολεοδομικό του ιστό “λείψανα” προγενέστερων εποχών.

Τέλος η επιλογή του οικισμού μελέτης έγινε με δύο κριτήρια: την αγάπη και την προσβασιμότητα. Η “αγάπη” για την πόλη στην οποία γεννήθηκα και μεγάλωσα και η σχετική προσβασιμότητα στο απαραίτητο υλικό με οδήγησε να επιλέξω ως οικισμό μελέτης την Πρέβεζα (πρωτεύουσα του ομώνυμου νομού και πόλη της Ηπείρου).

- Πως δομείται η παρούσα διπλωματική εργασία;

Η πολεοδομική ανάλυση μιας πόλης δεν είναι μια απλή ανάλυση της αρχιτεκτονικής πραγματικότητας όσο ολοκληρωμένη και να είναι η τελευταία. Αυτό συμβαίνει γιατί ο χώρος έχει οικονομική και κοινωνικοπολιτική χροιά. Η πολεοδομική πραγματικότητα λοιπόν είναι αποτέλεσμα των εκάστοτε οικονομικών και κοινωνικοπολιτικών συνθηκών, αφού ο χώρος είναι πεδίο οικονομικών συναλλαγών και «αναπαραγωγής των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής» (Καρύδης, 1994:11).

Είναι επίσης προφανές ότι «η πόλη αποτελεί σύνθεση του χώρου και του οικονομικού της ρόλου στα πλαίσια του καταμερισμού εργασίας με την περιβάλλουσα ύπαιθρο και την κεντρική διοίκηση» (Αυδίκος, 1991:13). Η μελέτη λοιπόν του οικονομικού ρόλου μιας πόλης προϋποθέτει τη γνώση του διοικητικού συστήματος στο οποίο εντάσσεται η πόλη αυτή.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι για να περιγράψω την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας θα πρέπει να συγκεντρώσω, όχι μόνο στοιχεία με καθαρά αρχιτεκτονικό ή πολεοδομικό χαρακτήρα, αλλά και στοιχεία για την οικονομική ζωή, τον πληθυσμό και την διοικητική οργάνωση της πόλης.

Για να είναι μια μελέτη εμπειρισταωμένη, απαιτείται τουλάχιστον να διαθέτει ένα θεωρητικό υπόβαθρο. Στο πρώτο μέρος λοιπόν της μελέτης που ακολουθεί προσπάθησα να δώσω κάποια γενικά στοιχεία για την πόλη στο βαλκανικό χώρο κατά την χρονική περίοδο 15^{ος} έως και 19^{ος} αιώνας, έτσι το κεφάλαιο αυτό το ονόμασα «Η πόλη στο βαλκανικό χώρο 15^{ος} – 19^{ος} αι.». Τα γενικά αυτά στοιχεία αφορούν δύο πράγματα.

Καταρχήν εξετάζω την διπλή σημασία οικονομική και διοικητική, της πόλης. Από τη μια αναλύω την πόλη ως αγοραστικό και διαμετακομιστικό κέντρο και περιγράφω τις οικονομικές σχέσεις της πόλης με την ύπαιθρο. Από την άλλη αναλύω το ευρύτερο διοικητικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η πόλη. Επειδή η μελέτη μου αφορά εξέλιξη (πολεοδομική), όλοι οι παραπάνω παράγοντες εξετάζονται, σε συνάρτηση με το χρόνο, πως μεταβάλλονται. Επίσης γίνεται και μια δεύτερη διαφοροποίηση των παραπάνω, αφού η Πρέβεζα, το αντικείμενο της παρούσης μελέτης, στην χρονική περίοδο από τον 15^ο έως και τον 19^ο αιώνα βρέθηκε υπό την κυριαρχία δύο κατακτητών, των Τούρκων και των Ενετών. Έτσι κρίθηκε απαραίτητο να περιγραφούν ξεχωριστά τα δύο διοικητικό - οικονομικά συστήματα.

Επίσης στο πρώτο μέρος αναφέρω και καθαρά πολεοδομικά στοιχεία αλλά με ένα γενικό τρόπο. Παραθέτω δηλαδή κάποια στοιχεία πολεοδομικής οργάνωσης για μια οποιαδήποτε πόλη της βαλκανικής χερσονήσου. Τα στοιχεία αυτά αφορούν το δίκαιο που διέπει τις πόλεις του βαλκανικού χώρου, τους φορείς και τους μηχανισμούς πολεοδομικού ελέγχου και την εικόνα του αστικού τοπίου και πώς αυτές διαμορφώνονται μέσα στο χρόνο (15^{ος} – 19^{ος} αι.). Επιπλέον αναφέρομαι στο χωρικό μοντέλο της ανατολής το οποίο βασίζεται στο βιβλίο του Φίλιππου Ωραιόπουλου «Ο νεοελληνικός λόγος για την αρχιτεκτονική και την πόλη» (βλ. βιβλιογραφία) και το οποίο το θεωρώ σαν το πιο άρτιο θεωρητικό μοντέλο εξήγησης του πολεοδομικού χώρου της πόλης των Βαλκανίων.

Στη συνέχεια το δεύτερο μέρος της εργασίας μου αφορά την περίπτωση - αντικείμενο μελέτης την Πρέβεζα. Περνάω δηλαδή από τα γενικά στα ειδικά. Στο δεύτερο μέρος λοιπόν προχωρώ στη μελέτη του οικισμού της Πρέβεζας μέσα στο χρόνο (15^{ος} – 19^{ος} αι). Η μελέτη αυτή αφορά την οικονομική ζωή, την δημογραφική κατάσταση και την διοικητική οργάνωση της πόλης, στοιχεία που έχουν άμεσο πολεοδομικό αντίκτυπο. Παράλληλα αναφέρομαι εκτενώς στα στοιχεία που συνθέτουν την πολεοδομική εικόνα της πόλης. Τα στοιχεία αυτά αφορούν θέματα όπως, η οχύρωση, ο πολεοδομικός ιστός, τα θρησκευτικά και τα δημόσια κτήρια, οι περιοχές κατοικίας, η αγορά, το λιμάνι,

η ύδρευση κ.α. Για καθαρά πρακτικούς λόγους και λόγους καλύτερης κατανόησης η παραπάνω μελέτη, χωρίστηκε σε τρεις χρονικές περιόδους.

Η πρώτη περίοδος (1477 – 1684), αφορά την κατάληψη της πόλης από τους Τούρκους και την πρώτη τουρκική κατοχή. Η δεύτερη περίοδος (1684 – 1798), αφορά την ενετική κατοχή της πόλης με μια μικρή παρεμβολή τουρκικής κατοχής (1701 – 1717). Τέλος η τρίτη περίοδος (1798 – 1912), αφορά την τελευταία τουρκική κατοχή, αφού το 1912 η Πρέβεζα απελευθερώνεται.

- Πως βρήκα το απαραίτητο υλικό για την εργασία μου;

Επιλέγοντας το θέμα «Πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας (15^{ος} – 19^{ος})», είχα αυτόματα δυο γνωστικές κατευθύνσεις που θα έπρεπε να καλύψω. Από τη μια θα έπρεπε να μελετήσω και να καταγράψω ό,τι αφορά την πολεοδομία στον ελλαδικό χώρο από τον 15^ο έως τον 19^ο αιώνα. Από την άλλη θα έπρεπε να συγκεντρώσω κάθε στοιχείο που αφορά την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας.

Σχετικά με την πρώτη κατεύθυνση το θέμα ήταν τεράστιο (πολεοδομία από τον 15^ο – 19^ο), επομένως ήταν απαραίτητη, λόγω του περιορισμένου χρόνου εκπόνησης της διπλωματικής, η «σωστή» επιλογή των πηγών πληροφόρησης. Λέγοντας «σωστή» επιλογή εννοώ ότι θα έπρεπε να βρώ πηγές οι οποίες θα καλύπτουν το θέμα με εγκυρότητα σε όλες τις πτυχές του αλλά σε συμπυκνωμένη μορφή, με γενικό χαρακτήρα.

Έτσι ήρθα σε προσωπική επαφή με εξειδικευμένους καθηγητές πανεπιστημίου όπως τον καθηγητή κ. Δημήτρη Καρύδη (ΕΜΠ), τις καθηγήτριες κ. Βίλμα Χαστάογλου (ΑΠΘ) και κ. Αιμιλία Στεφανίδου (ΑΠΘ) και τον καθηγητή κ. Φίλιππο Ωραιόπουλο (Παν/μιο Θεσσαλίας), οι οποίοι μου υποδείξανε συγκεκριμένη – εξειδικευμένη βιβλιογραφία και με βοήθησαν στην καλύτερη κατανόηση του θέματος. Κινούμενος στα ίδια πλαίσια αναζήτησα την βιβλιογραφία σε μεγάλες και εξειδικευμένες βιβλιοθήκες όπως την βιβλιοθήκη του τμήματος των αρχιτεκτόνων στο Αριστοτέλειο και στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και την Γεννάδιο Βιβλιοθήκη.

Όσον αφορά την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας, θα έπρεπε να συγκεντρώσω στοιχεία που σχετίζονται με την διοικητική οργάνωση, την δημογραφική εξέλιξη, την οικονομική ζωή και την πολεοδομική οργάνωση της πόλης αυτής. Όπως γίνεται κατανοητό η συλλογή των παραπάνω στοιχείων ενέχει τον κίνδυνο πελαγοδρομήσεων και πλατειασμών. Έτσι προσπάθησα να βρω πηγές πληροφόρησης που θα μου επέτρεπαν σε σύντομο χρονικό διάστημα να καλύψω με εγκυρότητα όλη την γκάμα των θεμάτων.

Έχοντας αυτά τα κίνητρα, ήρθα σε προσωπική επαφή με τον πρόεδρο του ιδρύματος «Ακτία Νικόπολις» κ. Νίκο Καράμπελα, ο οποίος εκτός των προσωπικών του υποδείξεων μου πρόσφερε και την ανεμπόδιστη πρόσβαση στο πλούσιο υλικό του ιδρύματος στο οποίο προεδρεύει. Μια από τις δράσεις του ιδρύματος αυτού είναι η εύρεση, συλλογή και ανάδειξη οποιουδήποτε στοιχείου αφορά τον οικισμό της Πρέβεζας και την ευρύτερη περιοχή, από την αρχαιότητα μέχρι το πρόσφατο παρελθόν. Εκεί λοιπόν βρήκα πλούσιο αρχειακό υλικό, σπάνια χαρακτηριστικά και φωτογραφίες, περιηγητικά κείμενα και σχετική βιβλιογραφία. Η συμβολή του ιδρύματος στην ολοκλήρωση της διπλωματικής μου ήταν καθοριστική, ιδίως στην παροχή υλικού που αφορούσε την χρονική περίοδο από τον 15^ο έως και τον 17^ο αιώνα.

Φυσικά στην προσπάθειά μου να βρω όσο το δυνατόν περισσότερες και έγκυρες πληροφορίες απευθύνθηκα και στον Δήμο Πρέβεζας, στην Ιερά Μητρόπολη Νικοπόλεως και Πρεβέζης και στην Δημοτική βιβλιοθήκη. Στους χώρους αυτούς, εκτός από τις σημαντικές βιβλιογραφικές και μη, πηγές που μου προσφέρθηκαν, είχα και προσωπικές συναντήσεις με ανθρώπους, που με τις γνώσεις τους βοήθησαν στην βαθύτερη κατανόηση του θέματος και την παροχή χρήσιμων πληροφοριών.

Τέλος στα πλαίσια των προσωπικών επαφών με άτομα εξειδικευμένα, όσον αφορά την διπλωματική μου, άντλησα σημαντικές πληροφορίες από τους κ. Γιώργο Μουστάκη και κ. Σταύρο Μαμαλούκο. Ο πρώτος είναι ιστοριοδίφης και ασχολείται χρόνια με θέματα που άπτονται του πρόσφατου και απώτερου παρελθόντος του οικισμού της Πρέβεζας. Ο δεύτερος, όντας αρχιτέκτων – αναστηλωτής, έχει εκπονήσει μελέτες που αφορούν την πόλη της Πρέβεζας, και έτσι τυχαίνει να είναι γνώστης αρκετών θεμάτων που άπτονται της

πολεοδομικής εξέλιξης της πόλης. Η συμβολή ιδίως του κ. Μαμαλούκου, ο οποίος μου παρείχε και αδημοσίευτο υλικό που αφορά την πολεοδομική εξέλιξη της πόλης, ήταν καθοριστική για την περάτωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Κλείνοντας την αναφορά μου στους τρόπους εύρεσης πηγών πληροφόρησης και στους ανθρώπους που με βοήθησαν να «φέρω εις πέρας» την παρούσα εργασία θα ήθελα να επισημάνω την επιστημονική καθοδήγηση και τις φιλικές υποδείξεις του επιβλέποντος καθηγητή μου κ. Κώστα Λαλένη.

Τους ευχαριστώ όλους εκ βάθους καρδιάς

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΠΟΛΗ ΣΤΟ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟ ΧΩΡΟ 15^ος – 19^ος ΑΙ.

μινιατούρα βαλκανικής πόλης (15^ος αιώνας)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η πόλη και το οικονομικό και διοικητικό της πλαίσιο

1.1 Εισαγωγικά

Αν θέλουμε να αναλύσουμε τη λειτουργία και τη σημασία της πόλης στο βαλκανικό χώρο κατά την περίοδο από τον 15^ο έως τον 19^ο αιώνα, θα πρέπει πρώτα από όλα να την απαλλάξουμε από ψευδείς τρόπους προσέγγισης.

Έτσι θα πρέπει να αναφέρουμε ότι μέχρι τα μέσα περίπου του 20ου αι. ,την περίοδο δηλαδή που ανοίχτηκαν τα οθωμανικά αρχεία (defters), επικρατούσαν σοβινιστικές πολιτικές οι οποίες θέλανε, μέσα από τη χειραγώγηση της επιστημονικής έρευνας, να περάσουν την θεωρία της εθνικής καθαρότητας (βουλγάρικης, ελληνικής, σέρβικης). Οι πολιτικές αυτές είχαν ως σκοπό να προβάλουν την περίοδο της τουρκοκρατίας ως μια «μαύρη περίοδο» για το έθνος τους. Έτσι υποστήριζαν ότι ο ανώτερος πολιτισμός των χριστιανικών λαών που κατοικούσαν στην βαλκανική πριν την έλευση των Οθωμανών, καταστράφηκε από τους τελευταίους (βάρβαρους και απολίτιστους πολεμιστές μουσουλμάνους). Το υποστήριζαν αυτό ώστε να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι μεταξύ κατακτητών και κατακτημένων δεν υπήρχε κανένα είδους ανταλλαγής ιδεολογιών και πρακτικών σε κανένα επίπεδο.

Στα πλαίσια της παραπάνω συλλογιστικής υποστηρίχτηκε από κάποιους αναλυτές εσκεμμένα και μη ότι οι πόλεις μετά την κατάρρευση της βυζαντινής αυτοκρατορίας γνώρισαν μια πληθυσμιακή και οικονομική παρακμή και ότι συνεπαγωγικά ο χώρος αγροτοποιήθηκε (Καρύδης, 1994: 17 - 19).

Οι παραπάνω θέσεις όπως αναφέρω και αρχικά καταρρίφθηκαν θεαματικά μετά από τη δημοσίευση ενός μέρους των οθωμανικών αρχείων που αφορούσαν κυρίως απογραφές περιουσιακές ή πληθυσμού και συνδέονταν με φορολογικές διαδικασίες. Μέσα από τη μελέτη λοιπόν αυτών των απογραφών αποδείχτηκε ότι οι βαλκανικές πόλεις γνώρισαν μια ιδιαίτερη τόνωση στους πρώτους τουλάχιστον αιώνες της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Εξασφαλίζοντας γενικότερα την «ύπαρξη» των πόλεων στο βαλκανικό χώρο, προχωρούμε στην ανάλυση του πολιτικού - οικονομικού πλαισίου των

πόλεων αυτών, στο οποίο φυσικά πλαίσιο εντάσσεται και η πόλη της Πρέβεζας.

Συγκεκριμένα επειδή η πόλη της Πρέβεζας γνώρισε δύο κατακτητές τους Τούρκους και τους Ενετούς, θα αναλύσουμε αναλυτικά το οθωμανικό φεουδαρχικό καθεστώς και τη διοικητική οργάνωση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ενώ θα αναφερθούμε περιληπτικά στην διοικητική οργάνωση των βενετσιάνικων κτήσεων και στο εμπορικό δίκτυο των βενετών.

Η ποσοτική διαφορά στις δύο αναφορές, οφείλεται στο γεγονός ότι η Πρέβεζα ακόμα και κατά την μικρή περίοδο που ανήκε στους βενετούς, ήταν μια απομονωμένη ενετική κτήση με μικρή γεωγραφική έκταση η οποία επηρεάζονταν άμεσα από την τουρκική ενδοχώρα της. Εκτός αυτού οι βενετοί κατακτώντας την πόλη ενδιαφέρθηκαν πιο πολύ για την οικονομική εκμετάλλευση της και λιγότερο για την ολοκληρωμένη διοικητική και πολιτισμική επιρροή της. Η Πρέβεζα λοιπόν αποτελούσε απλά ένα βενετσιάνικο λιμάνι στο οποίο συγκεντρώνονταν και φορολογούνταν τα προϊόντα από την τουρκική ενδοχώρα, με μια ενετική διοίκηση η οποία λειτουργούσε κυρίως ως οικονομικός διαχειριστής. Άρα η ανάλυση του οθωμανικού οικονομικού και διοικητικού πλαισίου έχει μεγαλύτερη βαρύτητα από αυτήν του βενετσιάνικου.

1.2 Οθωμανικό διοικητικό και οικονομικό πλαίσιο

Βασικό κομμάτι της ανάλυσης ενός φεουδαρχικού καθεστώτος είναι οι γαιοκτητικές συνθήκες. Στα 1528 το 87% τις οθωμανικής γης ανήκει στο σουλτάνο (*miri*), ενώ το υπόλοιπο ανήκει σε θρησκευτικά και φιλανθρωπικά ιδρύματα (βακούφικη γη, *wakf*) και ένα μικρό ποσοστό ανήκε σε ιδιώτες με την έννοια της ισόβιας νομής της γης αυτής (*mulk*) (Καρύδης, 1994:24).

Τα κρατικά εδάφη κατά ένα μεγάλο ποσοστό δίνονται σαν μισθός σε διοικητικούς και στρατιωτικούς αξιωματούχους για τις στρατιωτικές και διοικητικές υπηρεσίες που προσφέρουν στο κράτος. Η συγκρότηση δηλαδή

του οθωμανικού φεουδαρχισμού είναι καθαρά πρωτοβουλία του κράτους, το οποίο ουδέποτε έχασε το δικαίωμα της επιβλέψεως και της άμεσου κατασχέσεως των τιμαρίων (Γιαννόπουλος, 1971:57). Αυτή είναι και η ουσιαστική διαφορά της οθωμανικής από την δυτική φεουδαρχία.

Οι παραπάνω αξιωματούχοι είναι γνωστοί και ως τιμαριώτες. Κάποιοι από αυτούς είχαν στη κατοχή τους και προνομιακές γαίες (*hass ciftlik*) για τις οποίες δεν είχαν υποχρεώσεις (στρατιωτικές – διοικητικές) ήταν θα λέγαμε αφορολόγητες. Σε κάθε περίπτωση οι τιμαριώτες είχαν μόνο την νομή των εδαφών και όχι την υψηλή κυριότητα, δηλαδή μετά την παύση τους από τα καθήκοντα τους έχαναν και την νομή των εδαφών αυτών.

Εκτός από τους τιμαριώτες έχουμε και τους άμεσους παραγωγούς, οι οποίοι κατείχαν μικρές ιδιοκτησίες κληρονομικά όμως και πλήρωναν φόρους σε είδος, χρήμα (δεκάτη, κτηματικός και κεφαλικός για τους μη μουσουλμάνους) και υπηρεσία αμισθί (Καρύδης, 1994:25). Σε αυτό το πλαίσιο οργανώθηκε το οθωμανικό διοικητικό σύστημα το οποίο θα αναλύσουμε αμέσως παρακάτω.

Το οθωμανικό κράτος ήταν ένα θεοκρατικό κράτος, με την έννοια ότι ανώτατος αρχηγός του κράτους εθεωρείτο ο Θεός, η βούλησης του οποίου αποκαλύφθηκε στον ιερό νόμο φύλακας του οποίου είναι ο σουλτάνος. Ο σουλτάνος είναι ο απόλυτος μονάρχης, του οποίου η δύναμη περιορίζεται μόνο από το νόμο και από τον έλεγχο των ουλεμάδων (ανώτερη θρησκευτική τάξη). Από τον 14^ο αι. έχουμε τον θεσμό του βεζίρη – ανώτατος πολιτικοστρατιωτικός αξιωματούχος, σύμβουλος του σουλτάνου κάτι σαν τον σημερινό υπουργό. Παράλληλα έχουμε το μέγα διβάνι, ανώτατο συμβουλευτικό και εκτελεστικό όργανο. Μαζί με το μέγα διβάνι υπήρχε και η τάξη των ανώτατων δικαστών επικεφαλής τους ήταν ο μέγας Μουφτής και ακολουθούσαν οι καζασκέρηδες και ο μέγας Μουλάς (Γιαννόπουλος, 1971:13-21). Όλα τα παραπάνω αξιώματα αποτελούσαν την κεντρική διοίκηση, θα περάσουμε να εξετάσουμε τώρα την επαρχιακή διοίκηση.

Η οθωμανική επικράτεια οργανώνεται με βάση ένα φαινομενικά διοικητικό - στρατιωτικό σύστημα το οποίο αποσκοπούσε στην στρατιωτική ετοιμότητα.

Κάθε στρατιωτική ενότητα, αποτελείται από ένα σύνολο στρατιωτών τη φροντίδα των οποίων (σαν φόρο) είχαν αξιωματούχοι στους οποίους είχαν παραχωρηθεί καλλιεργήσιμα εδάφη (η νομή μόνο), αυτό αποτελεί και βάση του στρατιωτικού τιμαριωτισμού (Στεφανίδου, 1991:45). Κάτι που θα φανεί παρακάτω όμως, είναι ότι οι διοικητικές αυτές ενότητες κατά βάση είναι φορολογικές ενότητες.

Αρχικά λοιπόν (1340), μοναδιαία διοικητική ενότητα είναι τα σαντζάκια (με έντονο στρατιωτικό χαρακτήρα), με την αύξηση όμως των οθωμανικών κτήσεων για την καλύτερη οργάνωση έλαβαν χώρα διοικητικές ομαδοποιήσεις σαντζακίων οι οποίες ονομάστηκαν μπεηλερμπεηλίκια (από το 1371). Η μέγιστη αυτή διοικητική περιφέρεια του Οθωμανικού κράτους διοικείται από τον μπεηλέρμπεη, ο οποίος είναι εκπρόσωπος της εκτελεστικής εξουσίας του σουλτάνου, μεριμνά για την εκτέλεση των αποφάσεων των καδήδων και την διατήρηση της δημόσιας τάξεως. Έχει υπό την εξουσία του τους διοικητές των σαντζακίων και είναι υπεύθυνος για την αποδοτική λειτουργία του στρατιωτικού τιμαριωτισμού στη περιφέρεια του. Είναι αυτός που διοικεί τους σπαχήδες (τιμαριούχους) της περιφέρειας του(Καρύδης, 1985:27).

Τα σαντζάκια όπως ανέφερα είναι η βασική διοικητική και στρατιωτική μονάδα του οθωμανικού κράτους, κάτι σαν τους σημερινούς νομούς. Ο σαντζακμπεης είναι ο στρατιωτικός και πολιτικός διοικητής του σαντζακίου του, ότι είναι ο μπεηλέρμπεης αλλά σε μικρότερη επικράτεια. Στη πρωτεύουσα κάθε σαντζακίου εδρεύουν όλες οι δημόσιες αρχές, όπως ο καδής(δικαστής), ο μουφτής(θρησκευτικός ηγέτης), σεργάρης(αρχηγός των γενίτσαρων), δισδάρης (φρούραρχος), ο μουχτασίπ αγασί (αγορανόμος), ο χαράτς αγασί (φοροεισπράκτορας) (Στεφανίδου 1991:55). Τα όρια των σαντζακίων καθορίζονταν είτε από προοθωμανικά πλαίσια, είτε από γεωπολιτικούς παράγοντες, είτε από καθαρά συγκυριακούς λόγους (σειρά με την οποία κατακτήθηκαν τα εδάφη), είτε τέλος από γεωγραφικούς λόγους (οροσειρές, ποτάμια) (Γιαννόπουλος, 1971:48).

Στη συνέχεια έχουμε την υποδιαίρεση του σαντζακίου σε καζάδες και των καζάδων σε ναχιγιέδες. Ο καζάς είναι μικρή διοικητική και δικαστική

περιφέρεια αποτελούμενη από μια πόλη και των γειτονικών αυτής χωριών, τα οποία μπορεί να χωρίζονται και σε ναχιγιέδες. Ο όρος καζάς είναι συνώνυμος αυτού του καδιλίου της περιφέρειας που είναι στη δικαστική δικαιοδοσία του καδή. Ο διοικητής του καζά μέχρι τον 17 αιώνα ονομάζεται σούμπασης, ενώ μετά επικράτησε ο σλαβικός όρος Βοεβόδας, ο οποίος αντανακλά τις γενικότερες οικονομικές και διοικητικές αλλαγές της εποχής (Γιαννόπουλος, 1971:49).

Στην οθωμανική αυτοκρατορία έχουμε λοιπόν από νωρίς μια άρτια οργανωμένη ιεραρχία διοικητικών υπαλλήλων, οι οποίοι υπάγονταν στο Σουλτάνο. Οι υπάλληλοι αυτοί χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες: στους στρατιωτικοπολιτικούς (σαντζάκμπεης) οι οποίοι ήταν και οι εκπρόσωποι της κεντρικής διοίκησης, στους εκπροσώπους της θρησκευτικοδικαστικής εξουσίας (καδής, μουφτής) και στους υπαλλήλους (εμίν αγάς) με καθήκοντα κοινοτικά – φορολογικά, όπως ο έλεγχος των τιμών, η επιβολή της δημόσιας τάξης και η είσπραξη των φόρων (Στεφανίδου, 1991: 55).

Την επίσημη κρατική διοικητική οργάνωση συμπλήρωνε η κοινοτική οργάνωση η οποία στηρίζονταν στο θεσμό των millet. Ο θεσμός αυτός ήταν η αναγνώριση από το οθωμανικό κράτος του δικαιώματος των υπηκόων του να οργανώνονται σε κοινότητες βάση των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων. Η μουσουλμανική μιλλέτ, η χριστιανική και η εβραϊκή είναι οι κυριότερες. Οι κοινότητες αυτές έχουν ένα συμβούλιο από τοπικούς εξέχοντες άρχοντες, επικεφαλής των οποίων ήταν ο θρησκευτικός τους ηγέτης. Το συμβούλιο αυτό επιλύει κάθε είδους αστικό και ποινικό ζήτημα των μελών της κοινότητας, ενώ ήταν και επιφορτισμένο με την συλλογή των φόρων. Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι ο φόρος είναι συνολικός για την κοινότητα, επομένως ένας επιπλέον ρόλος των συμβουλίων αυτών είναι και η κατανομή του ποσού στα μέλη της κοινότητας ανάλογα με το εισόδημα - δυνατότητες του καθενός. Ο θεσμός των millet λοιπόν έχει έντονο διοικητικό χαρακτήρα, είναι δηλαδή ένα κομμάτι του κρατικού μηχανισμού σχετικό με την είσπραξη φόρων και την καταστολή των κινητοποιήσεων – αντιδράσεων.

Πρωταρχικός όμως είναι ο πολιτιστικός και κοινωνικός χαρακτήρας των millet. Η κάθε λοιπόν κοινότητα προωθεί όπως μπορεί ζητήματα κοινωνικής περίθαλψης (πτωχοκομεία, γηροκομεία, νοσοκομεία), ζητήματα εκπαίδευσης (ανώτερα ιδρύματα, σχολεία) και φροντίζει για την ικανοποίηση των θρησκευτικών αναγκών των μελών της (ίδρυση εκκλησιών, τζαμιών, πληρωμή ιερών) (Καρύδης, 1985:28 – 29).

Μαζί με τις κοινότητες τα σινάφια ή ισνάφια, συνιστούν το δεύτερο πυρήνα της τοπικής αυτοδιοίκησης, αποκτώντας σταδιακά πολιτική αυτονομία σε σειρά θεμάτων που κανονικά υπάγονταν στις αρμοδιότητες οργάνων όπως η Εκκλησία και οι προύχοντες. Την αυτονομία των σιναφιών προωθεί η Υψηλή Πύλη κατοχυρώνοντας και αυξάνοντας τα δικαιώματα που είχαν ήδη από την εποχή του Λέοντος Σοφού. Τα μέλη του σιναφιού είναι όλα ίσα μεταξύ τους και συμμετέχουν στην γενική συνέλευση όπου εκλέγουν τους εκπροσώπους τους, οι οποίοι έχουν όχι μόνο διοικητικά αλλά και δικαστικά καθήκοντα (Μακρής και Παπαγεωργίου, 1990:32-33).

Μετά την παραπάνω ανάλυση συμπληρωματικά θα λέγαμε ότι η κοινωνία στα πλαίσια της οθωμανικής αυτοκρατορίας αποτελείται από δύο ομάδες πολιτών τους Askeri και τους *re – aya*. Ο πλούτος βρίσκεται στη μη παραγωγική τάξη των Askeri, οι οποίοι είναι μέλη του Σουλτανικού συμβουλίου, ανώτατοι θρησκευτικοί και στρατιωτικοπολιτικοί άρχοντες. Οι Askeri εξαιρούνται της φορολογίας αλλά δεν έχουν κληρονομικά δικαιώματα, η περιουσία τους μετά το θάνατο τους μεταβιβάζεται στο Σουλτάνο. Οι *re aya* ήταν η παραγωγική τάξη (αγρότες, έμποροι, τεχνίτες), θεωρούνταν οι πληρωτές φόρων και είχαν περιορισμένη δυνατότητα πλουτισμού. Αν και στη τάξη των Askeri ανήκαν μόνο μουσουλμάνοι, στην τάξη των *re aya* ήταν ανάμεικτοι (χριστιανοί, μουσουλμάνοι, εβραίοι) (Κανετάκης, 1994:43).

Αφού αναλύσαμε την πόλη ως διοικητικό κέντρο, στη συνέχεια θα αναλύσουμε την πόλη ως αγοραστικό κέντρο και κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου. Στην οθωμανική πόλη υπήρχε μια έντονη εμπορευματική παραγωγή, με το εμπόριο να έχει την έννοια του χρηματικού κεφαλαίου και πολύ σπάνια του βιομηχανικού κεφαλαίου. Η κυκλοφορία του χρήματος είναι

φαινόμενο που παρουσιάζεται από πολύ νωρίς έτσι έχουμε και την πληρωμή των φόρων και την απόδοση της γαιοπροσόδου σε χρήμα. Οι έμποροι είχαν προνομιακή θέση στον κοινωνικό σχηματισμό, εξαιτίας του γεγονότος ότι αυξάνανε τους προσόδους της άρχουσας τάξης. (Καρύδης, 1994:32) Ήταν οι προμηθευτές των συντεχνιών με πρώτες ύλες και των πόλεων με είδη διατροφής και κατανάλωσης. Η κεντρική εξουσία επόπτευε τις δραστηριότητες των εμπόρων με μια σειρά προστατευτικών μέτρων τα οποία εξασφάλιζαν τον έλεγχο στις τιμές, στην τεχνητή έλλειψη των ειδών, στην απόκρυψη αγαθών και γενικά τον έλεγχο σε οτιδήποτε θα έβαζε σε κίνδυνο την κοινωνική και πολιτική σταθερότητα.

Η οθωμανική πόλη είναι στενά συνδεδεμένη με το θεσμό των συντεχνιών. Υπάρχει κρατικός έλεγχος της συντεχνιακής οργάνωσης της παραγωγής. Ελέγχεται η σύσταση των συντεχνιών, οι σχέσεις των μελών τους, η τροφοδοσία τους με πρώτες ύλες, η ποιότητα και η τιμή των προϊόντων τους, η χωροθέτηση της κάθε συντεχνίας στο πολεοδομικό ιστό. Επιπλέον μια σειρά αξιωματούχων είναι επιφορτισμένη με τον έλεγχο και την ομαλή λειτουργία της αγοράς καθώς και την είσπραξη των φόρων από τον χώρο αυτό.

Η άρχουσα φεουδαρχική τάξη στηρίζεται στη ανάπτυξη των αστικών κέντρων τα οποία προωθούν και διατηρούν το κύρος και τη λειτουργία του καθεστώτος αυτού. Έτσι στις οθωμανικές πόλεις έχουμε πλήθος έργων όπως: τζαμιά, μεντρεσέδες - ιεροσπουδαστήρια, ιμαρέτια – φιλανθρωπικά ιδρύματα, λουτρά, χάνια, μπεζεστένια, μετζίτ, *caravanserais* κ.α. Ενώ και εκτός της πόλης γίνονται ανάλογα έργα όπως εγγειοβελτιωτικά, δρόμοι, γέφυρες, κανάλια. Τα έργα αυτά χρηματοδοτούνται από την άρχουσα τάξη σαν επιβολή φόρου από την Πύλη και λειτουργούν σαν ιδεολογικοί και οικονομικοί μηχανισμοί αναπαραγωγής των φεουδαρχικών σχέσεων παραγωγής (Καρύδης, 1985:59 – 62).

Αν θέλουμε να περιγράψουμε την σχέση της πόλης με τη ύπαιθρο θα παρατηρούσαμε τα εξής. Στην αγροτική ενδοχώρα, ένα μέρος αυτού που παράγεται το ιδιοποιούνταν η άρχουσα τάξη, ένα άλλο έμενε στον άμεσο

παραγωγό που το εμπορεύονταν στην πόλη και ένα μέρος πήγαινε σε φόρους. Στην πόλη τώρα, γινόταν η ανταλλαγή χειροτεχνικών και αγροτικών προϊόντων και ένα μέρος αυτού του πλεονάσματος ιδιοποιούνταν από τους εμπόρους ενώ ένα άλλο πήγαινε στη πληρωμή φόρων. Η συμπληρωματικότητα αυτή πόλης – υπαίθρου χάνεται σε ένα βαθμό στα τέλη του 16^{ου} αι. όταν άρχισε να αυξάνεται ο πληθυσμός των αστικών κέντρων και να παρασιτεί σε βάρος αυτού της υπαίθρου.

Αν εξεταστεί η δομή των πόλεων, υπό το πρίσμα των ανταλλακτικών σχέσεων της πόλης με την ύπαιθρο, τότε θα έχουμε δύο τύπους πόλεων: α) την πόλη ως διαμετακομιστικό κέντρο η οποία εμπορευματοποιούσε την αγροτική και βιοτεχνική παραγωγή της ενδοχώρας, η ενδοχώρα δηλαδή εξαρτάται από την πόλη και β) την πόλη που εξυπηρετούσε ενδοπεριφερειακές ανάγκες όπως την ρευστοποίηση του αγροτικού προϊόντος ή την τροφοδοσία της περιφέρειας με τα απαραίτητα είδη μεταποίησης, η πόλη δηλαδή εξαρτάται από τις συνθήκες της ενδοχώρας (Καρύδης, 1994:34).

Όλα τα παραπάνω δεδομένα για τις γαιοκτητικές συνθήκες, την διοικητική οργάνωση και την πόλη, αρχίζουν να αλλάζουν από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, όταν έχουμε κάποιες γεωπολιτικές και οικονομικές μεταβολές. Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι της οθωμανικής αυτοκρατορίας σε ανατολικό και δυτικό μέτωπο και οι γεωγραφικές ανακαλύψεις νέων εμπορικών δρόμων οι οποίοι οδήγησαν στην παράκαμψη της αυτοκρατορίας για την ανατολή και την απώλεια του διαμετακομιστικού εμπορίου, είχαν σαν απώτερες συνέπειες την σταδιακή οικονομική παρακμή της άλλοτε ένδοξης αυτοκρατορίας.

Ένας ακόμη παράγοντας που άλλαξε τα δεδομένα είναι η δυτικό - ευρωπαϊκή εμπορική διεξόδωση. Η διεξόδωση αυτή, έγινε μέσω εμπορικών διομολογήσεων. Η πρώτη εμπορική δύναμη που είχε εμπορικές σχέσεις με την οθωμανική αυτοκρατορία ήταν η Βενετία, η οποία ανανέωσε τις συμφωνίες της το 1670, έπεται η Γαλλία το 1535, η Αγγλία το 1575, η Ολλανδία το 1612 κ.α.

Οι διομολογήσεις αυτές είχαν κυρίως αποικιακό χαρακτήρα, δηλαδή οι χώρες αυτές εξάγανε από την οθωμανική αυτοκρατορία πρώτες ύλες και εισάγανε σε αυτήν επεξεργασμένα βιοτεχνικά προϊόντα (χωρίς αυτό να είναι απόλυτο, π.χ. τα Αμπελάκια εξάγανε βιοτεχνικά προϊόντα σε όλη την Ευρώπη). Όλες αυτές οι μεταβολές είχαν αντίκτυπο στο διοικητικό σύστημα, στις γαιοκτητικές συνθήκες και στην πόλη.

Οι οικονομικές ανάγκες και η οικονομική παρακμή συνέτειναν στο να ενισχυθεί ο θεσμός των *muqata*. Ο θεσμός αυτός είναι η ανάθεση σε ιδιώτη μετά από δημοπρασία της είσπραξης των φόρων από κάποια περιοχή, κάποιο ορυχείο, κάποιο λιμάνι κ.α. Οι ιδιώτες αυτοί μπορεί να ήταν μισθοδοτούμενοι υπάλληλοι (*emins*), είτε να πληρωνόντουσαν από παραπανίσιους φόρους που έβαζαν σε ανθρώπους, υπηρεσίες και προϊόντα αυθαιρέτωντας (*multezim*) (Καρύδης, 1985: 32).

Έτσι μετά το 16^ο αι. είναι συχνό το φαινόμενο οι *multezim* χωρίς καμία στρατιωτική ή άλλου είδους υπηρεσία να δρουν και να αυξάνουν την εξουσία τους και την περιουσία τους στα πλαίσια μιας αποδυναμωμένης κεντρικής διοίκησης. Είναι γνωστές οι προστριβές τους με τους επίσημους κρατικούς διοικητές (πασάδες και μπέηδες). Με το πέρασμα του χρόνου οι φοροεισπράκτορες αυξήσανε την εξουσία τους και εκτός από την οικονομική αυτή αρμοδιότητα αποκτήσαν και άλλων ειδών εξουσίες ώσπου γινήκανε οι κύριοι τοπικοί άρχοντες (βοεβόδες) σε εκτάσεις (βοεβοδαλίκια) άσχετες με την επίσημη κρατική διοικητική οργάνωση (σαντζάκια, καζάδες, ναχιγιέδες). Επιπλέον γίνονται ισόβιοι, ενώ το ποσό φόρου που πρέπει να αποδώσουν στη Πύλη υπολογίζεται εφάπαξ άσχετα αν έχουμε οικονομικοχωροταξικές μεταβολές μέσα στο χρόνο (Σμύρης, 2000). Την εποχή του Μαχμούτ Β' (1808 – 1839) έχουμε κάποιες προσπάθειες ελέγχου των φοροεισπρακτόρων με λίγα όμως αποτελέσματα.

Η ευρωπαϊκή διείσδυση, είχε σαν αποτέλεσμα να δημιουργήσει αντικειμενικά κίνητρα στους φεουδάρχες – τιμαριώτες αύξησης της παραγωγής τους. Έτσι με κίνητρο το μεγάλο κέρδος προσπάθησαν να αυξήσουν τις εκτάσεις ιδιοκτησίας τους με αυθαίρετες καταπατήσεις εις βάρος του μικρού

καλλιεργητή. Αξίζει να σημειώσουμε ότι αυτή την περίοδο λόγω των παραπάνω γεγονότων αυξήθηκαν τα χάσια οι πολύ μεγάλες εκτάσεις γής και οι ιδιωτικές εκτάσεις που δεν ανήκουν στο Σουλτάνο(Καρύδης, 1997).

Η μεταβολή των γαιοκτητικών συνθηκών, η αύξηση δηλαδή των τσιφλικιών (μεγάλων ατομικών ιδιοκτησιών), με παράλληλη εξουθένωση του μικροκαλλιεργητή και η δημοσιονομική κρίση (αύξηση φόρων), είχε σαν αποτέλεσμα οι άκληροι, οι κολίγοι, και οι μικροκαλλιεργητές είτε να καταφύγουν στις μεγάλες πόλεις, είτε να εποικίσουν τους ορεινούς χώρους, με σκοπό σε κάθε περίπτωση την καλύτερευση της τύχης τους. Η επιλογή κάποιων πόλεων που συμμετείχανε στις εμπορικές συναλλαγές με τις ευρωπαϊκές χώρες και ο αποκλεισμός κάποιων άλλων από τις συναλλαγές αυτές, δημιουργούσε έντονες χωροταξικές ανισοκατανομές. Οφείλουμε να πούμε ότι η επιλογή των πόλεων που θα συμμετέχουν στις συναλλαγές αυτές γίνονταν - βάση των αναγκών των ευρωπαϊκών δυνάμεων – από τις ίδιες.

Μετά το 1839 (Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ) στα πλαίσια των γενικότερων μεταρρυθμίσεων έχουμε προσπάθειες διοικητικής αναδιάρθρωσης (αύξηση του κεντρικού ελέγχου) και απόδοσης δικαιωμάτων σε όλους τους πολίτες μουσουλμάνους και μη, έτσι για πρώτη φορά οι τελευταίοι συμμετέχουν σε διοικητικά συμβούλια, σε δικαστήρια κ.ο.κ (κυρίως μετά το 1856 Χάτι Χουμαγιούν). Σχετικά με τον έλεγχο των τοπικών αρχόντων και των μισθωτών των φόρων ήταν μια άκαρπη προσπάθεια, η οποία το μόνο που κατάφερε ήταν τον επανασχεδιασμό των συνόρων των διοικητικών διαμερισμάτων και τη δημιουργία των βιλαετιών (συνένωση των σαντζακίων) τα οποία αποτελούσαν έναν συγκερασμό της απολυταρχικής πολιτικής της Πύλης και της ευελιξίας της τοπικής αυτοδιοίκησης και οδήγησαν στο διαχωρισμό της διοικητικής και εκτελεστικής εξουσίας από τη δικαστική. Το σύστημα των βιλαετιών ήταν ένα ιδιότυπο μίγμα συγκεντρωτισμού και αποκέντρωσης, όπου οι τοπικοί εκπρόσωποι συμμετείχαν στα χαμηλότερα επίπεδα αποφάσεων, ενώ σε όλα τα ανώτερα επίπεδα διορίζονταν έμπιστοι της Πύλης.

Στη συνέχεια έχουμε όλο και περισσότερες αποκεντρωτικές πολιτικές (1870, 1876) για να φτάσουμε στις μεταρρυθμίσεις την εποχή του τουρκικού συντάγματος και του συνεδρίου του Βερολίνου και τέλος στις μεταγενέστερες αλλαγές με την άνοδο των Νεότουρκων, όπου οι προσπάθειες για εξευρωπαϊσμό της τέως οθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν πιο έντονες από ποτέ (Καραδήμου – Γερόλυμπου, 1997:59-60). Έτσι σταδιακά οι πόλεις αποκτούν δημαρχίες με ολοκληρωμένη πολιτική και οργανωμένες υπηρεσίες για ζητήματα υγιεινής, αποχέτευσης, καθαριότητας, φωτισμού, καλλωπισμού, ύδρευσης, συγκοινωνιακής υποδομής, πολεοδομικού ελέγχου.

Εν κατακλείδι λοιπόν, το φεουδαρχικό σύστημα παραγωγής είχε αρχικά θετικές επιδράσεις στην εξέλιξη των πόλεων γιατί: 1.επικρατούσε καταμερισμός εργασίας στην ύπαιθρο (αφού ελέγχονταν αυστηρά η εκμετάλλευση του ραγιά και ο πλουτισμός των αξιωματούχων) 2.συγχρόνως υπήρχαν αυξημένες δυνατότητες εμπορευματοποίησης των αγροτικών προϊόντων στις πόλεις.

Στα τέλη όμως του 16^{ου} αι. έντονες δημοσιονομικές κρίσεις, διοικητικές αυθαιρεσίες, τοκογλυφικές τακτικές, καταπατήσεις των εδαφών των μικρών καλλιεργητών και η διείσδυση των ευρωπαϊών εμπόρων έχουν σαν αποτέλεσμα οι μικροί καλλιεργητές να χάσουν τη γη τους, να δουλεύουν πολλοί σαν κολίγοι στους μεγαλοτσιφλικάδες και γενικά η οθωμανική αυτοκρατορία να πάρει στοιχεία της δυτικής μεσαιωνικής φεουδαρχίας (Καρύδης, 1997).

Από την άλλη έγινε φανερό ότι διοίκηση στην οθωμανική αυτοκρατορία σήμαινε οικονομικό έλεγχο και αποσκοπούσε στην αύξηση των προσόδων – φόρων και τη διασφάλιση του πλαισίου ευημερίας του παραγωγικού πληθυσμού. Ζητήματα όπως η εκπαίδευση, η υγεία και η κοινωνική πρόνοια ήταν στη δικαιοδοσία των millet (συμβούλια προκρίτων, δημογέροντες κ.ο.κ.). Μόνο στα μέσα του 19^{ου} αιώνα παρατηρούνται κάποιες προσπάθειες εκσυγχρονισμού, όσον αφορά την τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση.

1.3 Βενετσιάνικο οικονομικό και διοικητικό πλαίσιο

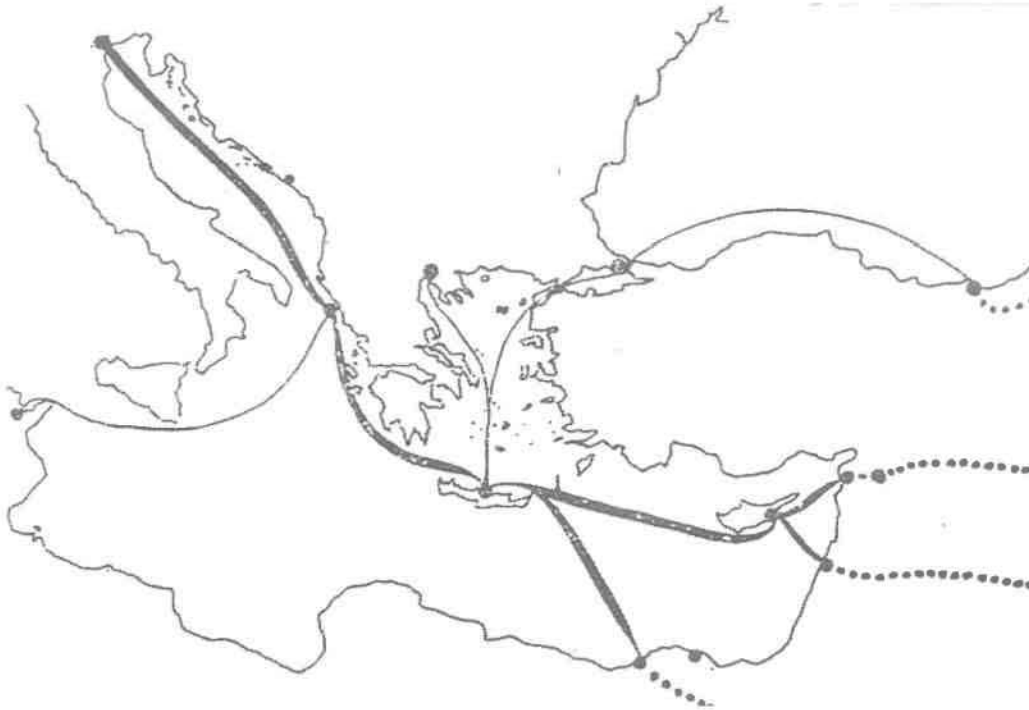
Στις βραχυχρόνιες βενετοκρατούμενες περιοχές του ελλαδικού χώρου τα πράγματα ήταν πιο απλά, δεν υπάρχουν ενδείξεις που να μαρτυρούν μια πρόθεση ολοκληρωμένης διοίκησης και πολιτιστικής επέμβασης παρά μόνο οικονομικής διαχείρισης. Οι πόλεις είναι απλά εμπορικοί κόμβοι.

Με λίγα λόγια η διοίκηση των ενετικών περιοχών γινόταν από έναν Γενικό Προβλεπτή ή Προνοητή, ο οποίος είχε υπό την ευθύνη του μια ή και περισσότερες πόλεις – σταθμούς με τις ενδοχώρες τους και ασκούσε δικαστική και εκτελεστική εξουσία. Παράλληλα υπήρχε και το Συμβούλιο των Γερόντων το οποίο αποτελούνταν από, εκλεγμένους ανά διετία, κατοίκους της κάθε περιοχής, μέσα όμως από μια κλειστή κοινότητα ευγενών. Συγχρόνως υπήρχε και μια σχετική ιεραρχία πόλεων. Έτσι επί παραδείγματος στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας, τα πρωτεία τα είχε η Κέρκυρα, ακολουθούσε η Λευκάδα και έπειτα έρχονταν η Πρέβεζα, η Πάργα, η Βόνιτσα και το Βουθρωτό. (Παπαγεωργίου Κ, 1999).

Η γη ανήκε στο ενετικό κράτος, παραχωρούνταν στους κατοίκους της εκάστοτε περιοχής και φορολογούνταν. Επίσης υπήρχαν φόροι σε κάθε οικονομική συναλλαγή και σε κάθε είδος παραγόμενου προϊόντος.

Ο κύριος μοχλός ανάπτυξης και ο μηχανισμός που στήριζε και διαμόρφωνε την ενετική διοίκηση είναι το εμπόριο, το οποίο είχε τυπικό προκαπιταλιστικό χαρακτήρα, δηλαδή ήταν καθαρά διαμετακομιστικό εμπόριο, που ουσιαστικά έφερνε κέρδη από την αγορά – μεταπώληση των εμπορευμάτων, διακινούσε εμπορεύματα πολυτελείας για τα ανώτερα στρώματα και δεν ήταν στραμμένο στην εμπορία και την παραγωγή ειδών πλατιάς κατανάλωσης. Οι χώρες – περιοχές της Ανατολής που ήταν υπό την εκμετάλλευση των Βενετών, εμποδίζονταν όσον αφορά την ανάπτυξη των παραγωγικών τους μέσων, με αποτέλεσμα οι μικροπαραγωγοί να υποδουλώνονται στους εμπόρους – πράκτορες χωρίς προοπτικές ανάπτυξης καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (Ζήβας, 1984: 35-64).

Η χωροταξική διάρθρωση του βενετσιάνικου εμπορίου στηρίζονταν στη δημιουργία βάσεων λιμενικής υποστήριξης και στην πολιτικο-στρατιωτική κυριαρχία πάνω σ' αυτές τις βάσεις. Έτσι, οι βασικοί κόμβοι μεταξύ Βενετίας

Χάρτης 1: σχηματική αναπαράσταση του βασικού θαλάσσιου εμπορικού δικτύου των Ενετών.

και Ανατολής ήταν σε κανονικές αποστάσεις σ' όλο το μήκος του εμπορικού δρόμου, στους οποίους η πολιτικο-στρατιωτική κυριαρχία ήταν απαραίτητη ώστε να εξασφαλίζεται η ομαλή λειτουργία του λιμανιού και η είσπραξη των τελωνειακών δασμών.

Ο κύριος δρόμος Βενετία – Χαλέπι ήταν υποδιαιρεμένος σε τρία βασικά τμήματα περίπου ίσα, της τάξης των 400-500 ναυτικών μιλίων. (Βενετία – Κέρκυρα, Κέρκυρα – Ηράκλειο, Ηράκλειο – Χαλέπι). Από την Κέρκυρα υπήρχε σύνδεση με Τύνιδα, ενώ από το Ηράκλειο υπήρχε σύνδεση με Κωνσταντινούπολη, Τραπεζούντα και Αλεξάνδρεια (βλ. χάρτης 1)

Ενδιάμεσα πάνω σε αυτούς τους βασικούς εμπορικούς δρόμους παρεμβάλλονταν και άλλοι εμπορικοί κόμβοι δευτερεύουσας σημασίας.

Αναλύοντας ιεραρχικά (από τους λιγότερο στους περισσότερο σημαντικούς) οι κόμβοι του βενετσιάνικου εμπορίου στην ανατολική Μεσόγειο κατατάσσονται ως εξής:

1. Οι πόλεις – βάσεις ελέγχου και κυριαρχίας της ευρύτερης περιοχής.
2. Οι κόμβοι συγκέντρωσης προϊόντων μιας ευρύτερης περιοχής – ενδοχώρας.
3. Οι κύριοι ναύσταθμοι εξορμήσεων στρατιωτικών επιχειρήσεων.
4. Κύριοι ναύσταθμοι ανεφοδιασμού και επισκευών.

Πολλοί από αυτούς τους κόμβους ήταν μόνιμες κτήσεις της Βενετίας, άλλοι όμως ήταν μέρος μιας ευνοϊκής συμμαχίας ενώ άλλοι ήταν απλά κόμβοι στους οποίους η Βενετία είχε απλά το δικαίωμα του εμπορεύεσθαι. (Σαρηγιάννης, 1985:241-269)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Στοιχεία πολεοδομικής οργάνωσης

2.1 Δίκαιο

Ο αστικός χώρος της Ελληνικής επικράτειας παρουσιάζει κάποιες φαινομενικές διαφοροποιήσεις όσον αφορά τις συνθήκες παραγωγής του για την περίοδο που μελετάμε (15^{ος} – 19^{ος} αι.). Αν εξετάσουμε το δίκαιο και τον τρόπο απονομής του όμως, θα διαπιστώσουμε ότι οδηγούν στην παραγωγή ενός αρκετά ομοιογενούς αστικού χώρου ανεξάρτητα πολιτικής κατάστασης (οθωμανική, ενετική, γαλλική κατοχή κ.α) και γεωγραφικής θέσης.

Κάνοντας μια ταξινόμηση των νομικών κειμένων της εποχής θα δούμε ότι σχηματίζονται τρεις κατηγορίες: το βυζαντινό δίκαιο, το οθωμανικό δίκαιο και το δυτικό δίκαιο. Σε αυτές προστίθεται και μια τέταρτη το εθιμικό δίκαιο το οποίο είναι προφορικό δίκαιο.

Αναφορικά με το βυζαντινό δίκαιο το συναντάμε σε κείμενα όπως: οι μεταφράσεις και παραφράσεις της Εξαβίβλου του Αρμενόπουλου και του Συντάγματος του Βλασάρη, η μετάφραση της Μικρής Σύνοψης του Ατταλειάτη, η συλλογή Βακτηρία του μοναχού Ιακώβου και κάποια άλλα μικρότερης σημασίας κείμενα. Από τα παραπάνω σημαντικότερο κείμενο, με την μεγαλύτερη γεωγραφική διάδοση και χρονική διάρκεια είναι το κείμενο του Αρμενόπουλου γραμμένο από τον ίδιο στο δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα. Το κείμενο αυτό στηρίζεται στο Επαρχικόν Βιβλίον (10^{ος} αι) και συγκεκριμένα τα άρθρα που αφορούν την διαμόρφωση του αστικού χώρου βασίζονται στην σχετική νομοθεσία του Ιουλιανού Ασκαλωνίτη (αρχιτέκτονα του 6^{ου} αιώνα μ.Χ.). Το κείμενο του Ασκαλωνίτη διατρέχει, είναι ο βασικός κορμός με διάφορες παραλείψεις, παραφράσεις όλων των παραπάνω νομικών κειμένων όσον αφορά το κτισμένο περιβάλλον. Τις αρχές, τη δομή και τις κατευθύνσεις του κειμένου αυτού θα τις εξετάσουμε παρακάτω με σκοπό να κατανοήσουμε το είδος του αστικού χώρου παράγει.

Σχετικά με τις προτάσεις που αφορούν το κτισμένο περιβάλλον στο οθωμανικό δίκαιο και τη σχέση τους με αυτές του βυζαντινού δικαίου, θα λέγαμε ότι αν και υπάρχουν διαφορές λόγω των διαφορετικών πολιτισμικών καταβολών, σε γενικές γραμμές έχουν κοινές θεωρητικές βάσεις (ομοιότητες

με το κείμενο του Ασκαλωνίτη «Περί Καινοτομιών»). Η διαφορά όμως είναι ότι ενώ ο βυζαντινός νόμος εκφράζεται με γενικό και αφηρημένο τρόπο (έτσι ώστε να ελέγχει κάθε υποπερίπτωση), ο ισλαμικός νόμος προσπαθώντας να εξαντλήσει κάθε περίπτωση αφήνει νομικά κενά και εμπεριέχει αντιφάσεις. Γενικό συμπέρασμα είναι ότι ο κτισμένος χώρος που δημιουργείται βάση των δύο παραπάνω δικαίων παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες (Τουρπτσόγλου, 1998:13-31)

Το δυτικό δίκαιο βασίζεται στα νομικά κείμενα γνωστά ως Ασσίζες (Ασσίζες της Ιερουσαλήμ, Αντιόχειας, Κύπρου, Κρήτης, Εύβοιας, Ρωμανίας). Το δίκαιο όλων των Ασσίζων βασίζεται στις Ασσίζες της Ιερουσαλήμ και αποτελεί ένα κράμα φεουδαλικού δυτικού δικαίου και βυζαντινού δικαίου. Οι Ασσίζες (βασικά οι Ασσίζες της Ρωμανίας) ήταν το δίκαιο που εφαρμόστηκε σε όλες τις βενετσιάνικες κτήσεις (μετά το 1451). Σύμφωνα με τον Ωραιόπουλο, εξετάζοντας το περιεχόμενό τους, το σχετικό με τη διαμόρφωση του κτισμένου περιβάλλοντος, παρατηρούμε ότι οι Ασσίζες είναι μια απλούστευση της βυζαντινής νομοθεσίας. Επομένως - για να οργανωθεί ένας οικισμός - τα κενά αυτής της νομοθεσίας έρχεται να τα καλύψει το εθιμικό δίκαιο κάθε εθνότητας που είναι υπό δυτική κυριαρχία (ενετική). Επειδή όμως οι γενικές αρχές είναι κοινές με τα προαναφερθέντα δίκαια η σχετικά ομοιογένεια του κτισμένου χώρου διατηρείται. Σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στις βενετσιάνικες κτήσεις οι Έλληνες υπόκειντο και στο βυζαντινό δίκαιο η πολεοδομική ομοιογένεια αυξάνεται. Όσον αφορά όμως τις προσόψεις ιδιωτικών κτηρίων και τα δημόσια κτήρια εξολοκλήρου σε περιοχές μακροχρόνιας βενετικής κυριαρχίας παρατηρούμε μια διαφορετικότητα, που οφείλεται στη χρήση δυτικών αισθητικών προτύπων (Ωραιόπουλος, 1999: 153-172).

Τέλος το εθιμικό δίκαιο είναι το δίκαιο που εφαρμόζεται κυρίως σε μικρούς οικισμούς, είναι ένδειξη της σχετικής αυτοδιοίκησης των οικισμών και υλοποιεί κυρίως τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Εν γένει το εθιμικό δίκαιο εμπεριέχει ελάχιστους στοιχειώδεις κανόνες, που οργανώνουν τους οικισμούς, οι οποίοι βασίζονται στο ελληνορωμαϊκό και βυζαντινό δίκαιο με πολλές τοπικές παραμέτρους βγαλμένες μέσα από την καθημερινή συσσωρευμένη πείρα αιώνων ζωής και οικοδομής σε έναν συγκεκριμένο χώρο με κλιματολογικές,

γεωγραφικές, γεωμορφολογικές, πολιτιστικές, κοινωνικές ιδιαιτερότητες (Τουρπτσόγλου, 1998:314).

Από όλα τα παραπάνω δίκαια, προκύπτει ότι βασικό κείμενο δομής τους, εν μέρει ή εξ ολοκλήρου είναι το κείμενο του Ιουλιανού του Ασκαλωνίτη (6^{ος} αιώνας μ.Χ.). Έτσι αποφάσισα να αφιερώσω ένα υποκεφάλαιο στη θεωρητική και πρακτική ανάλυση του κειμένου αυτού και στο τι είδους αστικό χώρο διαμορφώνει. Τον τύπο του αστικού χώρου που διαμορφώνει τον ονόμασα χωρικό μοντέλο ανατολής.

2.2 Χωρικό μοντέλο ανατολής (*)

Εξετάζοντας το κείμενο του Ιουλιανού παρατηρούμε μια συμπύκνωση της ελληνορωμαϊκής παράδοσης μέσα από ένα βυζαντινό θεωρητικό λόγο. Έχει μια θεωρητική βάση από την οποία μέσω της διαλεκτικής προκύπτουν συγκεκριμένες προτάσεις – νόμοι οι οποίοι συγκροτούν και παράγουν ένα χωρικό μοντέλο (μια αστική εικόνα).

Πίσω από τους νόμους του κειμένου κρύβεται η θεωρητική δομή του, η φιλοσοφία στη κατασκευή του. Υπάρχει λοιπόν ένα κοσμολογικό μοντέλο ανάλυσης του υλικού κόσμου σε τέσσερα στοιχεία (φωτιά, αέρας, νερό, γη). Η πρώτη διατύπωση του μοντέλου αυτού ανάγεται στην προσωκρατική φιλοσοφία, στη συνέχεια χρησιμοποιείται από τον Πλάτωνα (αρμονία του σύμπαντος) και από τον Αριστοτέλη (θεωρία του «όλου»). Αργότερα υιοθετείται από τον Alberti (θεωρία «ωραίου»), τον Βιτρούβιο και τους Έλληνες Πατέρες. Μπορούμε να μιλήσουμε επομένως για μια κοινή φιλοσοφική βάση με κείμενα της αρχαίας ελληνικής, της λατινικής και της βυζαντινής γραμματείας και φιλοσοφίας.

(*) = το υποκεφάλαιο αυτό στηρίχτηκε στο βιβλίο του Φίλιππου Ωραιόπουλου, (1999), Ο Νεοελληνικός λόγος για την αρχιτεκτονική και την πόλη, Εστία.

Ας εξετάσουμε πως από την θεωρητική βάση προκύπτουν οι νόμοι. Τα τέσσερα στοιχεία της κοσμογονίας προκαλούν αμφισβητήσεις (ενοχλήσεις) στον άνθρωπο, μέσω των συγκρούσεων ανάμεσα στις ενότητες του κτισμένου περιβάλλοντος. Οι συγκρούσεις ανάμεσα στις ενότητες αυτές (κτήρια, αυλές, κ.α) πρέπει να διευθετηθούν ώστε να μην ενοχλείται ο άνθρωπος. Η διευθέτηση αυτή αφορά τις ελάχιστες – κατάλληλες αποστάσεις μεταξύ κάθε ενότητας του κτισμένου χώρου με όλες τις άλλες. Το σύνολο των χωρικών σχέσεων κάθε ενότητας με όλες τις άλλες συγκροτεί αυτό που ονομάσαμε χωρικό μοντέλο ανατολής. Οι διαστάσεις μεταξύ των ενοτήτων αποκτήθηκαν μέσα από την πείρα, από μια διαδικασία αλήθεια – ψέμα η οποία έχει σαν βασικό στόχο την ειρηνική συνύπαρξη, την καλή γειτονία και την εξασφάλιση άνετου και υγιεινού περιβάλλοντος.

Για να γίνει πιο κατανοητή η παραπάνω διαλεκτική πορεία από το κοσμολογικό μοντέλο στις τελικές προτάσεις θα αναφέρω ένα παράδειγμα. Το νερό, ένα από τα τέσσερα κοσμογονικά στοιχεία, αμφισβητεί – ενοχλεί τον άνθρωπο μέσω των φθορών (συγκρούσεων) δύο σπιτιών (ενοτήτων) που προκαλούνται από το βρόχινο νερό και οφείλονται στο ότι τα σπίτια αυτά είναι πιο κοντά από ότι θα έπρεπε, έτσι τα νερά από τις υδρορροές του ενός ή και των δύο ενοχλούν. Άρα θα πρέπει να θεσπιστεί ελάχιστη απόσταση μεταξύ των δύο ενοτήτων.

Για να γίνω ακόμα πιο σαφής κάθε ενότητα σχετίζεται με τις άλλες μέσω των εξωτερικών της στοιχείων (υδρορροές, παράθυρα, πόρτες, φεγγίτες, μεσοτοιχίες, σκάλες, θεμέλια, δρόμοι, ηλιακός – μπαλκόνι κ.α) και έτσι όλες οι χωρικές αποστάσεις είναι μεταξύ των στοιχείων αυτών και έχουν 6 κατευθύνσεις (πάνω, κάτω, δεξιά, αριστερά, μπροστά, πίσω).

Το πλέγμα αυτών των χωρικών σχέσεων είναι το χωρικό μοντέλο της ανατολής το οποίο εξηγεί τον αστικό χώρο - με κάποιες παρεκκλίσεις άλλοτε μικρές και άλλοτε μεγάλες - σε μια πολύ μεγάλη γεωγραφική (Μ. Ασία, Βαλκάνια, οθωμανική Μεσόγειο) και χρονική ενότητα (10^{ος} – 19^{ος} αι.).

Ένα τέτοιο μοντέλο δεν έχει ανάγκη προγραμματισμού και προσχεδιασμού γιατί εμπεριέχει το τυχαίο του χρόνου συνδέοντας οργανικά κάθε νέα ενότητα (βάση των χωρικών σχέσεων του μοντέλου) με το σύνολο των προϋπαρχόντων (η 2^η ενότητα καθορίζεται από την 1^η , η 3^η ενότητα από την 1^η και 2^η κ.ο.κ.). Το μοντέλο αυτό έχει την δυνατότητα γενίκευσης και καθολικότητας που δεν αφορά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του χώρου (πολιτισμικές συνθήκες, γεωγραφικά, κλιματολογικά στοιχεία). Έτσι όλοι οι οικισμοί μοιάζουν μεταξύ τους και συγχρόνως διαφέρουν. Οι δρόμοι είναι αποτέλεσμα των ελάχιστων αποστάσεων και η παραγωγή τους βασίζεται στο χωρικό μοντέλο και στην γενετική αρχή. Με άλλα λόγια δεν συγκροτούν οι δρόμοι των πολεοδομικό ιστό (ιπποδάμειο σύστημα) έτσι δεν χωρίζουν το χώρο, αντίθετα είναι μια ενότητα (μέγιστη αξία). Οι ελάχιστες αποστάσεις παραμένουν σαν αναλογία, απλά αλλάζουν κλίμακα ανάλογα το χώρο (πόλη, κωμόπολη, χωριό). Ειδικές παράμετροι ρυθμίζουν τα δημόσια και τα θρησκευτικά κτήρια (προστασία, προβολή).

2.3 Φορείς και μηχανισμοί άσκησης πολεοδομικού ελέγχου

Στο ακόλουθο υποκεφάλαιο θα αναλύσουμε τους φορείς – μηχανισμούς στις περιοχές υπό οθωμανική κατοχή και στις περιοχές υπό βενετσιάνικη κατοχή, για τον ελλαδικό πάντα χώρο.

Στις βενετοκρατούμενες περιοχές δεν έχουμε να σημειώσουμε πολλά. Οι προσωρινοί δυνάστες άφησαν σημαντικά ίχνη της παρουσίας τους στο δομημένο χώρο (κάστρα, αρχιτεκτονικά και μορφολογικά στοιχεία), αλλά δεν «υπήρχε πολεοδομική πολιτική ούτε αντίστοιχο νομοθετικό πλαίσιο» (Τουρπτσόγλου, 1998: 313). Αυτό οφείλονταν στον προσανατολισμό των ενετικών διοικήσεων οι οποίες αποσκοπούσαν κυρίως στην όσο το δυνατόν καλύτερη οικονομική διαχείριση και δεν τους απασχολούσαν πολεοδομικά ζητήματα.

Στις τουρκοκρατούμενες περιοχές οι φορείς και οι μηχανισμοί πολεοδομικού ελέγχου έχουν δύο φάσεις πριν και μετά Τανζιμάτ. Ως την εποχή του Τανζιμάτ (1839 – 1891), σε κάθε πόλη τα δημόσια έργα και τα έργα κοινής ωφέλειας, γίνονταν από τις εθνοκρησκευτικές κοινότητες, τα βακούφια και Τούρκους αξιωματούχους, ενώ ελέγχονταν από έναν επικεφαλής των μαστόρων (mimarbasi) ή αυτόν που ήταν επιφορτισμένος με τη γενικότερη φροντίδα της πόλης (sehiremini). Η δικαστική εξουσία και αρχικά και η δημοτική, ήταν συγκεντρωμένη στον καδή, ο οποίος ήταν διορισμένος από την «κυβέρνηση» και ασκούσε την εξουσία του βάση του ιερού ισλαμικού νόμου (Στεφανίδου, 1999). Ο καδής λοιπόν βάση του Ισλαμικού νόμου, είχε και τον τελικό λόγο σε όποιο πολεοδομικό θέμα προέκυπτε στην οθωμανική επικράτεια.

Από την άλλη οι κοινοτικές ανεπίσημες αρχές, είχαν την ευθύνη όχι μόνο για τη δημόσια υγεία, κοινωνική πρόνοια, παιδεία αλλά και για ό,τι σχετικό απασχολούσε τα μέλη της κοινότητας τους. Έτσι οι ορθόδοξοι χριστιανοί αποτελούσαν την «ορθόδοξη χριστιανική κοινότητα», είχαν επικεφαλής τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως και κατά τόπους τους ανώτερους κληρικούς και τους μεγαλοαστούς ή γαιοκτήμονες και ήταν κάτι σαν «νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου», το οποίο ασκούσε εκτελεστική και δικαστική εξουσία στα μέλη του (Κανετάκης, 1994:92). Στα πλαίσια λοιπόν της δικαστικής της εξουσίας εκδίκασε και θέματα που άπτονται της πολεοδομικής οργάνωσης των χριστιανικών συνοικιών (ενορίες). Η εκδίκαση των θεμάτων γίνονταν βάση του βυζαντινού και του εθιμικού δικαίου.

Ένας ακόμη φορέας πολεοδόμησης ήταν τα βακούφια. Τα βακούφια ήταν ιδρύματα τα οποία δρούσαν «εν ονόματι του Θεού» και τους είχαν παραχωρηθεί από τον Σουλτάνο μεγάλες αφορολόγητες εκτάσεις, με μόνη υποχρέωση την ίδρυση και συντήρηση ιερών και ευαγών ιδρυμάτων. Με τον καιρό όμως τα βακούφια αποκτήσαν κερδοφόρες επιχειρήσεις, γίνανε κάτοχοι κτιρίων και ασχολήθηκαν με το δανεισμό χρημάτων με μεγάλο τόκο.

Επίσης ένα είδος πολεοδομικού και οικοδομικού ελέγχου ασκούσαν από την κεντρική και τοπική οθωμανική διοίκηση μέσω του ελέγχου που ασκούσαν

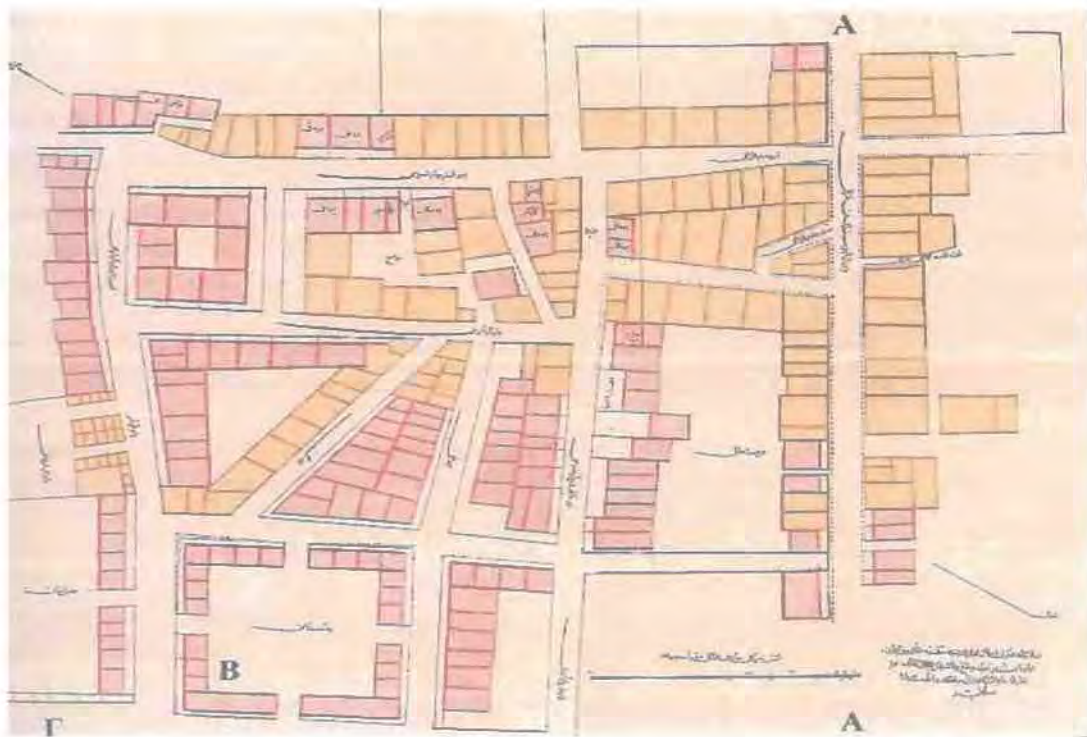
στις συντεχνίες των μαστόρων, αν και ο έλεγχος αυτός αφορούσε πιο πολύ οικονομικά ζητήματα (Κανετάκης, 1994:41).

Ουσιαστικά λοιπόν μέχρι το 1839 περίπου, ο ουσιαστικός μηχανισμός πολεοδομικού σχεδιασμού και διαμόρφωσης του χώρου της πόλης συνοψίζεται σε αυτό που ονομάσαμε χωρικό μοντέλο της ανατολής, ενώ οι φορείς άσκησης πολεοδομικού ελέγχου είναι ελλιπείς και αποσπασματικοί. Ενδεικτικά εκδίδονται διατάγματα τα οποία αφορούν έκτακτες περιπτώσεις (θεομηνίες, πυρκαγιές) και ζητήματα όπως τα υλικά κατασκευής και τα ύψη των κτηρίων, ενώ τα πιο πολλά από αυτά έχουν τοπική μόνο ισχύ (κυρίως για την Κωνσταντινούπολη) (Στεφανίδου, 1999).

Πριν εξετάσουμε τους φορείς και τους μηχανισμούς πολεοδομικού ελέγχου μετά το 1839, θα ασχοληθούμε με το ίδιο το 1839, δηλαδή με την εποχή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ). Η εποχή λοιπόν αυτή ξεκινάει το 1839 με την έκδοση του αυτοκρατορικού διατάγματος (Χάτι Σερίφ) του Γκιουλχανέ. Το διάταγμα αυτό σε γενικές γραμμές προσφέρει εγγυήσεις για στοιχειώδη δικαιώματα των Οθωμανών υπηκόων ανεξαρτήτως θρησκείας. Το διάταγμα αποτελεί αποτέλεσμα των εισηγήσεων του Ρεσίτ Μουσταφά Πασά (ευρωπαϊκή εμπειρία - πρόξενος) και των ευρωπαϊκών πιέσεων ιδίως της Αγγλίας για χειραφέτηση της πολιτείας από τον θρησκευτικό νόμο και εξευρωπαϊσμό της γερασμένης οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η ανάγκη λοιπόν εξευρωπαϊσμού ήρθε από έξω και είχε οικονομικά κίνητρα αφού θα διευκόλυνε την ευρωπαϊκή διείσδυση. Οι μεταρρυθμίσεις είχαν πρώτα πειραματικό χαρακτήρα και τοπική ισχύ ενώ σταδιακά ισχυροποιήθηκαν και απέκτησαν γενικότερη ισχύ.

Σχετικά με θέματα πολεοδομικής οργάνωσης και ελέγχου, το μεταρρυθμιστικό έργο ξεκίνησε από την Κωνσταντινούπολη το 1839 όπου γίνεται μια πρώτη προσπάθεια να αποκτήσουν κάποιοι βασικοί δρόμοι γεωμετρικά χαρακτηριστικά, διανοίχτηκαν ή έκλεισαν κάποιοι αδιέξοδοι δρόμοι, δημιουργήθηκαν πλατείες, μπήκαν κάποιοι κανόνες υγιεινής και πυρασφάλειας. Ο πρώτος πολεοδομικός κανονισμός με κάποια γενικότερη γεωγραφική ισχύ είναι ο «κανονισμός οικοδομών» του 1848, ο οποίος έχει

δοκιμαστικό χαρακτήρα αλλά διακρίνεται για την ισότητα στην αντιμετώπιση του αστικού χώρου (εξίσωση πολιτών). Ασχολείται με όλα τα προηγούμενα ζητήματα αλλά με πιο αναλυτικό τρόπο και μελετώντας κάθε παρεμφερή περίπτωση. Το 1849 ο κανονισμός τροποποιείται και γίνεται πιο δεσμευτικός. Το 1856 η Πύλη πιο αποφασιστική, προχωράει σε πειραματική εφαρμογή των νέων θεσμών σε επιλεγμένες περιοχές (Πέρα) με προσπάθειες συγκρότησης υπηρεσιών τοπικής και νομαρχιακής αυτοδιοίκησης. Με την προσεκτική στελέχωση των διοικητικών υπηρεσιών, τη συνεχή παρακολούθηση και των έλεγχο των σχετικών πρωτοβουλιών συγκροτήθηκε τελικά στα 1864 ένα ενιαίο θεσμικό πλαίσιο για την περιφερειακή οργάνωση, τη δημοτική αυτοδιοίκηση και την πολεοδομία, το οποίο με αργούς ρυθμούς επεκτείνεται σε όλη τη χώρα και τροποποιείται μέχρι το 1891. (Καραδήμου – Γερόλυμπου, 49-70).

Χάρτης 2: Σχέδιο μετά από πυρκαγιά στο κέντρο της Θεσσαλονίκης. A-A: Εγνατία, B: κλειστή αγορά μπεζεστένι, Γ-A: σημερινή οδός Βενιζέλου. Με ανοιχτό κόκκινο χρώμα υποδεικνύονται τα κτήρια από άφλεκτα υλικά που έχουν ήδη υποχωρήσει επί της νέας οικοδομικής γραμμής. Με κίτρινο υποδεικνύονται τα ξύλινα κτήρια.

Μέσα στην χρονική περίοδο 1864 – 1891 έχουμε θέσπιση καθορισμένου πλάτους και κατηγοριοποίηση των δρόμων, εκπόνηση σχεδίων για επεκτάσεις, προκουμαίες, πλατείες, οικοδόμηση περιοχών μετά από πυρκαγιές με αναγκαστικές ρυμοτομήσεις και απαλλοτριώσεις. Επιπλέον, εκδίδονται οικοδομικές άδειες, γίνεται γεωμετρική χάραξη δρόμων, αναδιατάσσονται οι ιδιοκτησίες, τακτοποιούνται οικόπεδα, εκπονούνται χάρτες που προβλέπουν κοινωφελείς υποδομές (σχολείο, αστυνομικό σταθμό, υπονόμους). Απαιτείται έγκριση χωροθέτησης για βιοτεχνικές εγκαταστάσεις και υπάρχουν απαγορευτικά μέτρα για κάποιες χρήσεις (καπηλειά, στάβλοι, αποθήκες πετρελαίου κ.α). (Στεφανίδου, 1999).

Μετά το 1870 αποκτούν δημαρχίες οι πόλεις σε όλη την επικράτεια. Τα δημαρχιακά συμβούλια είναι συνδυασμός των εκπροσώπων των τοπικών κοινοτήτων και ανώτερων υπαλλήλων έμπιστων της Πύλης. Συστήνονται δημοτικές αρχές καθαρισμού, φωτισμού, ύδρευσης, συντήρησης και επισκευής των οδών, πυρόσβεσης, πολεοδομίας, αργά αλλά σταθερά προς το τέλος της περιόδου (1864- 1891), οπότε και γίνονται και τα αντίστοιχα έργα, όχι βέβαια σε όλες της δημαρχίες (Κανετάκης, 1994).

Βασικός πολεοδομικός μηχανισμός επέμβασης είναι η εσκεμμένη πυρκαγιά. Κυρίως σε μεγάλα αστικά κέντρα με έντονη οικονομική ζωή και έντονη ευρωπαϊκή διείσδυση, όπου η ανάγκη για άμεσο εκσυγχρονισμό της εικόνας της πόλης ήταν άμεση, η λύση του εμπρησμού ήταν αναπόφευκτη. Η βιτρίνα και το πιο πολυσύχναστο κομμάτι της πόλης ήταν η αγορά, στην οποία σημειωτέον δεν υπήρχε κίνδυνος να χαθούν ανθρώπινες ζωές αφού η χρήση της κατοικίας απαγορευόταν να εμπλέκεται με αυτή του εμπορίου – εργαστηρίων. Έτσι μετά το 1839 και μέχρι τα τέλη περίπου του 19^{ου} αιώνα έχουμε μια πληθώρα εμπρησμών σε μεγάλα αστικά κέντρα που αφορούν κυρίως τις περιοχές της αγοράς πόλεων όπως τα Ιωάννινα, Σέρρες, Λάρισα, Μυτιλήνη, Βέροια, Κομοτηνή, Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Γιαννισά, Καρδίτσα, Τρίπολη, Τρίκαλα (Καραδήμου - Γερόλυμπου 1997: 116 – 117).

2.4 Πολεοδομική πραγματικότητα – εικόνα αστικού τοπίου

Για λόγους περισσότερο διαδικαστικούς θα κάνουμε την διάκριση σε: βενετσιάνικη και οθωμανική πραγματικότητα. Η μορφή και η συγκρότηση της πόλης στις βενετοκρατούμενες περιοχές ουσιαστικά διαφέρει από αυτή στις τουρκοκρατούμενες περιοχές σε επιμέρους μόνο στοιχεία τα οποία θα εξετάσουμε παρακάτω.

Η πόλη στον βενετοκρατούμενο χώρο είχε τον χαρακτήρα εμποροστρατιωτικής βάσης. Με βασικό χαρακτηριστικό την ισχυρή οχύρωση που περιλάμβανε κατά το δυνατόν και το λιμάνι της. Η οχύρωση σχεδιασμένη από έμπειρους Βενετούς μηχανικούς περιελάμβανε, εκσυγχρονισμό σύμφωνα με τις νέες τεχνικές των πυροβόλων όπλων παλιών βυζαντινών ή φράγκικων κάστρων, συμπληρώσεις τέτοιων κάστρων με νέα οχυρωματικά έργα, ακόμη και κατασκευή κάστρων σε νέες θέσεις.

Η οικονομική άνθηση της πόλης μέσα από το βενετσιάνικο εμπόριο και οι πρόσφυγες από τα εδάφη που έπεφταν στην Οθωμανική κυριαρχία αύξαναν τον πληθυσμό της πόλης και γύρω – έξω από τα βενετσιάνικα τείχη, έτσι χιζόταν τα προάστια (ξώμπουργα ή ξωπόλια). Έτσι, σε μια δεύτερη φάση ιδίως σε πόλεις που είχαν μια συνεχή βενετσιάνικη κυριαρχία οχυρώνονταν και τα προάστια. Σε περιπτώσεις που δεν υπήρχαν εχθρικές απειλές τότε η αύξηση της πόλης εκτός τειχών παρέμεινε ατείχιστη. Αντίθετα στις οθωμανικές πόλεις η επέκταση και η οχύρωση ήταν δύο ανεξάρτητοι παράγοντες της πολεοδομικής οργάνωσης της πόλης. (Κανετάκης 1994:55)

Ο δυτικός φεουδαλισμός που εισήγαγε η Βενετία είχε το χαρακτήρα της πάγιας ένταξης μέσω τίτλων ευγενείας στις διάφορες τάξεις, ενώ αντίθετα ο οθωμανικός φεουδαλισμός στηρίχτηκε στην υπαλληλική ιεραρχία «ασιατικού τύπου» που ήταν κάθε στιγμή ανακλητή. Η μονιμότητα λοιπόν των τάξεων στις βενετοκρατούμενες πόλεις δημιούργησε καθορισμένους χώρους κατοικίας (συνοικίες ανώτερων και ξεχωριστές συνοικίες κατώτερων τάξεων). Παράλληλα, επιβλητικά κτήρια διοικήσεως εντεταγμένα σε μεγάλους, επίσημους και μεγαλόπρεπους ελεύθερους χώρους και πλατείες

χαρακτηρίζουν τις πόλεις , όπου γενικά επικρατούν κάποιες γεωμετρικότητες. Πυρήνας των κτηρίων αυτών ήταν η Loggia, διοικητικό κέντρο, ενώ υπήρχαν Δικαστήρια, Τελωνεία, Λοιμοκαθαρτήρια, Αποθήκες, Σιταποθήκες, Αρχεία, κατοικίες προβλεπτών κ. α.(Σαρηγιάννης, 1985).

Παρόλα τα παραπάνω αν στηριχτούμε στις περιγραφές ξένων περιηγητών όπως του Mouson για την Κέρκυρα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η πόλη με βενετσιάνικη διοίκηση στο βαλκανικό χώρο, διαφέρει πολεοδομικά από τις ευρωπαϊκές πόλεις της εποχής της, έχοντας ένα τοπικό ύφος. Οι τυχόν ομοιότητες με αντίστοιχες ευρωπαϊκές πόλεις αφορούν κυρίως αρχιτεκτονικά στοιχεία των κτηρίων (Mouson,1859:60).

Ας περάσουμε τώρα στην ανάλυση της κυρίαρχης πολεοδομικής πραγματικότητας, η οποία αφορά τις περιοχές υπό την οθωμανική αυτοκρατορία.

Ένας ξένος περιηγητής ο Henry Holland έγραφε το 1812 για μια πόλη της οθωμανικής αυτοκρατορίας στο βαλκανικό χώρο: «...δεν αντικρίζεις εδώ συστάδες κτηρίων που είναι το τόσο συχνό και μονότονο φαινόμενο κάθε ευρωπαϊκής πόλης, αλλά μπροστά σου ξετυλίγεται μια ποικιλία και ένας πλούτος που αποτελεί το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των πόλεων της Ανατολής.....».(Κανετάκης, 1994: 68) Τα χαρακτηριστικά αυτής της ποικιλίας και πλούτου θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε παρακάτω.

Αρχικά και μέχρι τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, καθοριστικό στοιχείο της πολεοδομικής οργάνωσης της οθωμανικής πόλης είναι ο χωρισμός της σε τρεις χωρικές - κοινωνικές ενότητες. Η πρώτη ενότητα είναι αυτή της ακρόπολης – κάστρο το οποίο κατοικούνταν από ανώτατους κληρικούς και αξιωματούχους. Η δεύτερη ενότητα είναι περιτοιχισμένη, πολλαπλάσια σε εμβαδόν από την ακρόπολη και κατοικούνταν από ανώτερα φεουδαρχικά στρώματα εμπόρων και γαιοκτημόνων. Η τρίτη τέλος ενότητα, το εξώχωρο ή βάρος είναι εκτός τειχών και συγκεντρωμένη πάνω στις βασικές πύλες. Αν και γενικά υπήρχε ένας έντονος διαχωρισμός αυτών των ενοτήτων με βάση τα εθνικο/θρησκευτικά χαρακτηριστικά, δεν υπήρχε κατά ανάγκη και λειτουργικός

διαχωρισμός. Ενώ δηλαδή οι χριστιανοί ως επί το πλείστον κατοικούσαν στο εξώχωρο, πολλοί από αυτούς δουλεύανε μέσα στα τείχη. Σταδιακά τα τείχη καταργούνται ή απλά επεκτείνεται η πόλη τόσο ώστε να μην διακρίνονται οι τρεις ενότητες και η οθωμανική πόλη αρχίζει να αποκτά κάποια από τα χαρακτηριστικά που θα αναλύσουμε παρακάτω. (Καρύδης, 1994: 100)

Παρατηρώντας την πολεοδομία των οθωμανικών πόλεων διακρίνουμε δύο συστατικά στοιχεία την συνοικία (μαχαλάς, ενορία) και την αγορά. Η πολεοδομική διαίρεση της πόλης σε μαχαλάδες είναι αποτύπωση στο χώρο της κοινοτικής διαίρεσης του πληθυσμού της πόλης ανάλογα με το θρήσκευμα και σπανιότερα την φυλετική καταγωγή. Οι κάτοικοι δηλαδή μιας πόλης δεν ταυτίζονται με το οικοδομικό τετράγωνο αλλά με το σε ποιο μαχαλά ανήκουν. Ο μαχαλάς είναι μια πολεοδομική ενότητα, γύρω από ένα χώρο προσευχής με εθνοθρησκευτική ομοιογένεια στην οποία επικρατεί αλληλεγγύη και από κοινού διώκονται οι κακοποιοί και πληρώνονται οι φόροι, προβάλλεται η προστασία της ιδιωτικότητας, απαγορεύεται η εγκατάσταση ετερογενών στοιχείων (π.χ. εργένηδες σε περιοχή με οικογένειες) ή χρήσεων που προσβάλλουν τα ήθη ή ενοχλούν γενικά. Χαρακτηριστικό πολεοδομικό στοιχείο είναι το γεγονός της απαγόρευσης μίξης κατοικίας και μαγαζιών μέχρι το 1848. Ο κάθε μαχαλάς είχε και την δική του ανεπίσημη αρχή διοίκησης η οποία ήταν υπεύθυνη για τα κοινοτικά θέματα. (Στεφανίδου, 1999)

Η αρχιτεκτονική του μαχαλά έχει μια εσωστρέφεια και ιδιωτικότητα, τα σπίτια είναι τοποθετημένα στα όρια του δρόμου με ελάχιστες προσβάσεις προς αυτόν και πολλά ανοίγματα στην πίσω πλευρά τους όπου συνήθως υπάρχει και εσωτερική αυλή. Η εσωστρεφής αυτή διάταξη με πολλούς αδιέξοδους δρόμους ήταν σαφώς αντανάκλαση της κλειστής οργάνωσης της κοινωνίας. (Κανετάκης, 1994)

Στη κοινωνική διαφοροποίηση των περιοχών κατοικίας ρόλο έπαιξαν κλιματολογικοί και γεωμορφολογικοί παράγοντες αλλά κυρίως η απόσταση από το εμπορικό – διοικητικό κέντρο την αγορά. Ενώ η χωροκατανομή των συνοικιών καθορίστηκε από τις σχέσεις κάθε εθνοθρησκευτικής ομάδας με τους παραγωγικούς τομείς.

Εξετάζοντας την αγορά στην οθωμανική πόλη, θα λέγαμε ότι αποτελεί το κατεξοχήν μέσο λειτουργίας και ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Επιπλέον η αγορά είναι χώρος κοινωνικών συσχετίσεων και πεδίο αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας. Στην περιοχή της αγοράς δεν υπάρχει χωρικός διαχωρισμός των εθνοθρησκευτικών ομάδων, αντίθετα υπάρχει μια χωρική συνένωση των ομοειδών επαγγελματικών δραστηριοτήτων. Έχει διάφορες ονομασίες: bazaar (συνήθως έτσι λέγονταν η εβδομαδιαία αγορά), παζάρι, carsi (έτσι συνήθως λέγανε την καθημερινή αγορά).

Αναλύοντας τη χώρο – χρονική θέση της αγοράς κάνουμε τις παρακάτω παρατηρήσεις. Η αγορά διακρίνεται σε καθημερινή, εβδομαδιαία και ετήσια. Στη καθημερινή αγορά, συναλλάσσονταν οι κάτοικοι μίας πόλης ή περαστικοί – επισκέπτες και αποτελούνταν από ένα συγκεκριμένο δίκτυο εμπορικών δρόμων με κάποια παραπάνω γεωμετρικότητα από ότι το υπόλοιπο τμήμα της πόλης. Απαγορεύονταν η παρουσία κατοικιών στην περιοχή των μαγαζιών. Υπήρχε επίσης μια αυστηρή λειτουργική εξειδίκευση στο χώρο της αγοράς, σύμφωνη με το είδος δραστηριότητας. Με απλά λόγια κάθε επάγγελμα είχε το δικό του δρόμο ή περιοχή χωροθέτησης. Βέβαια ορισμένες επαγγελματικές χρήσεις που προκαλούν οχλήσεις ή απαιτούν εκτεταμένους χώρους απομακρύνονται από το χώρο της αγοράς. Η εβδομαδιαία αγορά είναι το σημείο συνάντησης πόλης και υπαίθρου, όπου αναπτύσσονταν οι εμπορικές σχέσεις της πόλης με την αγροτική της περιφέρεια. Ενώ η ετήσια αγορά αφορούσε ετήσιες πράξεις αγοραπωλησιών συμπλήρωμα των εμποροπανηγύρεων που γίνονταν σε καθορισμένες θέσεις πάνω στους οδικούς άξονες που συνέδεαν μεγάλες πόλεις. (Καρύδης, 1997)

Από τα προηγούμενα προκύπτει μία αυστηρή χωροθέτηση όσον αφορά τους χώρους εγκατάστασης των αγορών και των επιμέρους δραστηριοτήτων. Συμπληρωματικά αξίζει να αναφέρουμε το γεγονός ότι όλα τα προϊόντα εισάγονταν και εξάγονταν από συγκεκριμένα σημεία πύλες και ακολουθούσαν συγκεκριμένη πορεία μέχρι να καταλήξουν στην αγορά. Όλα αυτά προκύπτουν από το γεγονός της φορολόγησης όλων των προϊόντων και κάθε

είδους αγοραπωλησίας, γεγονός που απαιτούσε πλήρη διαφάνεια και έλεγχο των εμπορικών συναλλαγών, απαραίτητη προϋπόθεση ήταν λοιπόν ο χωρικός προσδιορισμός αγορών και επιμέρους δραστηριοτήτων.

Σχετικά με τα ύψη των κτιρίων σε αγορά και συνοικίες έχουμε κάποιες διαφοροποιήσεις όπως φαίνεται και από τον πίνακα 1. Οι κατοικίες χωρίζονται σε αυτές των μουσουλμάνων και των μη μουσουλμάνων, ενώ στα καταστήματα δεν υπάρχει σχετικός διαχωρισμός (άλλο ένα σημάδι της λειτουργικής και όχι της πολιτικής ενότητας, που επικρατούσε στην οθωμανική αυτοκρατορία).

Πιν. 1 Ανώτατα επιτρεπόμενα ύψη(διατάγματα προ του 1839).

Κατοικίες	1559	1719	1725	1762	1795	1818	1827
Μουσουλμάνοι	2 όροφοι	Ασαφές	12	-	12,5	14	14
Άλλοι	2 όροφοι	Μέχρι 2 ορόφους	9	-	10	10	12
Καταστήματα	2 όροφοι	-	4	4 - 10	-	-	-

Πηγή: Καραδήμου – Γερόλυμπου, 1997:38

Το πολεοδομικό τοπίο συμπλήρωναν μια σειρά μουσουλμανικών κτηρίων θρησκευτικών και μη (τζαμιά, μετζίτ, ιμαρέτ, χαμάμ, μεντρεσέδες, μπεζεστένια, τεκέδες, βοεβοδαλίκια κ.α.). Τα κτίρια αυτά δε φαίνεται να αποτελούν μέρος ενός γενικού πολεοδομικού σχεδίου. Συγχρόνως όμως δεν αποτελούν και μεμονωμένα κτίρια, αυτόνομες αρχιτεκτονικές εκφράσεις αλλά συναποτελούν μια διακεκριμένη πολεοδομική ενότητα. Το λάθος έγκειται όταν στην οθωμανική πόλη ψάχνουμε να ανακαλύψουμε προγενέστερες μορφές χωρικής οργάνωσης ξεχνώντας την βασική κοσμοθεωρία της μουσουλμανικής κοινωνίας, της κυρίαρχης δηλαδή κοινωνίας, η οποία κοσμοθεωρία δεν θέλει το διαχωρισμό των θρησκευτικών και των κοσμικών – διοικητικών λειτουργιών. Έτσι λοιπόν στις οθωμανικές πόλεις έχουμε μια κεντρική ενότητα «αδιαμερισματοποίητη χωρικά και λειτουργικά»(Καρύδης, 1994:138-141). Στη συνέχεια θα αναλύσουμε κάποια από τα σημαντικότερα μουσουλμανικά κτίρια.

Το τζαμί, ένας καθαρά λατρευτικός χώρος, αποτελεί εστία ανάπτυξης, τόπος επικοινωνίας μέσω της διαδικασίας της προσέλευσης για προσευχή και διδασκαλία. Στους πρώτους αιώνες ήταν απαραίτητο συμπλήρωμα της αγοράς και συνοδεύονταν από χαμάμ (δημόσια λουτρά).

Συνδεδεμένα με την ανάπτυξη του χερσαίου οδικού εμπορίου στην οθωμανική επικράτεια ήταν η ίδρυση ενδιάμεσων σταθμών. Οι σταθμοί αυτοί χωρίζονται σε Χάνια και Καραβανσεράι.

Το χάνι ήταν ένα κτιριακό συγκρότημα γύρω από μια εσωτερική αυλή (χώρο συνάντησης και συναλλαγής). Το συγκρότημα αυτό αποτελούνταν από μικρό εστιατόριο, από δωμάτια για τους εμπόρους – ταξιδιώτες, αποθήκες για τα εμπορεύματα και στάβλο για τα ζώα (συνήθως οι κοιτώνες ήταν στον όροφο ενώ όλες οι άλλες χρήσεις ήταν στο ισόγειο).

Τα Καραβάνσαράι είχαν αρχιτεκτονική φρουριακή, παρείχαν υψηλότερες υπηρεσίες από τα χάνια και στο χώρο τους διεξάγονταν και εμπορικές συναλλαγές. Σε αντίθεση με τα χάνια τα οποία συνήθως βρίσκονται σε κατοικημένη περιοχή, τα Καραβανσεράι είναι χωροθετημένα πάντα εκτός των ορίων της κατοικημένης περιοχής (Σμύρης, 2000).

Το μπεζεστένι ήταν ένα ορθογώνιο κτίριο, με εσωτερική αυλή, με χοντρούς τοίχους και μνημειακή είσοδο, προοριζόμενο για τη φύλαξη και εμπορία κυρίως πολύτιμων ή ευαίσθητων αγαθών (κοσμήματα, υφάσματα κ.α.). Το

μπεζεστένι μπορεί επίσης να αποτελείται από ένα σύνολο συμπαγών ομάδων καταστημάτων σκεπαστών, σε κάποιους δρόμους στους οποίους το βράδυ απαγορεύονταν η είσοδος (φυλάσσονταν αυστηρά με νυχτοφύλακες και σκυλιά). Η ύπαρξη ή όχι του μπεζεστένι σε μια πόλη ήταν αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης της και της παρουσίας μουσουλμάνων σε αυτήν.

Τεκέδες ήταν θρησκευτικά ιδρύματα, θα λέγαμε κάτι σαν οθωμανικά μοναστήρια τα οποία στελεχώνονταν από τους «δερβίσηδες» (σε αντίθεση με

τους μοναχούς άλλων δογμάτων αυτοί ήταν έγγαμοι), οι οποίοι δίνανε συμβουλές στους πιστούς τους. Οι τεκέδες ήταν συνήθως στις εισόδους των πόλεων, ώστε να εξυπηρετούνε και τον αγροτικό πληθυσμό. Η αρχιτεκτονική τους ποικίλει ανάλογα με την οικονομική δύναμη των δωρητών – κτητόρων.

Μενδρεσέδες ήταν τα ανώτερα σχολεία, ιεροσπουδαστήρια όπου οι σπουδαστές έπαιρναν την κατάλληλη θεολογική και φιλοσοφική μόρφωση με σκοπό να γίνουνε χοτζάδες. Οι Μενδρεσέδες γειννιάζαν σχεδόν πάντοτε με κάποιο τζαμί (Κανετάκης, 1994:96-128).

Χαμάμ είναι τα δημόσια λουτρά στην οθωμανική πόλη, είναι πολύ μικρότερα από τα προγενέστερα ρωμαϊκά, η αρχιτεκτονική τους βασίζεται στην χρήση του θόλου, έχουν εκτεταμένα συστήματα υποκαύστων και πολλαπλά δωμάτια. Τα χαμάμ αποτελούνταν από τουλάχιστον τρις χώρους (ψυχρό, ημίθερμο, θερμό) και πολλές φορές ήταν διπλά δηλαδή εξυπηρετούσαν άνδρες και γυναίκες σε χώρους που δεν επικοινωνούσαν μεταξύ τους αλλά λειτουργικά εξυπηρετούνταν από κοινή εστία θέρμανσης και σύστημα υπόκαυστων (Χατζητρύφωνος και Curcic 1997:318).

Όσον αφορά το δίκτυο των δρόμων οι οποίοι διατρέχουν το σύνολο της οθωμανικής πόλης, θα λέγαμε ότι δεν υπακούουν σε κάποια ορθολογική σχεδίαση, απλά είναι αποτέλεσμα του χωρικού μοντέλου που αναλύσαμε στο 2.2 υποκεφάλαιο, της κατανομής των ιδιοκτησιών και των ιεραρχημένων κινήσεων – αναγκών (κυκλοφοριακών φόρτων) από το κέντρο προς την αγροτική περιφέρεια, όπως αυτά διαμορφώθηκαν στο πέρασμα των αιώνων.

Συμπληρωματικά κάποια άλλα στοιχεία πολεοδομικής οργάνωσης της οθωμανικής πόλης είναι τα εξής. Πρώτον το γεγονός ότι έχουμε πολεοδομικά ανοίγματα προς τη φύση. Εκτός από τους κοινόχρηστους χώρους της πόλης, τα τζαμιά, τα νεκροταφεία, τα πιο καλά σπίτια περιβάλλονται με κήπους, με πλατάνια, με κυπαρίσσια κ.α. Ένα άλλο στοιχείο ήταν τα πολλά ιδιωτικά πηγάδια και οι δημόσιες κρήνες σε όλη την έκταση της πόλης (οι οποίες αποτελούσαν και τόπο κοινωνικής συνεύρεσης). Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι τα οθωμανικά και τα εβραϊκά νεκροταφεία τοποθετούνταν πάντα

έξω από τα όρια του κτισμένου περιβάλλοντος. Βέβαια με τον καιρό λόγω των επεκτάσεων των οθωμανικών πόλεων τα νεκροταφεία βρέθηκαν περικυκλωμένα από τις συνοικίες (Κανετάκης, 1994).

Με την οθωμανική μεταρρύθμιση (1839), έχουμε κάποιες σημαντικές αλλαγές στο αστικό τοπίο (πολλές από τις οποίες τις εξετάσαμε στο υποκεφάλαιο 2.3). Γίνονται προσπάθειες καλλωπισμού και ενοποίησης της εικόνας του δρόμου, με γεωμετρικές χαράξεις νέων δρόμων ή διαπλατύνσεις παλιών, με εξάλειψη αδιεξόδων, με τακτοποίηση οικοπέδων και ιδιοκτησιών.

Στους ανασχεδιασμούς (συνήθως μετά από πυρκαγιές) χαράσσονται οικοδομικά τετράγωνα με κανονικό σχήμα ενώ παράλληλα κατηγοριοποιούνται οι δρόμοι (σε τρεις κατηγορίες 9μ, 6μ, 4.5μ), ώστε τα νέα κτίσματα να αποκτήσουν μια ευθυγράμμιση όσον αφορά τις προσόψεις τους και τα ήδη υπάρχοντα με αναγκαστικές ρυμοτομήσεις, διαπλατύνσεις δρόμων και αποκοπές προεξοχών των προσόψεων τους να τείνουν προς μια ανάλογη ευθυγράμμιση (Στεφανίδου, 1997).

Στα ίδια πλαίσια έχουμε και την σταδιακή ενοποίηση προς τα πάνω, στα ύψη δηλαδή των κτιρίων (βλ. πίνακα 2). Έτσι εξισώνονται κατοικίες και καταστήματα, μουσουλμανικά και μη, όσον αφορά το ύψος τους το οποίο εξαρτάται μόνο από τα υλικά κατασκευής και το σε ποιο δρόμο βλέπει το κτίριο. Επίσης επανέρχονται διατάξεις σχετικές με το ύψος βασισμένες στο χωρικό μοντέλο. Σημαντικές διατάξεις που αλλάζουν την εικόνα της αγοράς είναι η άρση της απαγόρευσης για χωροθέτηση κατοικιών στην περιοχή της και η επιβολή αναγκαστικού δεύτερου ορόφου πάνω από τα μαγαζιά. Στον παρακάτω πίνακα βλέπουμε τα ύψη των ιδιωτικών πάντα κτιρίων (τα δημόσια εξαιρούνται από όλες τις διατάξεις). Αξίζει να αναφέρουμε ότι από το 1882 τα ύψη εξαρτώνται από τα υλικά κατασκευής και τα πλάτη των δρόμων, ενώ μετά από το 1891 μόνο από τα δεύτερα (το 1891 ορίζεται και κατώτατο ύψος).

Τέλος σε επίπεδο χρήσεων γης και υποδομών, μετά το Χάτι Χουμαγιούν (1858), έχουμε χωροθέτηση νέων και όχι αναπαλαιώσεις παλιών εκκλησιών,

ενώ την ίδια εποχή ιδρύονται και πολλά σχολεία και ιδρύματα από τις εθνοθρησκευτικές κοινότητες (Καραδήμου – Γερολύμπου, 19 :51-71).

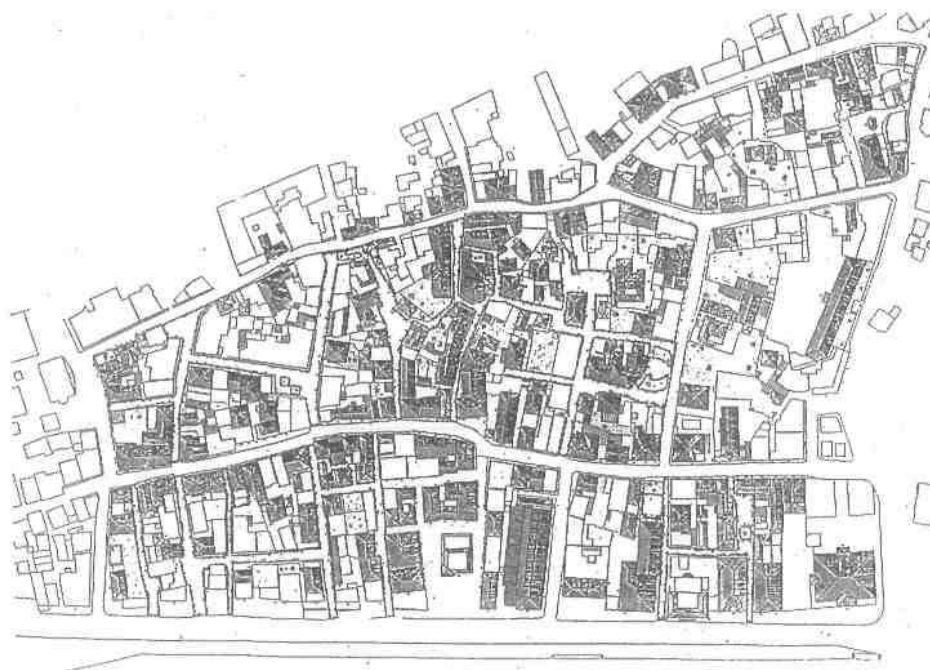
Πιν. 2 ανώτατα επιτρεπόμενα ύψη μετά το 1839 (1πήχυς = 0,758μ)

19 ^{ος}		'48	'49	'82			'91			
Πλάτος δρόμων				6-10	12	15-20	6-8	10	12	>15-20
Κατοικίες	Λίθινα	30	20	24	28	30	12-	15-	20-	25-
	ξύλινα	22	14	16	18	20	18	20	25	35
Καταστήματα	Λίθινα	10	5	Εξομοίωση με			Απαγορεύεται να			
	ξύλινα	7	5	κατοικίες			κτίζονται μόνο ισόγεια			

Πηγή: Καραδήμου – Γερολύμπου, 1997:71

ΜΕΡΟΣ Β΄

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

ΓΕΝΙΚΑ

Όσον αφορά την πολεοδομική διερεύνηση της πόλης της Πρέβεζας, θα ήθελα να παραθέσω κάποια γενικά στοιχεία για την προσωπική μεθοδολογική προσέγγιση. Αν και αρκετοί ερευνητές, παλαιοί και νεώτεροι, έχουν κατά καιρούς διαπραγματευθεί ζητήματα της ιστορίας και των μνημείων της Πρέβεζας, ελάχιστοι είναι οι ειδικοί που έχουν ως τώρα ασχοληθεί με την πολεοδομία της πόλης, με αποτέλεσμα η σχετική βιβλιογραφία να είναι εξαιρετικά φτωχή.

Στις μέρες μας η μελέτη της πολεοδομίας της πόλης της Πρέβεζας, αποτελεί πλέον περισσότερο από επιτακτική ανάγκη, καθώς ό,τι απέμεινε από τα κτίσματα που συνέθεταν τον ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό χαρακτήρα και τον πολεοδομικό ιστό της πόλης, με ελάχιστες κυριολεκτικά εξαιρέσεις εξαφανίζεται για χάρη της «ανάπτυξης».

Στην πολεοδομική προσέγγιση της Πρέβεζα βασίστηκα στην μεθοδολογία ανάπτυξης αντίστοιχων θεμάτων από άλλους μελετητές (Μαμαλούκος, 1990 και Χαρίσης, 1984). Καταρχήν θα ήθελα να επισημάνω ότι η πολεοδομική αυτή διερεύνηση αφορά όλα τα στάδια – φάσεις ανάπτυξης του οικισμού, με επίκεντρο την ιστορική περίοδο 15^{ος} – 19^{ος} αιώνας. Το γεγονός αυτό δυσκολεύει τη μελέτη αφού όσο προχωράμε προς τα πίσω μειώνονται τα λείψανα που βρίσκουμε στον πολεοδομικό ιστό και οι τυχόν αναφορές για τον οικισμό σε αρχειακές πηγές, τα οποία θα μας επέτρεπαν την πλήρη πολεοδομική διερεύνηση του οικισμού σε όλες τις φάσεις ανάπτυξής του.

Οι κύριοι παράγοντες που διαμορφώνουν και ερμηνεύουν την αρχιτεκτονική, κάθε τόπου σε δεδομένη ιστορική περίοδο είναι: η θεώρηση των αισθητικών αξιών, της συμβολικής προθέσεως, της κοσμοθεωρίας, των ιστορικών συνθηκών, η γνώση των θετικών επιστημών, των κατασκευαστικών μεθόδων και τεχνικών, της ανάγκης ανταποκρίσεως σε ορισμένες λειτουργίες με την δημιουργία ειδικού χώρου, των οικονομικών συνθηκών, του φυσικού περιβάλλοντος, των υλικών. Είναι λοιπόν μια πληθώρα στοιχείων που πρέπει να συλλέξει ο μελετητής ώστε να βγάλει έγκυρα συμπεράσματα για θέματα που αφορούν την αρχιτεκτονική και την πολεοδομία προγενέστερων περιόδων.

Σε πρώτη φάση λοιπόν, προσπάθησα να συλλέξω κάθε βιβλίο, μεμονωμένο κείμενο, άρθρο, μελέτη, περιοδικό, εφημερίδα, σχέδιο, χάρτη, φωτογραφία, χαρακτηριστικό – γκραβούρα που είναι σχετικό με θέματα όπως η οικονομική ζωή, οι κοινωνικές συνθήκες, η διοικητική οργάνωση, η πολεοδομία της πόλης της Πρέβεζας από τον 15^ο έως τον 19^ο αι. Αυτό το έκανα γνωρίζοντας ότι η δυναμική του πολεοδομικού γίνεσθαι είναι η κοινωνική δομή ως σύσταση και λειτουργία (Χαρίσης, 1994: 273).

Στη συνέχεια προχώρησα στη γεωμορφολογική ανάλυση της περιοχής όπου αναπτύσσεται ο οικισμός, αφού γνωρίζουμε ότι οι τοπογραφικές συνθήκες της θέσης της πόλης περιορίζουν και οδηγούν σε συγκεκριμένες πολεοδομικές λύσεις. Έτσι βγαίνουν χρήσιμα συμπεράσματα για τον τρόπο που γεννιέται και αναπτύσσεται ένας οικισμός.

Αφού είχα την γεωμορφολογική ανάλυση και τα παραπάνω στοιχεία μου έλειπε ένας κίναβος, ένας ιστός, ένας πολεοδομικός ιστός για να αρχίσω να τοποθετώ τα στοιχεία αυτά ώστε να φαίνεται η πολεοδομική πραγματικότητα στις διάφορες φάσεις ανάπτυξης του οικισμού. Στο σημείο αυτό εφάρμοσα την τεχνική της ανίχνευσης του παλαιότερου μέσα στο νεότερο.

Βρήκα λοιπόν στα αρχεία της πολεοδομίας του Δήμου Πρέβεζας έναν χάρτη 1:2000 ο οποίος αποτελεί ακριβή αποτύπωση του οικισμού το έτος 1938 (πριν τις καταστροφές του πολέμου και των ανοικοδομήσεων). Έχοντας το χάρτη αυτόν (βλ. Σχεδιαστική Τεκμηρίωση σελ. 129, Χάρτης 1938) και γνωρίζοντας, ότι το βασικό οδικό δίκτυο ενός οικισμού παρέμενε αμετάβλητο στη χάραξή του, ιδιαίτερα κατά τους χρόνους της παράδοσης όπου δεν έχουμε περιπτώσεις πολεοδομικής ανάπλασης ή ολικής ρυμοτομίας αλλά και γιατί κανένας λόγος κυκλοφορίας δεν συνέτρεχε να μεταβληθεί, προχώρησα σε κάποιες υποθέσεις – βάσιμες για τη μορφή του πολεοδομικού ιστού στο άμεσο και απώτερο παρελθόν. Ένα στοιχείο που δείχνει την πολεοδομική σταθερότητα είναι ότι το γεφύρι που απεικονίζεται σε χαρακτηριστικά του 1684 εξακολουθεί να υπάρχει και το 1884 (Σεραφείμ Βυζάντιος, 1884).

Έχοντας λοιπόν τις φάσεις εξέλιξης του πολεοδομικού ιστού, όπως αυτές προκύπτουν από τα στοιχεία που συνέλεξα στην πρώτη φάση και την πραγματικότητα του χάρτη του 1938, προσπάθησα να δώσω χωρική έκφραση σε στοιχεία που αφορούν την οχύρωση, τις χρήσεις γης, τις συνοικίες, τα θρησκευτικά και τα δημόσια κτίρια, την αγορά, το λιμάνι, την ύδρευση, τα νεκροταφεία, κ.ά.

Την όλη μελέτη μου τη χώρισα σε τρεις πολεοδομικές περιόδους. Οι βασικές λοιπόν περίοδοι της πολεοδομικής εξέλιξης της Πρέβεζας, αντιστοιχούν στις κύριες περιόδους της πολυτάραχης ιστορίας της πόλης. Έτσι την πολεοδομική διερεύνηση την χώρισα σε τρεις αντίστοιχες περιόδους (1η 1477-1684, 2η 1684-1798, 3η 1798-1912).

Στην πολεοδομική διερεύνηση με βοήθησαν αποφασιστικά, κυρίως σε περιπτώσεις χαμένων ή αλλοιωμένων κτιρίων και πολεοδομικών συνόλων:

α. Οι παλαιές απεικονίσεις της πόλης σε χαρακτηριστικά και φωτογραφίες που έχουν πρόσφατα δημοσιευθεί, κυρίως στα λευκώματα «Πρέβεζα» και «Νικόπολις – Πρέβεζα», το οποίο πρόσφατα εκδόθηκε, ή που φυλάσσονται σε αρχεία και συλλογές, κυρίως στα Αρχεία Καράμπελα και Βασώνη.

β. Τέλος τα παλαιά πολεοδομικά σχέδια – από τα οποία ιδιαίτερη σημασία έχει η ακριβής αποτύπωση του οικισμού που έγινε στα τέλη της δεκαετίας του 1930 και φυλάσσεται στο Αρχείο του Δήμου.

Για τη μελέτη της πολεοδομικής εξέλιξης της Πρέβεζας ιδιαίτερα χρήσιμες είναι οι πρόσφατες μελέτες του Σταύρου Μαμαλούκου αλλά και του Γιώργου Βελένη, οι οποίοι βασιζόμενοι στις παλαιότερες έρευνες, αναψηλάφησαν τις πηγές και έλεγξαν τις παλαιότερες απόψεις, επιχειρώντας την ανακεφαλαίωση της ιστορικής και της πολεοδομικής - αρχιτεκτονικής πορείας της πόλεως από τη μεσοβυζαντινή εποχή έως σήμερα.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να δώσω μια πρώτη εικόνα για την περίπτωση μελέτης μου, τον οικισμό της Πρέβεζας. Η εικόνα αυτή αφορά την γεωγραφική θέση της πόλης, την θέση της στα δίκτυα υποδομών της εποχής και τις

πλουτοπαραγωγικές της πηγές. Στοιχεία δηλαδή που συνθέτουν το χωρικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύχθηκε η πόλη της Πρέβεζας.

«Η δυτική της Ηπείρου παραλία προς το νότο καταλήγει σε χερσόνησο η οποία διχάζεται σε δύο τμήματα 7500 και 9000 μέτρων, στο ύψος της αρχαίας Νικόπολης λοιπόν ο πρώτος από τα δυτικά βραχίονας βαίνει προς το νότο και είναι σχεδόν ομαλός και ο άλλος έχει κατεύθυνση νοτιοανατολική και βαίνει σταδιακά ανυψούμενος σε βραχώδες ακρωτήριο (160μ. ύψος). Κατά τον χωρισμό των δύο αυτών βραχιόνων σχηματίζεται ωραιότατος και ασφαλέστατος επιμήκης κόλπος (μέγιστο μήκος=1100μ., πλάτος=140 – 270). Μεταξύ των δύο σκελών της εν λόγω χερσονήσου εισέρχεται ως σφήνα από το νότο η επίπεδη, άδενδρη και γαιώδης ΒΔ άκρη της Ακαρνανίας. Έτσι με την διείσδυση της Ακαρνανικής αυτής σφήνας, ανάμεσα στους δύο βραχίονες της Ηπειρωτικής χερσονήσου, σχηματίζεται η γραφική είσοδος του Αμβρακικού κόλπου στην οποία βρίσκεται η Πρέβεζα» (Αυδίκος, 1991:36-37).

Η Πρέβεζα λοιπόν είναι πόλη της Ηπείρου, νοτιότερη από όλες τις άλλες πόλεις. Βρίσκεται αριστερά της εισόδου του Αμβρακικού κόλπου, απέναντι από το ακρωτήριο Άκτιο, ενώ απέχει από αυτό μόνο 830 μέτρα. Είναι πρωτεύουσα του ομώνυμου νομού και έδρα δήμου.

Στην ευρύτερη περιοχή υπάρχουν αξιόλογοι αρχαιολογικοί χώροι (Νικόπολη, Νεκρομαντείο). Επίσης σε μικρή απόσταση από τον οικισμό υπάρχουν υπέροχες παραλίες (Μονολιθίου, Βάλτου, Αλωνάκι) και φυσικά τοπία εξαίρετου φυσικού κάλους (δάσος Λεκατσά, αισθητικό δάσος Μονολιθίου, λίμνη Ζηρού), ενώ είναι αναμφισβήτητης οικολογικής αξίας ο κόλπος που είναι άρρηκτα δεμένος με τη ζωή της πόλης – ο Αμβρακικός.

Η Πρέβεζα λοιπόν κείμενη επί της χερσονήσου που συνδέει την ηπειρωτική ενδοχώρα με τη νότια Ελλάδα, εφάπτεται μιας σημαντικής πεδιάδας, την οποία διασχίζει ο Λούρος και ο Άραχθος ποταμός. Στο μεγαλύτερο μέρος της πεδιάδας δεσπόζει σήμερα η καλλιέργεια των εσπεριδοειδών, ενώ στις δυτικές περιοχές αναπτύχθηκε κατά το παρελθόν η ελαιοκαλλιέργεια με κυριότερο τον ελαιώνα της Πρέβεζας. Σημαντικές ήταν και οι δασικές εκτάσεις

στα όρια του σημερινού νομού της Πρέβεζας, οι οποίες έχουν υλοτομηθεί σε παλαιότερες εποχές με σημαντικά οικονομικά πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα για την ευρύτερη περιοχή (Κόμης, 1999:1517).

Η παράκτια ζώνη γύρω από τον Αμβρακικό κόλπο αποτέλεσε για μια μακρά περίοδο χώρο ανάπτυξης ειδικών δραστηριοτήτων. Οι λιμνοθάλασσες και η μορφή του κόλπου προσέφεραν την κατάλληλη φυσική υποδομή για τη δημιουργία αλυκών και ιχθυοτροφείων.

Οι σχέσεις της Πρέβεζας με τον ευρύτερο χώρο καθορίστηκαν από δύο αλληλεξαρτώμενους παράγοντες: τη γεωγραφική της θέση και τις πολιτικές συγκυρίες. Μέσω αυτών ετέθησαν οι όροι οικονομικής και δημογραφικής ανάπτυξης μέσα στο χρόνο.

Σημαντική επίδραση στην πολεοδομική ανάπτυξη ενός οικισμού παίζει η θέση του οικισμού αυτού ως προς τις γύρω πόλεις και πλουτοπαραγωγικές πηγές και οι οικονομικές σχέσεις που έχει με τις πρώτες. Για την κατανόηση της χωροταξικής και οικονομικής σχέσης μιας πόλης με την ευρύτερη περιοχή της, είναι απαραίτητη προϋπόθεση η περιγραφή των δικτύων μεταφοράς και επικοινωνίας της περιοχής αυτής.

Στο σημείο αυτό θα μελετήσουμε το οδικό δίκτυο της ευρύτερης περιοχής της Πρέβεζας και θα αναφέρουμε κάποια γενικά στοιχεία για το λιμάνι της. Η μελέτη του οδικού δικτύου θα επικεντρωθεί στην ιστορική περίοδο μετά τον 18^ο αιώνα, αφού για αυτήν την περίοδο υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία.

Καταρχήν ας δούμε σύντομα, κάποια θεωρητικά στοιχεία για τον τρόπο χάραξης των δρόμων στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Η χάραξη των δρόμων που κυριάρχησαν μετά την παρακμή του ρωμαϊκού οδικού δικτύου ακολουθούσε το προϋπάρχον δίκτυο και μόνο σε περιπτώσεις νέων αναγκών έγινε χάραξη νέων δρόμων. Οι χαράξεις των δρόμων είχαν κάποια λογική: Επιλέγονταν οι βέλτιστες διαδρομές όσον αφορά τη μείωση της χρονοαπόστασης, συνυπολογίζοντας φυσικά εμπόδια, εμπόδια ιδιοκτησίας, ασταθή εδάφη και την ανάγκη διέλευσης υποζυγίων (χαμηλές κλίσεις). Όταν η

αποφυγή κλίσεων δεν είναι δυνατή επιδιώκεται οι τελευταίες να μην υπερβαίνουν το 20% (με ελιγμούς ή σκάλες). Η χάραξη της οδού προτιμάται, κατά κανόνα, να ακολουθεί ομαλά κατά μήκος εδάφη σε χαμηλό υψόμετρο (πεδινές και περιοχές ποταμών-χειμάρρων)(Μακρής και Παπαγεωργίου, 1990:72-73).

Το οδικό δίκτυο της περιοχής μελέτης φαίνεται πως είχε διαμορφωθεί στα τέλη του 18^{ου} αιώνα στο χάρτη 3. Από το χάρτη αυτό καταλαβαίνουμε και την εμπορική σημασία της πόλης – λιμάνι της Πρέβεζας.

Σημαντικότερος οδικός άξονας στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου ήταν ο άξονας Άρτα – Ιωάννινα – Αργυρόκαστρο – Τεπελένι – Αυλώνα, ο οποίος συνδέονταν με το λιμάνι της Πρέβεζας (το βασικότερο στην περιοχή).

Η Ήπειρος, μέσω δύο βασικών περασμάτων του Ζυγού στο Μέτσοβο και του Λεσκοβικίου της Κορυτσάς, συνδέονταν με τις ανατολικές περιοχές της βαλκανικής χερσονήσου, με τη Θεσσαλία και το Μοναστήρι αντίστοιχα.

Οι πρακτικές όμως δυσκολίες λόγω του ανάγλυφου, οι ληστρικές επιδρομές και η διαφορετική αντιμετώπιση από τις αντίστοιχες διοικήσεις κάθε περιοχής, οδήγησαν στην ενίσχυση των θαλάσσιων μεταφορών – επικοινωνιών και ιδίως του λιμανιού της Πρέβεζας ως πλησιέστερο λιμάνι προς τα μεγάλα τουρκοκρατούμενα και όχι μόνο κέντρα του Αιγαίου και των άλλων περιοχών (Σμύρης, 2000). Για το λιμάνι της Πρέβεζας θα μιλήσουμε αναλυτικά στο 3.3 υποκεφάλαιο (Μέρος Β', σελ. 94)

Χάρτης 3: χάρτης του οδικού δικτύου της ευρύτερης περιοχής 18^{ος} αι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Πρώτη Περίοδος (1477 – 1684)

1.1 Ιστορικό πλαίσιο

Κάνοντας μία χωροταξική ιστορική ανάλυση στον ευρύτερο χώρο της πόλης της Πρέβεζας συναντούμε την αρχαία Νικόπολη. Η πόλη αυτή εις ανάμνηση της νίκης του Οκταβιανού Αυγούστου το 31 π.Χ. επί του Μάρκου Αντωνίου και της Κλεοπάτρας, ιδρύθηκε σύμφωνα με τον Π. Φουρίκη, το 29 π.Χ. και αποτέλεσε για περίπου 6 αιώνες (έως το 551 μ.Χ. όπου έχουμε την κατάληψή της από τους Γότθους), βασικό οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό κέντρο της Δυτικής Ελλάδας.

Εικόνα 1: άποψη της Νικόπολης στα 1851

Η Νικόπολη ήταν χωροθετημένη στην περιοχή κοντά στο σημερινό χωριό Νικόπολη, 6χλμ. ΒΔ της πόλης της Πρέβεζας. Ήταν μια πόλη που στην ακμή της, σύμφωνα με τα αρχαιολογικά ευρήματα, είχε στάδιο, γυμνάσιο, θέατρο, ωδείο, νομισματοκοπείο, υδραγωγείο, δύο λιμάνια (ένα στο Ιόνιο και ένα άλλο στον Αμβρακικό κόλπο), ναό του Απόλλωνα και φιλοσοφική σχολή (Επίκτητος 94 μ.Χ.). Αξιόλογες είναι και οι βασιλικές που κτίστηκαν στην περίοδο της Βυζαντινής ιστορίας της πόλης από τον 5^ο μέχρι τον 7^ο μ. Χ. αιώνα. Στην ίδια περίοδο ανήκουν και τα τείχη της αρχαίας αυτής πόλης τα οποία σώζονται κατά ένα μέρος μέχρι σήμερα.

Είναι από τους πιο αξιόλογους αρχαιολογικούς χώρους της χώρας μας σε ευρήματα και έκταση, για τον οποίο πρόσφατα διατέθηκαν σημαντικά κονδύλια για την συνέχιση της αρχαιολογικής έρευνας και αποκατάστασης των μνημείων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αρχαιολογική έρευνα στο χώρο της αρχαίας Νικόπολης είχε σταματήσει ουσιαστικά μετά τις ανασκαφές του Αλέξανδρου Φιλαδέλφου (1913 – 1927). Ύστερα από την σταδιακή παρακμή της Νικόπολης (τελευταίες αναφορές 10ο και 11^ο μ. Χ. αιώνα), που προκλήθηκε με τις επιδρομές των Γότθων (551μ. Χ.) και αργότερα των Βουλγάρων, επικρατεί στην ευρύτερη περιοχή ερήμωση (Καράμπελας, 1994).

Το κενό της Νικόπολης στο επίπεδο της γεωστρατηγικής και των εμπορικών απαιτήσεων ήρθε να καλύψει η πόλη της Πρέβεζας, η οποία σύμφωνα με τον Π. Φουρίκη ήταν αρχικά μια σκάλα (εμπορικός σταθμός), αργότερα αναπτύχθηκε κάποιος συνοικισμός γύρω της, ο οποίος επεκτάθηκε, έγινε χωριό, κώμη, κωμόπολη για να καταλήξει στη σημερινή του μορφή.

Την εξέλιξη αυτή πιστοποιεί και η ετυμολογία του ονόματός της. Πρέβεζα λοιπόν στα αλβανικά σημαίνει πέρασμα ενώ στα λατινικά προμήθεια (=previsio), ερμηνείες οι οποίες θεωρούνται οι επικρατέστερες. Η σημαντικότητα της νέας αυτής πόλης, πιστοποιείται από την ιστορική καταγραφή των αλληπάλληλων κατακτήσεών της.

Πρώτη αναφορά για τον οικισμό αυτό έχουμε το 1292 στο Χρονικό του Μορέως. Τότε η πόλη είναι υπό την ηγεμονία του Νικηφόρου Α΄ Αγγέλου Κομνηνού, ηγεμόνα του Δεσποτάτου της Ηπείρου, ενώ μόλις κάποιες δεκαετίες πριν ανήκε στη Βενετία (Φουρίκης, 1929).

Το 1358 καταλύεται το Δεσποτάτο της Ηπείρου και ακολουθούν κάποιοι προσωρινοί κατακτητές μέχρι την εμφάνιση των Τούρκων περίπου έναν αιώνα μετά. Η κατάληψη της πόλης έγινε μεταξύ 1449 όταν συνέβηκε η κατάληψη της γειτονικής Άρτας και του 1495, χρονολογία την οποία αναφέρει ο Σεραφείμ Βυζάντιος (ιστοριογράφος στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα).

Η καίρια θέση της και η δυνατότητα να αναπτυχθεί σαν λιμάνι ώθησαν τους Τούρκους στον εποικισμό της με μεταφορά πληθυσμών από την Ακαρνανία και την Ήπειρο. Από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα και μετά το λιμάνι της Πρέβεζας προσέλκυσε όπως ήταν αναμενόμενο την προσοχή των Βενετών, οι οποίοι κατείχαν ήδη αρκετές οχυρές θέσεις στα παράλια της Ηπείρου και τα νησιά του Ιονίου. Σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το λιμάνι αυτό ήταν ορμητήριο πειρατών (όπως του Χαΐρεντίν Μπαρμπαρόσα), ο βενετικός και ο παπικός στόλος προσπάθησαν αποτυχημένα να καταλάβουν την Πρέβεζα το καλοκαίρι του 1538. Μερικούς μήνες αργότερα θα συγκρουστούν ο τουρκικός στόλος με αρχιναύρχο τον πειρατή Μπαρμπαρόσα και ο ενωμένος παπικός, ενετικός και ισπανικός στόλος με νικητή τον πρώτο (Γ. Βελένης, 1995).

Η Πρέβεζα λοιπόν θα μείνει υπό τουρκική κατοχή μέχρι το 1684. Η πόλη στην παραπάνω περίοδο δεν άλλαξε χέρια παρ' όλες τις προσπάθειες των Βενετών, οι οποίοι την έβλεπαν ως ένα σημαντικό ναύσταθμο με σημαντικές δυνατότητες και η οποία θα ολοκλήρωνε το εμπορικό τους δίκτυο μεταξύ των Ιονίων νησιών και της Ηπειρωτικής Ελλάδας. (βλ. Μέρος Α' Χάρτης 1, σ. 27)

1.2 Χώρος και οικονομία

Αν και μας διαφεύγει το ακριβές έτος κατάληψης της πόλης από τους Τούρκους, ξέρουμε ότι το 1486 και 1495 την οχυρώνουνε. Επιπλέον το 1495 εποικίστηκε από πληθυσμούς της ηπειρωτικής ενδοχώρας και της Ακαρνανίας, μια κίνηση με οικονομικούς, δημογραφικούς και πολιτικούς στόχους. Από τα πρώτα χρόνια κιάλας η πόλη χρησιμοποιείται σαν ναύσταθμος του τουρκικού στόλου και ορμητήριο των μουσουλμάνων κουρσάρων στα πλαίσια της αντιπαλότητας με το λατινοκρατούμενο Ιόνιο.

Παράλληλα σημειώθηκε ανάπτυξη των ναυπηγικών εργασιών στον ταρσανά στο γειτονικό Βαθύ. Οι ναυπηγικές εργασίες δημιούργησαν ένα ευρύ δίκτυο οικονομικών συναλλαγών και μετακινήσεων ανθρώπινου δυναμικού. Έτσι η χρησιμοποιούμενη ξυλεία προέρχονταν από την ενδοχώρα της Ηπείρου και κυρίως από το παρακείμενο δάσος των Ρωγών. Το ειδικό τεχνικό προσωπικό

προέρχονταν από τις περιοχές των Ιωαννίνων, Μ. Ασίας και άλλων. Ενώ κάποια ειδικά εξαρτήματα προέρχονταν από τα εργαστήρια των περιοχών Ιωαννίνων, Μετσόβου και Μακεδονίας. (Κόμης, 1999: 22-23)

Από φορολογικά κατάστιχα των ετών 1564 και 1579 συμπεραίνουμε ότι: το μεγαλύτερο μέρος του ενεργού πληθυσμού (49% και 51,4% αντίστοιχα) ασχολείται με την γεωργία και μάλιστα με την καλλιέργεια σιτηρών και ένα μικρότερο ποσοστό ασχολείται με το εμπόριο (εμπορικά τέλη 36% και 27% αντίστοιχα στις δυο απογραφές). Σημαντικό είναι το γεγονός των αξιόλογων προσόδων λόγω του διαμετακομιστικού εμπορίου (τα μισά του συνόλου των εμπορικών τελών). Τα κυριότερα προϊόντα που εξάγανε από το λιμάνι της Πρέβεζας κυρίως προς τη Βενετία (όσο και αν φαίνεται παράξενο, οι οικονομικές συναλλαγές ήταν ανεξάρτητες από τις εκάστοτε κυριαρχίες) κατά τον 16^ο – 17^ο αιώνα είναι τα εξής: κερί, μέλι, δέρματα, αλίπαστα ψάρια, μπαμπάκι, βαφικές ύλες, ναυτικές κουβέρτες, καπνά, βελανίδια. Την ίδια περίοδο εισάγουν κυρίως βιοτεχνικά προϊόντα (Delilbasi, 1993).

1.3 Δημογραφικά

Στην οθωμανική περίοδο (1477/1478 – 1684), στην περιοχή της Πρέβεζας έχουμε τα παρακάτω γεγονότα τα οποία είχαν σαφή δημογραφικό αντίκτυπο στην πόλη. Καταρχήν από το τέλος του 15^{ου} αιώνα έχουμε την εγκατάσταση επήλυδων στην πόλη. Παράλληλα όμως η γειτνίαση με τα νησιά του Ιονίου τα οποία ήταν βενετοκρατούμενα και οι συχνές συγκρούσεις των Οθωμανών με αυτά δημιουργούσαν ένα αρνητικό κλίμα. Ένα σοβαρό γεγονός των παραπάνω συγκρούσεων είναι η επιδρομή των Βενετών εναντίον της πόλης το 1500, όταν πυρπολήθηκαν κάστρο, ταρσανάς και έγιναν λεηλασίες. Παρόμοιο γεγονός ήταν αυτό του 1605, όταν ο συμμαχικός στόλος της Τοσκάνης λεηλάτησε την πόλη και φονεύθηκαν 200 – 500 ψυχές.

Άλλος αρνητικός δημογραφικός παράγοντας ήταν οι θάνατοι από την πανώλη. Η Πρέβεζα βρέθηκε για πρώτη φορά αντιμέτωπη με την νόσο μεταξύ 1522 – 1524, όταν χτυπήθηκε κυρίως η γειτονική Άρτα. Η πανώλη όμως ήταν

καταστροφική για την ίδια την πόλη το 1622, όταν πέθαιναν ημερησίως 7 άτομα, φθάνοντας τους 330 θανάτους συνολικά από την νόσο. Η ασθένεια εξακολουθεί και αργότερα να φθείρει τους γειτονικούς πληθυσμούς χωρίς όμως να έχουμε κάποιες αναφορές για την Πρέβεζα. (Κόμης, 1999:41-46) Εκτός από τα ποιοτικά στοιχεία έχουμε και ποσοτικά στοιχεία, πίνακας 3, από διάφορες πηγές άλλες περισσότερο και άλλες λιγότερο αξιόπιστες.

Πιν. 3. Πληθυσμός Πρέβεζας – οθωμανική περίοδος (16^{ος} – 17^{ος} αι.)

Έτος	Αρ. νοικοκυριών	Αρ. ψυχών	Μεταβολή %
1564	30 + 13 (εργένηδες)	210	–
1579	50 + 20 (εργένηδες)	297	+ 41,3%
1605	300	1200 *	+ 404 %
1623	200	800 *	- 33,34 %
1670	400	1858 *	+ 132,25%

Πηγή:(Κοκολάκης, 1987) και (Delilbasi, 1993)

Τα στοιχεία αυτά είναι από διάφορες πηγές. Οι πιο αξιόπιστες είναι αυτές της Melek Delilbasi οι οποίες βασίζονται σε οθωμανικά κατάστιχα και αφορούν τις χρονιές 1564 και 1579. Τα στοιχεία ακολουθούν τις γενικές τάσεις του πληθυσμού, οι οποίες ισχύουν σε όλες τις βαλκανικές πόλεις, επειδή όμως προέρχονται από διαφορετικές πηγές παρουσιάζουν έντονες μεταβολές (*), οι οποίες δεν εξηγούνται (χρονικά).

Εν κατακλείδι το μόνο που μπορούμε να συμπεράνουμε για τα πληθυσμιακά μεγέθη της Πρέβεζας στον 16^ο και 17^ο αιώνα είναι μια τάξη μεγέθους, με επιφυλάξεις για απόλυτα μεγέθη λόγω των υπερβολικών διακυμάνσεων.

1.4 Διοικητική οργάνωση

Η εμφάνιση των Οθωμανών στα Ηπειρωτικά εδάφη χρονολογείται από τα τέλη της βασιλείας του Μουράτ Α΄ (1362 – 1389). Την περίοδο της βασιλείας

του Βαγιαζήτ (1389 – 1402), η οθωμανική κυριαρχία στα νότια της Αλβανίας είχε σχεδόν εδραιωθεί και πολλοί από τους τοπικούς ηγεμόνες είχαν αναγκαστεί να την αναγνωρίσουν. Στα νότια της Ηπείρου το Δεσποτάτο της Ηπείρου με έδρα τα Ιωάννινα, παρά την σταδιακή εξασθένηση του άντεξε ως το 1430. Στα 1445 με την κατάληψη της Άρτας ολόκληρη η περιοχή εντάχθηκε στην οθωμανική αυτοκρατορία. (Φουρίκης, 1929)

Σε γενικές γραμμές η οργάνωση του εδάφους της Ηπείρου ακολούθησε ήδη υφιστάμενα διοικητικά όρια που είχαν επιβληθεί από την κυριαρχία τοπικών ηγεμόνων. Έτσι μέχρι τα μέσα του 16^{ου} αιώνα έχουμε την οριστική διαμόρφωση στα Ηπειρωτικά εδάφη τριών σαντζακίων των Ιωαννίνων, Αυλώνας, Δελβίνου.

Το σαντζάκι των Ιωαννίνων ένα από τα 32 σαντζάκια της Ρούμελης (εγιαλέτι) εκείνη την περίοδο κατείχε το μεγαλύτερο τμήμα της σημερινής ελληνικής Ηπείρου με εξαίρεση το Πωγώνι που υπαγόταν στο σαντζάκι της Αυλώνας και την περιοχή της Θεσπρωτίας που είχε παραχωρηθεί στο σαντζάκι του Δελβίνου. Περιελάμβανε επίσης και μερικά εδάφη της σημερινής Αλβανίας που γειτνιάζαν με την περιοχή της Κόνιτσας καθώς και τμήματα της περιφέρειας των Γρεβενών και των Βεντσών. Η Άρτα ήταν βοεβοδιλίκι και διοικούνταν από διορισμένους από την Πύλη διοικητές (Σμύρης, 2000).

Το σαντζάκι δηλαδή των Ιωαννίνων είχε δύο καζάδες. Ο πρώτος καζάς των Ιωαννίνων αποτελούνταν από τις εξής περιοχές (ναχιγιέδες): Μαλακάσι, Κούρεντα, Καρνακώστα, Ζαγόρι, Λάκα, Ποδγόριανη, Κόνιτσα. Ο δεύτερος καζάς αυτός της Άρτας περιελάμβανε τις περιοχές: Ρηνιάσα, Μπομπόλιανη, Ραδοβίζι, Τζουμέρκα, Ρωγοί, Γρεβενά.

Το 16^ο αιώνα η Πρέβεζα ανήκε στο ναχιγιέ της Ρηνιάσας τα σημερινά Ριζά. Ο ναχιγιές αυτός υπαγόταν στο καζά της Άρτας, στο σαντζάκι των Ιωαννίνων. Διοικούνταν από έναν icmal, έναν dizdar (=φρούραρχος), έναν kethuda (οικονόμος) και 75 mustahfizan (στρατιώτες της φρουράς). Η Πρέβεζα εκείνη την περίοδο αποτελούσε τιμάριο στους στρατιώτες και αξιωματούχους της φρουράς. (Delilbasi, 1993)

Το 1670 όμως όταν περνάει από την περιοχή ο οθωμανός περιηγητής Εβλιά Τσελέπη κάνει τις εξής παρατηρήσεις. Η Πρέβεζα αποτελεί καζά και ανείκει στον σαντζάκμπεη των Ιωαννίνων (είναι χάσι). Έχει φυσικά τον διοικητή της τον σούμπαση και τον ιεροδικαστή τον καδή. Δεν διαθέτει όμως κεχαγιά (κάτι σαν δήμαρχο), ούτε σερδάρη ή άλλες αρχές. Επιπλέον έχει φρούραρχο με 250 άνδρες και 7 αξιωματικούς οι οποίοι φυλάσσουν το κάστρο της Μπούκας (Σ. Εργολάβος, 1995).

1.5. Πολεοδομική διερεύνηση

1.5.1. Οχυρώσεις

Από την σκιαγραφία της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής της (βλ. Μέρος Β' 1.1, σελ. 58) διαφάνηκε η σημασία της θέσης της πόλης στο στόμιο του Αμβρακικού κόλπου, ενός κόλπου που παρείχε ασφάλεια στη ναυσιπλοΐα και περιβαλλόταν από ενδοχώρα με πλούσια παραγωγή.

Αν θα θέλαμε να δούμε τι συνέβαινε, όσον αφορά την οχύρωση πιθανόν οικισμού, στην περιοχή της σημερινής Πρέβεζας πριν την τούρκικη κατάληψη (περίπου το 1477), μοναδική πηγή είναι το Χρονικό του Μορέως (1292), το οποίο μας πληροφορεί για την ύπαρξη μιας εκκλησίας και ενός πύργου. Άρα λογικά θα υπήρχε ένας οικισμός του οποίου η μοναδική οχύρωση ήταν ο παραπάνω πύργος (Καράμπελας, 1994).

Στη παραγμένη περίοδο από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα και μετά, καθώς η ασφάλεια των θαλάσσιων δρόμων που ένωναν την Αδριατική θάλασσα με την Ανατολική Μεσόγειο μέσα από το Ιόνιο Πέλαγος ήταν καθοριστική για ζωτικής σημασίας θέματα, ο έλεγχος του στομίου του Αμβρακικού κόλπου έπαιζε σπουδαίο ρόλο για όσους κατείχαν τόσο τα απέναντι Ιόνια νησιά, όσο και επίκαιρες θέσεις στα ηπειρωτικά παράλια. Ήταν επόμενο λοιπόν η αμυντική κάλυψη του οικισμού της Πρέβεζας, που αναπτύχθηκε στην ίδια θέση με τη

σημερινή πόλη από τον 15^ο αιώνα, να απασχόλησε τους κατακτητές της περιοχής που διαδέχτηκαν ο ένας τον άλλον, μέχρι τον 20ο αιώνα.

Κατά την κρίση των τελευταίων χρόνων του 15^{ου} αιώνα, η Οθωμανική αυτοκρατορία κατάλαβε ότι η απειλή έρχονταν από την Δύση με την κάθοδο στην Ιταλία του Καρόλου Η΄ της Γαλλίας και την πανίσχυρη Βενετία. Για αυτό, πιθανότατα, οι Τούρκοι, μέσα στα πλαίσια της αμυντικής που ήθελαν να έχουν στις θέσεις που κατείχαν στη δυτική Ελλάδα, οχύρωσαν την Πρέβεζα στη νοτιοανατολική γωνία της χερσονήσου, απέναντι από το ακρωτήριο Άκτιο, εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο τον έλεγχο στο στόμιο του Αμβρακικού κόλπου.

Αν και οι ιστορικές πηγές που έχουν μελετηθεί μέχρι τώρα, δεν μας πληροφορούν με ακρίβεια για το πότε αρχικά οχυρώθηκε η θέση αυτή, για το αρχικό φρούριο δηλαδή, φαίνεται ότι όπως και ο Σεραφείμ ο Βυζάντιος επισημαίνει, το πρώτο φρούριο ανήκει στην Α΄ Τουρκική κατοχή μέσα 15^{ου} αιώνα μέχρι το 1684 με πιθανότερη περίοδο ανέγερσης 1495 – 1530 και σίγουρα πριν το 1605 έτος κατά το οποίο χρονολογείται χαλκογραφία που παρουσιάζει το εν λόγω φρούριο, το οποίο το ονομάζει «φρούριο της Μπούκας».

Χάρτης 4: Κάστρο Μπούκας

Στην πρώτη περίοδο λοιπόν που εξετάζουμε από το 1477 έως το 1684 η μοναδική οχύρωση της πόλης είναι αυτό το φρούριο. Συγκεκριμένα βρίσκονταν στη θέση «Παλαιοσάραγα» (την ερμηνεία της τοποθεσίας αυτής θα την δούμε σε επόμενες χρονικές περιόδους), στο νοτιοανατολικό άκρο της πόλης της Πρέβεζας, στο πιο προωθημένο προς την Αιτωλοακαρνανία σημείο της ακτής.

Σύμφωνα με αρχαιακές πηγές των Βενετών (Βελένης, 1996), στις οποίες βρίσκουμε και σχεδιαστική απεικόνιση του με αρκετή ακρίβεια, το κάστρο αυτό (βλ. Χάρτης 4) ήταν ισχυρότατο, εφοδιασμένο με αρκετούς στρογγυλούς πύργους και

περιμετρική τάφρο. Ήταν ένα κάστρο λιθόκτιστο, με τρεις πύλες, δύο προς την ξηρά και μια προς την θάλασσα, βοηθητική ενώ στο εσωτερικό του οργανώνεται βάσει δυο κύριων καθέτων αξόνων (A). Το τείχος του (B) είχε ύψος 15μ και πάχος 10μ ψηλά και 14μ χαμηλά. Σε όλο το μήκος του είχε διάδρομο πλάτους 2μ και παραπέτο για τον διάδρομο 1,8μ. Επιπλέον από την μεριά της θάλασσας είχε προτείχισμα (C) ύψους 6μ και μήκους 70μ. Θωρακίζεται με 8 πύργους (D), οι οποίοι έχουν περίπου 63μ περίμετρο. Το διάστημα (E) μεταξύ των πύργων έχει 70μ μήκος. Το κάστρο περιβάλλεται από τάφρο (F) πλάτους 52μ. Μπροστά από την κύρια πύλη υπάρχει πλάτωμα (G) 50μ, ενώ γενικά οι προσχώσεις (H) που περιβάλουν το κάστρο είναι από 5μ έως 7μ. Το κάστρο συνδέεται με την ξηρά μέσω μιας ξύλινης γέφυρας (I) μήκους 52μ και πλάτους 7μ. Από τους 8 πύργους, ο πύργος (K) που περικλείεται και δεν είναι άμεσα εκτεθειμένος σε εχθρικά πυρά είναι πολυγωνικός, πιο χοντρός και πιο ψηλός από τους άλλους. Επιπλέον ο πύργος αυτός είναι στεγασμένος, όπως και ο πύργος (L). Σε κάθε μεταπύργιο υπήρχαν σκάλες (M) στο πάχος του τείχους με πλάτος 5,2μ. (βλ. Παράρτημα II, γκραβούρα 4)

1.5.2 Οικισμός

Η περιοχή στην οποία αναπτύχθηκε η Πρέβεζα, στα χρόνια τουλάχιστον που είναι δυνατόν να ανιχνευθεί η πολεοδομική της εξέλιξη, είναι μια σχεδόν επίπεδη έκταση που εκτείνεται κατά μήκος της στενής εισόδου του Αμβρακικού Κόλπου, στην ανατολική ακτή της ελαιόφυτης χερσονήσου της Νικοπόλεως. Απέναντί της εκτείνεται, χαμηλή γλώσσα ξηράς, το ακρωτήριο του Ακτίου και λίγο βορειότερα εισχωρεί βαθιά στην ηπειρωτική γη ο κλειστός όρμος του Βαθέως.

Τα γεωμορφολογικά στοιχεία που επηρέασαν την ανάπτυξη της πόλης και τη διαμόρφωση του πολεοδομικού της ιστού είναι η επίπεδη, χαμηλή παραλία μεταξύ του Κάστρου του Αγίου Ανδρέα και του ακρωτηρίου της Μπούκας, τα χαμηλά εξάρματα της γης στις θέσεις των φρουρίων του Αγίου Ανδρέα και του Αγίου Γεωργίου, ο εξαφανισμένος σήμερα χείμαρρος Καρυδάς που έρεε κατά

μήκος της λεωφόρου Ειρήνης και της οδού Καρυωτάκη και τα τενάγη που φαίνεται ότι υπήρχαν παλαιότερα σε διάφορα σημεία της επίπεδης έκτασης, όπως στην περιοχή μεταξύ των σημερινών οδών Κλεμανσώ, Κύπρου και Καραμάνη (βλ. Σχεδιαστική τεκμηρίωση σελ. 129, Χάρτης 2).

Για την περίοδο από την ίδρυση της Πρέβεζας ως την Οθωμανική κατάκτηση τίποτε δεν είναι με ασφάλεια γνωστό σχετικά με τη μορφή, την έκταση και την οργάνωση του οικισμού καθώς δεν υπάρχουν σαφείς αναφορές σε πηγές και αρχαιολογικά δεδομένα. Με επιφύλαξη μπορεί να εκφρασθεί η υπόθεση ότι ο αναμφίβολα μικρός τότε οικισμός της Πρέβεζας βρισκόταν στο ακρωτήριο της Μπούκας, στη θέση που εξυπηρετούσε καλύτερα τη διάβαση του στενού. Το 13^ο αιώνα στον οικισμό φαίνεται ότι υπήρχε εκκλησία του Αγίου Νικολάου και ένας πύργος, αν αυτή είναι η σωστή ερμηνεία της αναφορά «le port de Saint Nicolas de Tort» στη γαλλική διασκευή του Χρονικού του Μορέως.

Μιαν αρκετά όμως σαφή εικόνα της πόλεως μετά την τουρκική κατάληψη, δίνουν οι παραστάσεις της σε πολυάριθμα χαρακτηριστικά του 17^{ου} αιώνα. Στις απεικονίσεις αυτές, η πόλη αποτελούνταν από τον εντός των τειχών του ισχυρού φρουρίου της οικισμό και ένα ανοχύρωτο προάστιο. Αυτό εξηγείται αν λάβουμε υπόψη μας ότι ο φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής οδηγεί σε μια κοινωνική διαφοροποίηση που αποτυπώνονταν στο χώρο με τη διάκριση σε δύο χωρικές ενότητες κάστρο και ξώχωρο (ατείχιστο προαστιο). Στο μεν κάστρο βρίσκονταν οι ανώτεροι κληρικοί και αξιωματούχοι, στο δε ξώχωρο ο υποκείμενος σε εκμετάλλευση παραγωγικός πληθυσμός (βλ. σελ. 40).

Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα λοιπόν, υπάρχει το ατείχιστο προάστιο και το κάστρο. Το προάστιο αυτό είναι μάλιστα πολύ πιθανό να υπήρχε από πολύ παλαιότερα, αν και σε απεικονίσεις του 16^{ου} αιώνα δεν εμφανίζεται. Στην πόλη φυσικά κυριαρχούσε με την παρουσία του το ισχυρό «φρούριο της Μπούκας», που είχε χτιστεί από τους Τούρκους στα τέλη του 15^{ου} αιώνα. Στο εσωτερικό του φρουρίου όμως δεν απεικονίζονται χτίσματα, παρά μόνο ένα τζαμί (N) αφιερωμένο στον Σουλεϊμάν Χαν και ένα οίκημα (O) για στρατιώτες (βλ. Παράρτημα II, γκραβούρα 4). Λογικά θα υπήρχαν και κάποιες κατοικίες και άλλα δημόσια κτήρια, θα ήταν όμως περιορισμένα. Το ότι θα ήταν

περιορισμένα σε αριθμό είναι μια υπόθεση, που βασίζεται όμως στο ότι εκείνη την περίοδο δεν υπήρχαν μουσουλμάνοι στη Πρέβεζα εκτός των αξιωματούχων και της φρουράς σύνολο 77 άτομα (Delilbasi, 1991).

Στο προάστιο υπάρχει η ενορία που προανέφερα του Αγίου Νικολάου η οποία πολύ πιθανόν να βρίσκονταν στη θέση που βρίσκεται σήμερα ο ναός του Αγίου Νικολάου. Το ισχυρίζομαι αυτό γιατί αποτελεί θρησκευτική παράδοση, το γεγονός ότι άπαξ και σε ένα τόπο χριστεί μια εκκλησία να θεωρείται ο τόπος αυτός αγιασμένος και έτσι και να γκρεμιστεί η εκκλησία αυτή να χτίζεται η νέα στο ίδιο ακριβώς μέρος για να μην βεβηλωθεί από άλλη χρήση. Εκτός από αυτό σε διάφορα χαρακτηριστικά (όπως σε αυτό του 1684), παρατηρούμε ότι η θέση που τοποθετείται ο ναός του Αγίου Νικολάου να προσεγγίζει την σημερινή. Η ενορία αυτή φαίνεται να είναι η μοναδική και να εξυπηρετεί τις θρησκευτικές ανάγκες των χριστιανών κατοίκων της πόλης, οι οποίοι στα 1579 είναι περίπου 250 άτομα (Delilbasi, 1991).

Ο πολεοδομικός ιστός εντός του κάστρου διαρθρώνονταν από δύο κεντρικούς κάθετους μεταξύ τους άξονες οι οποίοι οδηγούσαν στις τρεις πύλες του κάστρου και στον κεντρικό μεγάλο πύργο ο οποίος προφανώς θα αποτελούσε το στρατοδιοικητικό κέντρο της πόλης, το διοικητικό μέγαρο θα λέγαμε. Βασικός οδικός άξονας του προαστίου ήταν ο παράλληλος άξονας με την παραλία ο οποίος κατέληγε στην κεντρική πύλη του φρουρίου. Δεξιά και αριστερά του κεντρικού αυτού άξονα ήταν χτισμένες οι κατοικίες, ενώ το εμπόριο λογικά θα αναπτύσσονταν πάνω σε αυτόν τον άξονα με τάσεις συγκέντρωσης στη κεντρική πύλη του κάστρου. Επιπλέον θα πρέπει να υπήρχαν και κάποιες κατοικίες ακτινωτά γύρω από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου και στον άξονα που θα συνέδεε την εκκλησία με τον βασικό άξονα και την θάλασσα (βλ. Παράρτημα II, χαρακτηριστικό 1)

Η ύδρευση του οικισμού γίνονταν από ένα πηγάδι και μια πηγή τα οποία βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση με το ξώχωρο – ατείχιστο προάστιο, κοντά στην κεντρική πύλη του φρουρίου.

Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, στο εσωτερικό του φρουρίου, το πολεοδομικό τοπίο αποκτά μια συμπύκνωση, υπήρχαν πολυάριθμα κτίρια τα οποία στέγαζαν τη φρουρά και ένα τουλάχιστον τμήμα, αν όχι ολόκληρο, του μουσουλμανικού πληθυσμού της πόλης. Τα επιμήκη κτίσματα στο δυτικό τμήμα του φρουρίου ήταν ενδεχομένως στρατώνες και αποθήκες υλικού πολέμου. Στα νοτιοδυτικά του κεντρικού πύργου, υπήρχε ένα τζαμί, για την εξυπηρέτηση των θρησκευτικών αναγκών των κατοίκων του. Λόγω προφανώς της ανάγκης για χώρο εντός των τειχών κατεδαφίζεται το εσωτερικό τείχος.

Ο εκτός των τειχών οικισμός βρισκόταν στα βόρεια του φρουρίου κατά μήκος της παραλίας. Στα τέλη του αιώνα εκτεινόταν ως τις εκβολές του

Χάρτης 5: Μια αρκετά ακριβή απεικόνιση της Πρέβεζας σε χαρακτηριστικό του 1684

Καρυδά, στην σημερινή οδό Καρυωτάκη. Σύμφωνα με τον Τούρκο περιηγητή Έβλια Τσελέμπη, στα 1670 εκεί βρίσκονταν περί τα 300 αρχοντικά σπίτια, μονόπατα και δίπατα, τα πιο πολλά με κήπους ενώ όλος ο οικισμός περιβάλλονταν από εκτάσεις με εσπεριδοειδή. Την ίδια εποχή ο οικισμός διαθέτει τρία συνοικιακά προσκυνήματα, ένα σχολείο, ένα τεκέ, ένα λουτρό, ένα χάνι και η αγορά του 100 μαγαζιά (Εργολάβος, 1995).

Ο πολεοδομικός ιστός εντός του κάστρου χάνει την γεωμετρικότητα που είχε στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Έτσι οι δύο κάθετοι κεντρικοί άξονες δεν θα πρέπει να είναι και πολύ κάθετοι αυτή την εποχή, ενώ ένα πλήθος στενών και σκοτεινών δρόμων ολοκλήρωνε τον ιστό εντός των τειχών. Ο πολεοδομικός ιστός στο ξώχωρο – ατείχιστο κομμάτι, απλά επεκτείνεται περιοριζόμενος από

τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά: το ποτάμι, τους βάλτους και τη θάλασσα (βλ. χάρτης 5).

Το στρατιωτικό λιμάνι της πόλης είναι 4χλμ. βόρεια από το κάστρο της σε περιοχή – φυσικό λιμάνι, το οποίο είναι γνωστό από την αρχαιότητα με την ονομασία Μαργαρών ή αλλιώς «Βαθύ». Το λιμάνι αυτό είναι ασφαλισμένο από τους οκτώ ανέμους, με βαθιά νερά και χωράει 200 πλοία της εποχής. Πλησίον του λιμανιού υπήρχε και καρνάγιο για την επισκευή των πλοίων. Φυσικά ένα υποτυπώδες εμπορικό λιμάνι θα υπήρχε μπροστά στον οικισμό, για δύο λόγους, για την ανάγκη χωρικής γειτνίασης με την αγορά και το κάστρο και την γειτνίαση με τυχόν αποθήκες εμπορευμάτων.

Το τούρκικο νεκροταφείο της εποχής φαίνεται σε χαρακτηριστικά ότι βρίσκονταν μεταξύ του μικρού ποταμού Καρυδά και της Βρυσούλας. Φαίνεται λογικό αν λάβουμε υπόψη μας ότι Τούρκοι και εβραίοι φτιάχνουν τα νεκροταφεία τους εκτός των εκάστοτε ορίων της πόλης και η πόλη της Πρέβεζας τότε ήταν μέχρι τον ποταμό Καρυδά (βλ. Παράτημα II, χαλκογραφία 2)

Η ύδρευση του οικισμού φαίνεται ότι γινόταν, από τα πηγάδια που βρίσκονταν στα όριά του και κυρίως από την από τότε γνωστή πηγή της Βρυσούλας η οποία είχε εξαιρετο πόσιμο νερό.

Από τα παραπάνω στοιχεία και βάση της μεθοδολογίας που αναλύσαμε στη εισαγωγή, σελ 50 – 52, προκύπτει ο Χάρτης 3 (βλ. Σχεδιαστική Τεκμηρίωση σελ. 129)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Δεύτερη περίοδος (1684 – 1798)

2.1 Ιστορικό πλαίσιο

Το 1684 οι Βενετοί υπό τον Francesco Morosini, καταλαμβάνουν την Πρέβεζα καθώς και την Λευκάδα, την Αιτωλία και την Ακαρνανία. Η κατάληψη της πόλης της Πρέβεζας και των άλλων περιοχών ήταν μια προσπάθεια επανακάμψης της άλλοτε κραταιάς Γαληνότατης (Βενετία), αφού είχε χάσει προ δεκαπενταετίας σημαντικές κτήσεις όπως την Κρήτη. Στην Πρέβεζα εγκαταστάθηκε στρατιωτική και πολιτική αρχή που είχε ισχύ περίπου στην έκταση που καταλαμβάνει σήμερα ο Νομός Πρέβεζας.

Με τη συνθήκη όμως του Κάρλοβιτς το 1699, η Πρέβεζα παραχωρείται στους Τούρκους. Ο δεκαεξαετής πόλεμος που ξέσπασε το 1684 ανάμεσα στην Τουρκία και τις συμμάχους ευρωπαϊκές δυνάμεις Βενετία, Πολωνία και Αυστρία, έληξε με την παραπάνω συνθήκη, η οποία υπήρξε η αρχή του τέλους της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η Τουρκία παραχώρησε στη Βενετία την Πελοπόννησο, την Αίγινα και την Λευκάδα. Η Βενετία επέστρεψε στη Τουρκία τα φρούρια της Ναυπάκτου, της Πρέβεζας και του Αντιρρίου με τον όρο της κατεδάφισης των δύο τελευταίων.

Η συνθήκη όμως του Πασσάροβιτς (21 Ιουλίου 1718) επανέφερε στη Βενετία την Ηπειρωτική λωρίδα από το Βουθρωτό μέχρι και τη Βόνιτσα. Ένα χρόνο πριν το 1717 ο διοικητής της Κέρκυρας Schullenburg και ο βενετός ναύαρχος Pisani κυρίευσαν την Πρέβεζα. Όλες αυτές τις κτήσεις η Βενετία θα τις διατηρήσει μέχρι την διάλυση της από το Ναπολέοντα το 1797.

Μέχρι τον Ιούλιο του 1797, την πόλη την κατείχαν οι Βενετοί (για 80 χρόνια δηλαδή - η μεγαλύτερη ενετική κατοχή). Το 1797 με τη συνθήκη του Καμποφόρμιο τον έλεγχο απέκτησαν οι Γάλλοι. Η γαλλική κατοχή κρατάει μόνο για ένα χρόνο, γιατί το 1798 ο Αλή Πασάς καταλαμβάνει και λεηλατεί την πόλη (Βελένης, 1995).

2.2 Χώρος και οικονομία

Στην περίοδο της βενετικής κυριαρχίας (1684 – 1701 και 1718 – 1797) η Πρέβεζα αποτελεί μια πολιτικο - οικονομική ενότητα με τα βενετοκρατούμενα Ιόνια νησιά. Έτσι με την προσάρτηση της το 1684 ένα κύμα ατάκτων στρατιωτικών ή άλλων συμμάχων των Βενετών από τέως ενετικά εδάφη (τα οποία καταλήφθηκαν από τους Τούρκους) ή συμμάχων που είχαν εμπορικές σχέσεις με τους Βενετούς, κατέφθασαν στη Πρέβεζα διεκδικώντας γαίες και διοικητικά αξιώματα.

Με τη λήξη των επεκτατικών πολέμων της οθωμανικής αυτοκρατορίας μειώνεται η στρατιωτική σημασία της πόλης και ενισχύεται ο διαμετακομιστικός της ρόλος. Στα πλαίσια μάλιστα του ανταγωνισμού Βενετών και Γάλλων, οι πρώτοι επέβαλαν χαμηλότερους δασμούς στο λιμάνι της Πρέβεζας (4%) από ότι οι δεύτεροι στο λιμάνι της Σαγιάδας (6%). Τα έσοδα λοιπόν από τους δασμούς είναι σημαντικά για την πόλη.

Επίσης σημαντικά έσοδα προέρχονται από την ενοικίαση των αλυκών και των ιχθυοτροφείων, του κόλπου της Πρέβεζας. Άξιο επισήμανσης είναι η αύξηση που σημείωσαν τα προηγούμενα έσοδα από το 1686 έως το 1699, μέσα σε 13 χρόνια πενταπλασιάστηκαν. Σταθερή έως και αρνητική είναι η παραγωγή δημητριακών στη περιοχή που οφείλεται στην γενικότερη ερήμωση που παρουσιάζεται στην ευρύτερη περιοχή λόγω των πρόσφατων πολεμικών συγκρούσεων.

Τέλος παράλληλα με τα παραπάνω, την ίδια εποχή σημείωσαν πρόοδο οι υλοτομικές και ναυπηγικές εργασίες, τομείς αναπτυγμένοι από τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Το μονοπώλιο βέβαια ανήκε στους Ενετούς αλλά επιτρέπονταν και στους κατοίκους να υλοτομήσουν με σκοπό την κατασκευή μικρών σκαφών. (Αυδίκος, 1991:38-40)

Στη συνέχεια μεταξύ 1701 και 1717 παρεμβάλλεται μια μικρή οθωμανική περίοδος κυριαρχίας. Κατά την περίοδο αυτή δεν έχουμε αναστροφή των οικονομικών εξελίξεων και αλλαγή της δομής των κοινωνικών και οικονομικών

παραμέτρων του άμεσου παρελθόντος, παρά μόνο μια αναταραχή του πληθυσμού.

Περνώντας στην δεύτερη ενετική περίοδο θα πρέπει να κάνουμε μια αναφορά στην εδαφική έκταση της βενετικής αυτής κυριαρχίας στην περιοχή αυτή, η οποία περιελάμβανε την πόλη της Πρέβεζας και την άμεση αγροτική της περιοχή (με σύνορο με την οθωμανική αυτοκρατορία την νοητή γραμμή που ενώνει τη λιμνοθάλασσα Μάζωμα και το Ιόνιο στη παραλία Μονολιθίου, (βλ. Παράρτημα ΙΙ, σχέδιο 9). Όπως γίνεται κατανοητό η μικρή αυτή ενετική κτήση κάτι ανάλογο της Πάργας είναι περικυκλωμένη από εχθρικές δυνάμεις με τις οποίες όμως θα αναπτύξει οικονομικές συναλλαγές.

Χάρτης 6: Το ενετικό εμπόριο στην περιοχή της Κέρκυρας (16^{ος} – 18^{ος} αι)

1: Βενετική κατοχή 2:Φρούριο 3:Οχυρωμένη πόλη 4:λιμάνι 5:οθωμανικό εμπορικό και διοικητικό κέντρο.

Την εποχή αυτή η σημαντικότερη καινοτομία υπήρξε για την περιοχή η ίδρυση του ελαιώνα. Η βενετική διοίκηση διένειμε τις δημόσιες (τέως οθωμανικές) γαίες της αγροτικής περιφέρειας σε μισθοφόρους και άλλους προσκείμενους σε αυτή, Πρεβεζάνους και μη, έναντι δεκάτης και με την υποχρέωση να προάγουν την ελαιοκαλλιέργεια. Με την διανομή γαιών η βενετική διοίκηση επέτυχε αφενός να καλύψει πολιτικές ανάγκες και σκοπιμότητες, στιγμιαίες ή μακράς προοπτικής, και αφετέρου να υπηρετήσει ένα μακρόπνοο σχέδιο ορθολογικής οργάνωσης και εκμετάλλευσης της κτήσης. (Μουστάκης, 1991)

Ενισχύθηκαν παράλληλα και άλλοι τομείς της πρεβεζάνικης οικονομίας, με μακρά παράδοση στην πόλη, ο σημαντικότερος εξ αυτών είναι το διαμετακομιστικό εμπόριο. Έτσι η Πρέβεζα εξελίσσεται σταδιακά σε σημαντικό εμπορικό κέντρο των δυτικών περιοχών της ελληνικής χερσονήσου, με δίκτυα εισροής και εκροής των προϊόντων όχι περιοριστικά στην οθωμανική αυτοκρατορία αλλά και πέραν αυτής. Το λιμάνι της Πρέβεζας από τα πιο ασφαλή της περιοχής κάλυπτε την Ήπειρο, ένα κομμάτι της Θεσσαλίας και ένα κομμάτι της Ρούμελης.

Το λιμάνι αυτό συνδέονταν με αμαξωτό δρόμο με τα Ιωάννινα (16 ώρες απόσταση Πρέβεζα - Ιωάννινα, βασικό πλεονέκτημα έναντι του λιμανιού της Σαγιάδας) (Μακρής και Παπαγεωργίου, 1990:135). Τα Γιάννενα το 18^ο αιώνα ήταν έδρα σαντζακίου, βιοτεχνικό κέντρο, έδρα ετήσιας εμποροπανηγυρης και μεγάλο εμπορικό και οικιστικό κέντρο ενώ σύμφωνα με οθωμανική απογραφή του 1731 τα Γιάννενα έχουν 40.000 πληθυσμό . Η Πρέβεζα είναι πάνω σε βασικούς θαλάσσιους δρόμους του ενετικού εμπορίου και βασικούς χερσαίους δρόμους της οθωμανικής αυτοκρατορίας (βλ. Χάρτης 6 σελ.74).

Η Πρέβεζα λοιπόν λειτουργούσε σαν βάση, δηλαδή σαν τόπος συγκέντρωσης προϊόντων από μια ενδοχώρα (υπό οθωμανική κυριαρχία) και διοχέτευσης αυτών στη Βενετία και σε άλλους εμπορικούς εταίρους στην οθωμανική επικράτεια και στην δυτική Ευρώπη. Το εμπόριο αυτό βέβαια είχε και αντίστροφη φορά.

Κατά τον 18^ο αιώνα λοιπόν και μετέπειτα η Πρέβεζα έχει εμπορικές σχέσεις με Αυστρία, Ιταλία, Βρετανικές κτήσεις, Τουρκία, Γαλλία. Εξάγει προϊόντα: κτηνοτροφικά, γεωργικά, ψάρια, κουβέρτες, κάπες, ξυλεία, κεντήματα, κ.α. Ενώ εισάγει προϊόντα όπως: φάρμακα, βιβλία, χαρτικά, χρυσά, ασημένια, χάλκινα, πορσελάνινα, γυάλινα, χρωστικές ουσίες, μέταλλα κ.α. (Κανετάκης, 1994:29-30)

Την περίοδο της ενετικής κατοχής οι υλοτομικές εργασίες σημείωσαν επίσης σημαντική πρόοδο, καλύπτοντας τόσο τις ανάγκες του τοπικού ταρσανά όσο και το εξαγωγικό εμπόριο ξυλείας. Αξίζει να αναφέρουμε ότι οι δραστηριότητες αυτές δεν περιορίστηκαν στα όρια της βενετοκρατούμενης ζώνης αλλά επεκτάθηκαν και στα οθωμανικά εδάφη. Η δασική εκμετάλλευση υπήρξε σημαντικός παράγοντας και πρωταρχικός συντελεστής εμπορικής ακμής της Πρέβεζας, ιδίως μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, η οποία μαρτυρείται από περιηγητικές και αρχαιακές πηγές.

Το λιμάνι και ο ταρσανάς της πόλης έγιναν τόπος έλξης μεγάλων εμπορών (κυρίως Γάλλων), μεσαζόντων, παραγγελιοδόχων, ειδικευμένων τεχνιτών, απλών εργατών, βαρκάρηδων, μικροεμπόρων, σχετικών με την υλοτομική και ναυπηγική δραστηριότητα. Την εποχή αυτή εκτός από τους Γάλλους άρχισαν να ναυπηγούν πλοία και Έλληνες με ίδια κεφάλαια ή τη συμμετοχή Τούρκων (Γιαννακοπούλου, 1987:160-181).

Δύο ακόμη παραδοσιακές εκμεταλλεύσεις σημείωσαν πρόοδο: οι αλυκές και τα ιχθυοτροφεία. Η άντληση εσόδων για το δημόσιο (Ενετούς) επιτυγχάνονταν μέσω του συστήματος της εκμίσθωσης.

Σχετικά με την αγροτική οικονομία παρά τις σημαντικές εξαγωγές σχετικών προϊόντων από το λιμάνι, η κτηνοτροφική και η γεωργική παραγωγή στην ενετική επικράτεια (με εξαίρεση το λάδι και το μετάξι) είναι ασήμαντη. Αυτό συνηγορεί στο υψηλό επίπεδο συναλλαγών με την τουρκική ενδοχώρα (παρά τις πολιτικές αντιπαλότητες).

Σύμφωνα με την Ρόδη Αγγελική Σταμούλη, ύστερα από αποδελτίωση νοταριακών βιβλίων της εποχής 1742 έως 1784, προέκυψαν κάποια ενδιαφέροντα στοιχεία για την επαγγελματική σύνθεση του πρεβεζάνικου πληθυσμού. Παρατηρείται μια σταδιακή μείωση των προυχόντων – αξιωματούχων (από 22,05% σε 4,47%), αντίστοιχα και στους αγρότες καλλιεργητές παρουσιάζεται μια ελαφρά μείωση (από 4,41% σε 3,73%). Αντίθετα στο επάγγελμα των ναυτικών διαπιστώνεται μια αύξηση του ποσοστού (από 2,94% σε 8,35%), το ίδιο ισχύει στους εμπόρους (από 0,71% σε 4,92%) και στους εργασηριάρχες – μικροεμπόρους (από 1,43% σε 6,71%).(Σταμούλη, 1981)

Συνεπώς προκύπτει το ακόλουθο συμπέρασμα: στα νοταριακά βιβλία της εποχής περιγράφεται με σαφήνεια η συρρίκνωση των επαγγελματιών που συνδέονται με τις παραδοσιακές αγροτικές δομές, έναντι των καινούργιων, προερχομένων από το περιβάλλον του εμπορίου και της ναυτιλίας.

Ένα τελευταίο οικονομικό στοιχείο είναι και το παρακάτω σχετικό με εισαγωγή ανθρώπινου δυναμικού. Μια πληθυσμιακή ομάδα η οποία αποτελούνταν από μικροκαλλιεργητές της ηπειρωτικής ενδοχώρας κατέβαιναν στη Πρέβεζα, συνήθως στις αρχές Οκτώβρη για να δουλέψουν εποχιακά στην υλοτομία. Είναι οι λεγόμενοι εποχικοί οικονομικοί μετανάστες στους οποίους οφείλεται η συγκράτηση των νοικοκυριών σε ορεινές ή νησιώτικες περιοχές, αντισταθμίζοντας τις ελλείψεις της παραγωγής (Μουστάκης).

2.3 Δημογραφικά

Το 1684 έχουμε την κατάληψη της Πρέβεζας από τους ενετούς, η οποία οδήγησε σε φυγή τους μουσουλμάνους κάτοικους της πόλης οι οποίοι κατέφυγαν στην Άρτα. Το 1701 όταν επανήλθε η τουρκική εξουσία δεν γνωρίζουμε πόσοι από αυτούς επιστρέψανε, αλλά σίγουρα κάποιοι από τους Έλληνες διαφύγανε προς την ενετοκρατούμενη Πελοπόννησο και Λευκάδα (συγκεκριμένα στη Λευκάδα κατέφυγαν γύρω στους 300 Πρεβεζάνους). Το ερώτημα είναι πάλι πόσοι από τους φυγάδες του 1701 επιστρέψανε το 1718

με την επανακατάληψη της πόλης από τους Ενετούς. Ιδιαίτερη συγκέντρωση φαίνεται να παρουσιάζει ο πληθυσμός γύρω από την ενορία του Αγίου Νικολάου, η οποία είναι και η μοναδική χριστιανική ενορία. (Μπέτσος, 1993) Μετά το 1718, ο πληθυσμός αυξάνεται σημαντικά, η πόλη αποτελεί τόπο εγκατάστασης επήλυδων (μεταναστών), αφού εξελίσσεται σε σημαντικό οικονομικό κέντρο. Συγχρόνως αποτελεί καταφύγιο για φυγάδες της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Έκτος από τα παραπάνω ποιοτικά στοιχεία έχουμε και τα ποσοτικά τα οποία προκύπτουν από διάφορες αρχειακές πηγές (κυρίως από τις εκάστοτε βενετικές απογραφές).

Πιν. 4 Πληθυσμός τον 18^ο αιώνα

Έτος	Αρ. νοικοκυριών	Αρ. ψυχών	Παρατηρήσεις
1719	53	225	Σε πλινθόκτιστα
1722 – 1724	64	274	Διανεμήθηκαν γαίες
1737 – 1738	262	1210	Πληθυσμός πόλης
1766 – 1770	450	1834	Πληθυσμός επικράτειας
1780	390	1700	Πληθυσμός πόλης
1784	418	1876	Πληθυσμός πόλης

Πηγή: Κόμης 1999:57

Από τον πίνακα 4 προκύπτει μια σαφής εικόνα του οικισμού της Πρέβεζας. Βλέπουμε μια αλματώδη αύξηση του πληθυσμού στο πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα, η οποία οφείλεται προφανώς στο μεγάλο εποικιστικό ρεύμα. Η αυξητική αυτή τάση συνεχίστηκε στο δεύτερο μισό με ηπιότερους όμως ρυθμούς.

Η πιο ολοκληρωμένη απογραφή είναι αυτή του 1780, την οποία βλέπουμε αναλυτικά στο Παράρτημα Ι. Καταρχήν οφείλουμε να πούμε ότι η απογραφή όπως θα δούμε έγινε βάση των ενοριών της πόλης. Η θέση φυσικά των εκκλησιών στον πολεοδομικό ιστό παραμένει ακόμα η ίδια, τα όρια όμως κάθε ενορίας με το πέρασμα του χρόνου μεταβάλλονται. Έτσι δε μπορούμε να

βγάλουμε απόλυτα συμπεράσματα, παρά μόνο κάποια σχετικά συμπεράσματα με χωρική όμως αναφορά.

2.4 Διοικητική οργάνωση

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε την διοικητική οργάνωση κατά την περίοδο της ενετικής κατοχής 1718 – 1797. Θα παραβλέψουμε, δηλαδή την μικρή εναλλαγή ενετικής και τουρκικής κατοχής (1684 – 1699) και (1701 – 1717) αντίστοιχα και τον ένα χρόνο γαλλικής κατοχής 1798, για πρακτικούς κυρίως λόγους αλλά και γιατί δεν προσθέτουν κάτι παραπάνω στην μελέτη μας.

Η περίοδος από το 1718 έως το 1797 είναι γνωστή και ως CONTINENTE όπως άλλωστε ήταν γνωστές οι βενετσιάνικες κτήσεις της Βόνιτσας, της Πρέβεζας, της Πάργας και του Βουθρωτού. Οι κτήσεις αυτές εξαρτώνται διοικητικά από μια άλλη διοικητική ενότητα, αυτή των Ιόνιων Νήσων. Τα νησιά της ανατολής (Ιόνια νησιά) αποτελούν μια ξεχωριστή διοικητική ενότητα, με την έδρα του Γενικού Προνοητή των νησιών από το 1717, στην Κέρκυρα. (Ψαράς, 1990).

Πριν το 1740 τη δικαιοσύνη για τους κατοίκους της πόλης, την απένειμε ο Προβλεπτής της Λευκάδας, ο οποίος ασκούσε και την εκτελεστική εξουσία, σε συνεργασία με τον τακτικό Προβλεπτή που βρίσκονταν στην πόλη, η Πρέβεζα δηλαδή υπαγότανε στην Λευκάδα. Επίσης υπήρχε και η εκκλησιαστική διοίκηση η οποία είχε σαν επικεφαλή έναν ιερέα (τον αποκαλούμενο πρωτόπαπα) και όχι επίσκοπο, αφού η Πρέβεζα και η ευρύτερη περιοχή της ανήκε εκκλησιαστικά στη Ιερά Μητρόπολη Ναυπάκτου και Άρτης. Σημαντικό λόγο στην διοίκηση της πόλης έπαιζαν οι δημογέροντες, όπως και σε κάθε άλλη πόλη των Βαλκανίων κατά την ίδια περίοδο (Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, 1928).

Το 1740 οι Πρεβεζάνοι κάνουν αίτηση στον Δόγη να σχηματίσουν κοινότητα, να αυτοδιοικούνται. Ζητούν λοιπόν να συστήσουν κοινότητα την οποία θα απαρτίζουν οι καλύτερες οικογένειες της πόλης. Από την κοινότητα αυτή θα

προκύπτουν με εκλογές οι αξιωματούχοι (σύνδικοι, γραμματέας, δικαστές, εκτιμητές, υγειονόμοι) οι οποίοι μαζί με τον τακτικό Προβλεπτή (Πρεβεδούρος) θα διοικούν την πόλη.

Η αίτηση των κατοίκων της Πρέβεζας έγινε αποδεκτή και από το 1741 η Πρέβεζα και η ευρύτερη περιοχή της διοικείται από τον Προβλεπτή και (3) συνδίκους οι οποίοι θα φροντίζουν γενικά για τα συμφέροντα των συμπολιτών τους, (1) γραμματέα ο οποίος θα συντάσσει τις αποφάσεις των συνδίκων, (2) εκτιμητές οι οποίοι θα φορολογούν τα προϊόντα, (3) υγειονόμους οι οποίοι θα φροντίζουν για την εξασφάλιση της υγείας των πολιτών και (2) εκτιμητές των αγροζημιών. Όλοι αυτοί οι αξιωματούχοι ήταν εκλεγμένοι από την κοινότητα και για ένα έτος, χωρίς να έχουν την δυνατότητα να επανεκλεγούν το αμέσως επόμενο (Παπαγεωργίου Κ., 1999).

Οι ενετοί αυτήν την περίοδο σε όλες τις κτήσεις τους είχαν εγκαταλείψει το στρατό ξηράς και είχαν μόνο ναυτικό. Έτσι τις ανάγκες του στρατού ξηράς κάλυπταν μισθοφόροι με μεγάλο οικονομικό κόστος. Υπήρχε βέβαια και η πολιτικοφυλακή η οποία απαρτιζόταν από Έλληνες και ήταν άμισθοι εκτός από τους αξιωματικούς που ήταν ξένοι και πληρώνονταν. Η πολιτικοφυλακή είχε σαν καθήκοντα τη καταδίωξη των ληστών, των φυγόδικων, των λαθρεμπόρων, τη φρούρηση των παράλιων και την ενίσχυση του στρατού σε περίπτωση εχθρικής επιδρομής. (Μουστάκης, 1991)

Οφείλουμε να σημειώσουμε ότι για την πόλη της Πρέβεζας δεν έχουμε ενδείξεις για ολοκληρωμένη διοικητική οργάνωση. Συγκεκριμένα στην πόλη δεν υπάρχουν αξιώματα όπως, προνοητές για το αλάτι, για το ναύσταθμο, για τον επισιτισμό, για τεχνικά έργα, για τα πυρομαχικά, για το φρούριο, για το στρατό. Αυτό είναι ένα στοιχείο που δείχνει ότι η Πρέβεζα ήταν πολύ χαμηλά στην διοικητική ιεραρχία των ενετικών κτήσεων ή ότι οι ενετοί προσβλέπανε απλά στην οικονομική εκμετάλλευση της ευρύτερης περιοχής.

Γενικά παρατηρούμε μια εξαιρετικά δημοκρατική μορφή αυτοδιοίκησης σε μια πόλη της βαλκανικής χερσονήσου κατά τον 18^ο αιώνα. Αποτέλεσμα αυτής της διοίκησης ήταν και η ραγδαία οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη της

πόλης την οποία την παρακολουθήσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια. Αν λάβουμε υπόψη μας τα παραπάνω θα μπορέσουμε να εξηγήσουμε την μεγάλη πολεοδομική επέκταση του οικισμού μέσα στον 18^ο αιώνα, για αυτήν όμως θα μιλήσουμε σε παρακάτω κεφάλαιο αναλυτικά.

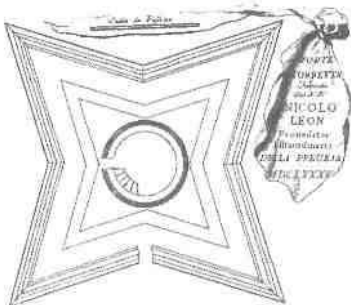
2.5 Πολεοδομική Διερεύνηση

2.5.1 Οχυρώσεις

Η δεύτερη περίοδος αρχίζει με την ενετική κατάκτηση, το 1684 και τελειώνει το 1798 με την κατάληψη της πόλης από τον Αλή πασά, το γνωστό «χαλασμό» της πόλης (ληηλασίες, καταστροφές, φόνους αμάχων κ.α).

Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, εν όψει της Βενετικής επιθέσεως ή μετά την κατάληψη του φρουρίου από αυτούς (Ενετούς), όπως ήδη αναφέραμε η άμυνα του γνωστού φρουρίου είχε ενισχυθεί με χωματουργικά έργα σε καίριες θέσεις εμπρός από τους *torgioni* και πέρα από την τάφρο. Ένας μεγάλος κυκλικός σε κάτοψη *torgione*, που υψωνόταν ελεύθερος στο εσωτερικό του φρουρίου, περιβαλλόμενος, πιθανότατα, από προτείχισμα χρησίμευε ως έσχατο καταφύγιο των αμυνομένων. Το 1701 όμως έχουμε την καταστροφή του φρουρίου της Μπούκας και την επάνοδο των Τούρκων την οποία επέβαλλε η Συνθήκη του Κάρλοβιτς.

Επίσης μετά την ενετική κατάκτηση 1684 το προάστιο προστατεύεται με τρεις κυκλικούς πύργους (σχέδιο 1) με αναχώματα στη βάση τους, χτισμένους σε

Σχέδιο 1: πύργος N. Leon

καίρια σημεία γύρω του (βλ. σελ 39). Οι πύργοι είχαν κτισθεί από τον Προνοητή Nicolo Leon μεταξύ 1684 και 1687. Αναφέρονται με τα ονόματα Benzon, Sagredo και Garzoni και φαίνεται ότι βρίσκονταν αντίστοιχα στις εκβολές του Καρυδά, δίπλα στη γέφυρα που υπήρχε εκεί, στο ύψωμα όπου σήμερα ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου και στη θέση του φρουρίου του Αγίου Γεωργίου, που πρέπει να

ταυτισθεί με τον αναφερόμενο στους χάρτες «λόφο του Μεχμέτ – εφέντη». (βλ. Παράρτημα II, χαρακτηριστικό 1).

Το 1701 όπως ήδη αναφερθήκαμε παραπάνω (συνθήκη Κάρλοβιτς), η πόλη παραχωρείται στους Τούρκους. Όσον αφορά την άμυνα της πόλης, καταστρέφεται το κάστρο της Μπούκας, αφού ήταν όρος της συνθήκης. Επειδή όμως ένα κάστρο είναι αδύνατον να εξαφανιστεί, όταν λεμε για καταστροφή ενός κάστρου εννοούμε την αχρήστευση μέρους των τειχών του (κατά μήκος και κατά ύψος). Άρα στην περιοχή του κάστρου λογικά παραμένουν κάποια στοιχεία όπως η βάση του τείχους και το τείχος σε χαμηλό ύψος (σε επόμενη περίοδο θα δούμε την τύχη τους).

Οι Τούρκοι για να ενισχύσουν την άμυνα της πόλης χτίζουν κάστρο στη θέση του σημερινού κάστρου του Αγίου Ανδρέα (βλ. Παράρτημα II, σχέδιο 8). «Το κάστρο του Αγίου Ανδρέα» λοιπόν, βρίσκεται στην παραλία της Πρέβεζας, προς τον Αμβρακικό κόλπο, βορειότερα του κάστρου της Μπούκας. Θα εξετάσουμε αρχικά τις χρονικές φάσεις τις οποίες αναπτύσσεται το κάστρο.

Οι πληροφορίες αν και είναι συγκεχυμένες μας δίνουν την ένδειξη ότι το κάστρο κτίστηκε μεταξύ του 1701 – 1718. Στα τοπογραφικά λοιπόν του Coronelli που καλύπτουν την χρονική περίοδο 1685 έως 1691 (βλ. Παράρτημα II, χαρακτηριστικά 1,2,3,4) δεν γίνεται καμία αναφορά για δεύτερο φρούριο εκτός της «Μπούκας», επιπλέον το 1701 και να υπήρχε το κάστρο με την συνθήκη του Κάρλοβιτς θα κατεδαφίζονταν. Το 1718 όμως όταν η πόλη της Πρέβεζας ξανά καταλαμβάνεται από τους Βενετούς υπό τον κυβερνήτη της Κέρκυρας Schülemberg, ο τελευταίος κάνει μνεία σε κάποιο οχυρό με τετράπλευρο σχήμα σε θέση που διαφέρει από αυτή του κάστρου της Μπούκας και συμπίπτει με αυτή του κάστρου του Αγ. Ανδρέα.

Ενώ διασώζονται και σχετικά τοπογραφικά του οχυρού πάνω στα οποία γίνονται αναφορές του Schülemberg για νέες διευθετήσεις του εξωτερικού περιβόλου του προϋπάρχοντος (πριν το 1718) οχυρού.

Όσον αφορά τη μορφή του κάστρου του Αγίου Ανδρέα κατά την περίοδο που εξετάζουμε (1684 – 1798) παρατηρούμε τα εξής. Το κάστρο αυτό είναι χτισμένο σε θέση οχυρή, στο φρύδι φυσικού εξάρματος του εδάφους προς τη θάλασσα και περιελάμβανε δύο αμυντικούς περιβόλους. Ο κύριος αμυντικός περίβολος ήταν ορθογώνιος σε κάτοψη με διαστάσεις περίπου 120x250μ. Οι προς τη θάλασσα γωνίες του ήταν ενισχυμένες με πολυγωνικούς προμαχώνες, με μορφή ανάλογη με εκείνη αντιστοιχών οχυρωματικών στοιχείων άλλων οθωμανικών φρουριών της εποχής αυτής. Δύο τμήματα τείχους που ξεκινούσαν από τους γωνιακούς προμαχώνες με κατεύθυνση προς τα ανατολικά προστάτευαν την παραλία εμπρός από το φρούριο, δημιουργώντας ένα είδος εξωτερικού περιβόλου, ανοικτού από τη μία πλευρά. Καθώς το φρούριο είχε χτιστεί από τους Τούρκους σε απαρχειωμένο ήδη αμυντικό σύστημα, κατά τη διάρκεια της ενετοκρατίας κατεβλήθησαν όπως είδαμε, κάποιες προσπάθειες εκσυγχρονισμού του (Schulemburg), οι οποίες όμως δεν φαίνεται να τελεσφόρησαν. Τα μόνα έργα βελτίωσης της αμυντικής ικανότητας του φρουρίου που πραγματοποιήθηκαν κατά την ενετοκρατία, ήταν η δημιουργία δύο ακόμη στοιχειώδους μορφής προμαχώνων στη βορειοδυτική και τη νοτιοδυτική γωνία του φρουρίου και η διεύρυνση της τάφρου (Βελένης, 1995).

Συμπερασματικά λοιπόν η οχύρωση της πόλης, κατά την δεύτερη περίοδο που εξετάζουμε δηλαδή από το 1684 έως το 1798, αποτελείται μέχρι το 1701 από τους πύργους και το κάστρο της Μπούκας, ενώ στη συνέχεια από το 1701 έως το 1798 η οχύρωση της περιορίζεται στο κάστρο του Αγίου Ανδρέα.

2.5.2 Οικισμός

Αρχικά ο οικισμός μετά το 1684 μέχρι το 1701 (στην πρώτη ενετική κατοχή) δεν αλλάζει σημαντικά σε σχέση με αυτά που αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο για τα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Εντός των τειχών το μόνο σίγουρο είναι ότι το τζαμί μετατράπηκε σε χριστιανικό ναό προς τιμή των Αρχαγγέλων το 1684, αμέσως μετά την κατάληψη της Πρέβεζας από τους Βενετούς, με διαταγή του Morosini. Ο ναός αυτός δεν καταστράφηκε το 1701 μαζί με το

φρούριο, καταστρέφεται πολύ αργότερα, το 1798 όταν ο Αλή πασάς εισβάλλει στη πόλη (Σεραφείμ Βυζάντιος, 1884:224)

Ο εκτός των τειχών οικισμός βρισκόταν στα βόρεια του φρουρίου κατά μήκος της παραλίας. Στα τέλη του αιώνα, όπως προαναφέραμε εκτεινόταν ως τις εκβολές του Καρυδά, στην σημερινή οδό Καρυωτάκη. Οι χριστιανοί της Πρέβεζας εκκλησιάζονταν σε ένα ναό του Αγίου Νικολάου, που βρισκόταν, όπως φαίνεται, στη θέση του σημερινού. Ο ναός είχε καταστραφεί κατά τις πολεμικές επιχειρήσεις του 1684.

Καθώς η καταστροφή που υπέστη όχι μόνο το φρούριο αλλά και ολόκληρος ο οικισμός της Πρέβεζας κατά τις πολεμικές επιχειρήσεις του τέλους του 17^{ου} αιώνα ήταν, όπως φαίνεται, ολοκληρωτική, ο 18^{ος} αιώνας υπήρξε περίοδος ιδιαίτερα καθοριστική για τη μετέπειτα εξέλιξη της πόλεως. Στα πρώτα είκοσι χρόνια του αιώνα η κατάσταση ήταν ασταθής. Με την αποχώρηση των Βενετών μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Πρέβεζας εγκατέλειψε την πόλη. Δεν είναι γνωστός ο αριθμός των κατοίκων και η εθνική σύσταση του πληθυσμού κατά τη διάρκεια της σύντομης Τουρκοκρατίας (1701-1717).

Μετά την παράδοση, όμως, της πόλεως στους Βενετούς (1718) και την αποκατάσταση της ασφάλειας άρχισε η ανάπτυξή της, την οποία η Γαληνοτάτη πέτυχε με τον εποικισμό της και την οργάνωση της ελαιοπαραγωγής, της αλιείας και του εμπορίου. Από το 1718 δηλαδή και ως τα τέλη του 18^{ου} αιώνα έποικοι συνέρεαν στην πόλη από διάφορα Τουρκοκρατούμενα μέρη με αποτέλεσμα την ραγδαία αύξηση του πληθυσμού της.

Μετά την επάνοδο των Ενετών το 1718, η αδόμητη έκταση της πόλης χωρίζεται σε 8 φέουδα και μοιράζεται σε 8 οπλαρχηγούς που πήραν μέρος σε πολεμικές συγκρούσεις στο πλευρό των Ενετών και καταγόταν από πρώην και νυν βενετικές κτήσεις (βλ. σελ 73). Οι οπλαρχηγοί αυτοί μοιράσανε τον κλήρο τους στους συγγενείς και σε αυτούς που συνεργάστηκαν μαζί τους, ενώ όσες εκτάσεις τους απέμειναν τις διένειμαν σε ιδιώτες οι οποίοι ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν ένα ποσό ενοικίασης ετησίως, το γνωστό

livello (εδαφονόμιο). Κάθε φέουδο θα έπρεπε να έχει μια εκκλησία η οποία θα λειτουργούσε σαν ενοριακός ναός. Έτσι εξηγείται και ο μεγάλος αριθμός εκκλησιών που χτίζονται στα όρια του οικισμού κατά την ενετοκρατία (Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, 1928).

Καίρια σημασία για την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας στο 18^ο αιώνα, έχει η μεταφορά του στρατοδιοικητικού κέντρου από το φρούριο της Μπούκας στο φρούριο του Αγίου Ανδρέα. Το σπουδαίο αυτό γεγονός όπως είδαμε έγινε στην περίοδο της Τουρκοκρατίας από το 1701 έως το 1718. Σταδιακά λοιπόν μετατοπίζεται ο οικισμός προς το νέο στρατοδιοικητικό κέντρο. Έτσι αυτή την περίοδο εποικίζονται οι περιοχές μεταξύ του ποταμού Καρυδά και του νέου φρουρίου. Επίσης αρχίζουν να πυκνώνουν οι κατοικίες δυτικά του ποταμού Καρυδά με μικρότερη ένταση όμως. Αξίζει να αναφέρουμε ότι στο προστατευόμενο χώρο μπροστά από το φρούριο προς τη παραλία, υπήρχαν σπίτια όπου φαίνεται ότι κατοικούσε ένα μέρος του πληθυσμού της πόλεως. Έτσι τα όρια της πόλης στο τέλος αυτής της περιόδου είναι η οδός Πολυτεχνείου, η Παναγή Τσαλδάρη και η θάλασσα (Μουστάκης, 1991). Ξέροντας ότι η περιοχή της αγοράς αναπτύχθηκε επί ενετοκρατίας κατανοούμε την ανάμειξη των χρήσεων της κατοικίας και του εμπορίου, κάτι που φαίνεται και από τις μεταγενέστερες πολεοδομικές φάσεις και φτάνει μέχρι τις μέρες μας (Μουστάκης). Η ανάμειξη αυτή δεν θα δικαιολογούνταν αν η ανάπτυξη της περιοχής της αγοράς γίνονταν κατά την τουρκοκρατία, όπου απαγορεύονταν η μίξη χρήσεων κατοικίας και εμπορίου. Ένα ακόμα στοιχείο που συνηγορεί στην ανάπτυξη της αγοράς κατά την ενετοκρατία είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχει σε αυτή τζαμί, το οποίο είναι ένα πολεοδομικό χαρακτηριστικό κάθε πόλης που αναπτύχθηκε επί οθωμανικής κυριαρχίας.

Αν λάβουμε υπόψη μας μια απογραφή του 1780 (βλ. Παράρτημα Ι), καταλαβαίνουμε ότι η Πρέβεζα αποτελείται από τις εξής ενορίες: του Αγίου Ανδρέα (στο κάστρο), της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, του Αγίου Χαραλάμπους, του Αγίου Δημητρίου, του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, του Αγίου Αθανασίου, των Αγίων Αποστόλων και του Αγίου Νικολάου. Αυτόματα λοιπόν προκύπτουν και τα όρια της πόλης ενώ βγαίνουν και κάποιες σχετικές πυκνότητες δόμησης. Όλες οι συνοικίες είναι χριστιανικές (άλλωστε δεν

υπάρχει αναφορά για λατρευτικό χώρο άλλων θρησκειών), απλά διαφέρουν από άποψη κοινωνικού prestige.

Πολεοδομικό χαρακτηριστικό μιας προκαπιταλιστικής κοινωνίας είναι ότι περιοχές κοινωνικού prestige θεωρούνται αυτές που είναι σε χωρική επαφή με το εμπορικό κέντρο (σελ. 41). Άρα οι πιο «καλές συνοικίες θα πρέπει να ήταν αυτές του Αγίου Χαραλάμπους, του Αγίου Δημητρίου και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Το συμπέρασμα αυτό δικαιολογείται και από την απογραφή του 1780 (βλ Παράρτημα Ι). Αν λάβουμε υπόψη μας κάποιες πηγές υπήρχε και μια ακόμα συνοικία αυτή του Αγίου Κωνσταντίνου. Ο ναός αυτός χτίστηκε στα 1742 ενώ απέναντι από το ναό υπήρχε το ενετικό διοικητήριο. Η συνοικία αυτή θεωρείται από τις αριστοκρατικές προφανώς λόγω του διοικητηρίου και της κατοικίας προυχόντων (Μπέτσος, 1988).

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο πολεοδομικός ιστός της νεώτερης Πρέβεζας διαμορφώθηκε σε μεγάλο βαθμό κατά τον 18^ο αιώνα. Περιελάμβανε ένα πυκνό δίκτυο δρόμων παράλληλων και κάθετων στην παραλία στην περιοχή του εμπορικού και κοινωνικού κέντρου της πόλης, στη σημερινή περιοχή της αγοράς, και άλλους περισσότερο αραιούς κι ακανόνιστους προς τα όρια του οικισμού. Αυτό εξηγείται αν λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι η περιοχή της αγοράς διαμορφώθηκε κατά την ενετοκρατία σε παρθένο έδαφος (βλ. σελ 39). Όπως γνωρίζουμε η ορθολογιστική εκμετάλλευση του χώρου από τους ενετούς, είχε σαν αποτέλεσμα πολεοδομικά τοπία με λίγο ή πολύ μορφή σχάρας (βλ. σελ 40). Όταν το 1805 ο Άγγλος περιηγητής Leake (Στάθης, 1976) περνάει από την πόλη της Πρέβεζας αναφέρει ότι είναι μια σχετικά αραιοκατοικημένη πόλη, όπου κάθε σπίτι έχει δικό του κήπο με δέντρα και λαχανόκηπο (προφανώς αναφέρεται για το μεγαλύτερο κομμάτι της πόλης εκτός της περιοχής της αγοράς).

Η Πρέβεζα δεν είχε σχετικά πολλούς ελεύθερους χώρους. Υπήρχε η διαμορφωμένη από την προηγούμενη περίοδο πλατεία του Αγίου Νικολάου. Μπροστά από τις άλλες εκκλησίες δεν υπήρχαν ελεύθεροι χώροι (σημάδι και αυτό ότι η χωροθέτηση των εκκλησιών έγινε πάνω στους ήδη υπάρχοντες οδικούς άξονες). Σαν χώρος συνάντησης και κοινωνικών επαφών

λειτουργούσε το εμπορικό κέντρο το οποίο ακολουθούσε γραμμική ανάπτυξη παράλληλα με τον παραλιακό δρόμο του λιμανιού. Η έλλειψη βέβαια ελεύθερων χώρων και πλατωμάτων δικαιολογείται εν μέρη λόγω της μικρής έκτασης της και της άμεσης επαφής της με την εξοχή.

Όσον αφορά την εκπαίδευση κατά την περίοδο αυτή έχουμε τα εξής. Από το 1718 λειτουργούν γραμματοδιδασκαλεία στα οποία διδάσκεται η ιταλική γλώσσα η οποία είναι η επίσημη γλώσσα. Τα σχολεία αυτά λειτουργούσαν στους νάρθηκες των εκκλησιών. Μόνο μετά το πέρασμα του Αγίου Κοσμά έχουμε την ίδρυση του πρώτου ελληνικού σχολείου (Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, 1928).

2.5.3 Θρησκευτικά και δημόσια κτήρια

Καθώς κανένα σπίτι της πόλεως δεν μπορεί με ακρίβεια να χρονολογηθεί στο 18^ο αιώνα, τίποτε δεν είναι ασφαλώς γνωστό για τις κατοικίες της Βενετοκρατίας στην Πρέβεζα, που φαίνεται ότι σε μεγάλο ποσοστό καταστράφηκαν στο Χαλασμό. Κάποια από τα σπίτια είναι σπιτοκάλυβα φτιαγμένα με πλεγμένα κλαδιά αλειμμένα με λάσπη, ενώ υπάρχουν αρκετά σπίτια πιο εύπορων σε ενετικό ρυθμό («in venetian style») τα οποία όμως σε μεγάλο βαθμό ήταν ερείπια από την επιδρομή των τουρκαλβανών του Αλή (Στάθης, 1976). Αν θα θέλαμε να έχουμε μια πολεοδομική εικόνα της εποχής, σύμφωνα με μια απογραφή του 1780, η Πρέβεζα αποτελείται από 87% πέτρινα σπίτια και 13% πλινθόκτιστα. Σύμφωνα με την ίδια απογραφή το 82% είναι μονώροφα και μόλις το 18% δώροφα (βλ. Παράρτημα Ι).

Στον εξωτερικό περίβολο του Φρουρίου, ανάμεσα στα σπίτια, βρισκόταν ναός των ρωμαιοκαθολικών της Πρέβεζας, αφιερωμένος στον Άγιο Ανδρέα, που κατεδαφίσθηκε από τον Αλή Πασά μετά από το Χαλασμό. Ένας δεύτερος ρωμαιοκαθολικός ναός, που στον 19^ο αιώνα είχε μετατραπεί σε πυριτιδαποθήκη υπήρχε στο εσωτερικό του φρουρίου (Σεραφείμ Βυζάντιος, 1884:224)

Από τις πηγές αναφέρονται ένδεκα ορθόδοξοι ναοί στην Πρέβεζα κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας. Οι ναοί αυτοί είναι οι εξής: ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Χαραλάμπους και οι ναοί του Αγίου Νικολάου, του Αγίου Αθανασίου, του Προφήτη Ηλία, της Αγίας Παρασκευής και των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, της Παναγίας των Ξένων, του Αγίου Δημητρίου, του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Αγίου Βασιλείου και των Αγίων Αποστόλων.

Πέντε από τους ναούς αυτούς σώθηκαν ως τις μέρες μας σε κατάσταση που προσφέρεται για κάποιες παρατηρήσεις. Πρόκειται για μονόκλιτες, ξυλόστεγες βασιλικές αρκετά μεγάλων διαστάσεων. Τα μορφολογικά τους στοιχεία προέρχονται είτε από την τοπική αρχιτεκτονική παράδοση της Ηπείρου, είτε, σπανιότερα, από το επτανησιακό μπαρόκ. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα μορφολογικά στοιχεία του ναού του Αγίου Αθανασίου και, εν μέρει τουλάχιστον, εκείνων της Αγίας Παρασκευής και του Προφήτη Ηλία. Στη δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται τα εντυπωσιακά μορφολογικά στοιχεία του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Χαραλάμπους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα κωδωνοστάσια των ναών του Αγίου Αθανασίου και του Προφήτη Ηλία, που με κάποια επιφύλαξη μπορούν να χρονολογηθούν στον όψιμο 18^ο αιώνα. «Ανήκουν στον τύπο του διάτρητου τοιχώματος και τα μορφολογικά τους στοιχεία προέρχονται κυρίως από το επτανησιακό μπαρόκ, εκτελεσμένα όμως σε ύφος μάλλον λαϊκό, αν και δεν λείπουν στοιχεία της τοπικής αρχιτεκτονικής παραδόσεως»(Μαμαλούκος).

Από τα δημόσια κτίρια της πόλεως της περιόδου της Ενετοκρατίας το μόνο που σώζεται είναι ο εντυπωσιακός πύργος του Ωρολογίου, χτισμένος το 1752 σε επαφή με το νότιο τοίχο του ναού του Αγίου Χαραλάμπους. Πρόκειται για κτίσμα καθαρά βενετσιάνικης τεχνοτροπίας και επιρροής παρόμοια συναντάμε στα Επτάνησα. «Είναι ένας πέτρινος, τετράγωνος σε κάτοψη πύργος με τέσσερις στάθμες, η τελευταία στάθμη του καλύπτεται με ημικυλινδρικό θόλο, πάνω στο εξωράχιο της ήταν τοποθετημένη, ακάλυπτη αρχικά, η καμπάνα του ωρολογίου» (Μαμαλούκος).

Επίσης ξέρουμε ότι στο σημείο, όπου στην επόμενη περίοδο (1798 – 1912) χτίζεται το Γενί τζαμί (1844), υπήρχε το ενετικό διοικητήριο. Ενώ το τελωνείο της πόλης (Public Dongana) είναι σίγουρο ότι το 1780 βρίσκεται στα όρια της ενορίας του Αγίου Χαραλάμπους (σημειωτέον ότι η ενορία αυτή είναι σε άμεση γειτνίαση με την παραλία – το λιμάνι, άρα λειτουργικά ευσταθή). Επιπλέον ξέρουμε ότι το υγειονομείο (λαζαρέτο) της πόλης βρίσκονταν στα όρια της πόλης στη σημερινή περιοχή φόρος (Μουσταάκης). Πληροφορίες υπάρχουν ότι στην περιοχή του φρουρίου του Αγίου Ανδρέα μέσα από το προτείχισμα υπήρχε μεγάλη ευρύχωρη αίθουσα στην οποία συνεδρίαζε το Κοινοτικό Συμβούλιο (Μπέτσος, 1988).

Από τα παραπάνω και βάση της μεθοδολογίας (σελ. 50 – 52) προκύπτουν οι χάρτες 4 α και 4 β (βλ. Σχεδιαστική τεκμηρίωση, σελ. 129)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Τρίτη περίοδος (1798 – 1912)

3.1 Ιστορικό πλαίσιο

Το γεγονός ότι μετά το 1797 οι τέσσερις βενετσιάνικες πόλεις της Ηπείρου (Βόνιτσα, Βουθρωτό, Πάργα, Πρέβεζα) είχαν δοθεί στους Γάλλους, ώθησε τον Αλή Πασά να συνταχθεί με το μέρος της Τουρκίας στον πόλεμο, που ξέσπασε το 1798 ανάμεσα σε αυτήν και την Ρωσία από τη μια μεριά και την Γαλλική δημοκρατία από την άλλη. Έτσι στα πλαίσια αυτά ο Αλής κατέλαβε την πόλη της Πρέβεζας. Το γεγονός της κατάληψης της ήταν τόσο σφοδρό και με τόσο φοβερές βαναυσότητες που έμεινε στην ιστορία ως «χαλασμός της Πρέβεζας». Η κατοχή όμως της πόλης από τον Αλή Πασά δεν κράτησε για πολύ αφού με την παρέλευση δύο ετών η πόλη απέκτησε σχετική αυτονομία.

Με τη συνθήκη λοιπόν της 21^{ης} Μαρτίου 1800 που υπογράφηκε στην Κωνσταντινούπολη ανάμεσα στη Ρωσία και στην Υψηλή Πύλη η Πρέβεζα, η Βόνιτσα, η Πάργα και το Βουθρωτό έπαυαν να αποτελούν εξαρτήματα της Επτανήσου και περιέρχονταν στην άμεση κυριαρχία του σουλτάνου, ως προνομιακές κτήσεις που απολάμβαναν σειρά διοικητικών, φορολογικών, δικαστικών προνομίων. (Ασδραχάς, 1985)

Έτσι η Πρέβεζα έγινε αυτόνομη υπαγόμενη στην Ιόνιο Πολιτεία (ύστερα από διαπραγματεύσεις των Ρώσων και των Τούρκων, της Πύλης), υπό την προστασία όμως του τούρκου βοεβόδα Αβδουλάχ Μπέη.

Ο Αλή Πασάς όμως διώκοντας τον Αβδουλάχ Μπέη και δηλητηριάζοντας τον εν τέλει, καταλαμβάνει εκ νέου την πόλη αγοράζοντας την επικαρπία της περιοχής το 1806. Ο Αλής κυβέρνησε με στυγνή απολυταρχία την πόλη, ενώ τα οχυρωματικά έργα επί της κυριαρχίας του είναι εμφανή ακόμη. Το 1820 ο Βελής Πασάς, γιος του Αλή, αναγκάστηκε να παραδώσει την πόλη στην Πύλη (στους Τούρκους της επίσημης οθωμανικής αυτοκρατορίας) (Βελένης, 1995).

Η Πρέβεζα παρέμεινε υπό τουρκική κατοχή μέχρι την απελευθέρωσή της, στις 21 Οκτωβρίου 1912, παρά τις προσπάθειες των Σουλιωτών το 1821 και των ελεύθερων ελληνικών δυνάμεων το 1829. (Καράμπελας, 1994)

3.2 Χώρος και οικονομία

Το 1798 ήταν μια από τις χειρότερες χρονιές στην Ιστορία της Πρέβεζας. Ο Αλή Πασάς εισέβαλε στην πόλη με τους μισθοφόρους τουρκαλβανούς και αφού την κατέλαβε τη λεηλάτησε και σκότωσε αρκετούς από τους κατοίκους της. Αν και μεταξύ 1800 και 1806 η Πρέβεζα αυτοδιοικείται εντασσόμενη στην Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου το 1806 ξαναπέφτει στα χέρια του Αλή πασά ο οποίος την αγοράζει από το Σουλτάνο. Με άλλα λόγια πουλήθηκαν οι φόροι στον Αλή έναντι ενός ποσού εφάπαξ και οι κάτοικοι από κτηματίες έγιναν κολίγοι (Στάθης, 1976). Η κατοχή της πόλης από τον Αλή θα διαρκέσει μέχρι το 1822, όταν τα σουλτανικά στρατεύματα καταλαμβάνουν την πόλη. Η οριστική απελευθέρωση της πόλης θα γίνει το 1912 από τον ελληνικό στρατό.

Τα γεγονότα αυτά σε συνδυασμό με την αλλαγή του καθεστώτος από αρκετά δημοκρατικό (ενετικό) σε απολυταρχικό (Αλή πασάς), είχαν σαν συνέπεια την εμφανή μείωση του πληθυσμού και την οικονομική ύφεση. Σταδιακά όμως παρατηρείται μια καλύτερευση των οικονομικών και πληθυσμιακών μεγεθών. Είναι γνωστή η αμφίδρομη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην εξέλιξη του πληθυσμού και την οικονομία κάθε περιοχής. Άρα παίρνοντας υπόψη την σταδιακή πληθυσμιακή αύξηση ύστερα από την λεηλασία της πόλης το 1798, συμπεραίνουμε ότι και η οικονομία σημειώνει άνοδο.

Αρχικά κρίνουμε σκόπιμο να τονίσουμε ότι η Πρέβεζα, ως προς τις δραστηριότητες των κατοίκων της διέφερε από τις περισσότερες ελληνικές πόλεις που βρίσκονταν στην Οθωμανική αυτοκρατορία λόγω της ιδιαιτερότητας της ως πόλη — λιμάνι. Βέβαια παρουσιάζονταν και εδώ βιοτέχνες, έμποροι και άλλοι επαγγελματίες συγκροτημένοι σε συντεχνίες, όπως και σε κάθε άλλη πόλη των Βαλκανίων. Εξάλλου αυτό είναι και ένα από τα πιο χαρακτηριστικά ίσως γνωρίσματα των αστικών πληθυσμιακών συγκεντρώσεων.

Η οικονομία της πόλης στηρίζεται στο εμπόριο (Ήπειρος, Θεσσαλία, Επτάνησα, Ακαρνανία) και στην αλιεία. Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές του γνωστού Άγγλου περιηγητή William Leake στα 1805 που επισκέφτηκε την

πόλη όπου κάνει λόγο για 400 ψαράδικες οικογένειες (με βασικό εισόδημα την αλιεία). Μάλιστα έχει ενδιαφέρον η αναφορά που κάνει για την απονομή των κερδών σε εταιρίες αλιείας και εμπορίου ψαριών, όπου τα κέρδη μοιράζονται εξίσου εργάτες και κεφαλαιοκράτες (αυτοί που κατείχαν τα πλοία, τα δίχτυα κ.ο.κ.). Το σύστημα αυτό όπως μας λέει, εφαρμόζονταν και σε άλλες εταιρίες στον εμπορικό και αγροτικό τομέα (Στάθης, 1976).

Σύμφωνα με προξενική μαρτυρία, μια δεκαετία μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, υπήρχαν στην Πρέβεζα 228 καταστήματα. Το 44,70% αφορά εμπορικά καταστήματα, το 41,20% βιοτεχνικά και το 14,10% υπηρεσίες όπως καφετζήδες και χανιτζήδες.

Εκτός όμως από τη διαρκή αγορά, το τοπικό δηλαδή παζάρι, συναντούμε στην πόλη της Πρέβεζας και τους άλλους δύο τύπους της περιοδικής αγοράς με τους οποίους ολοκληρώνονταν η κυκλοφορία και ανταλλαγή των προϊόντων στην Οθωμανική αυτοκρατορία: την εβδομαδιαία αγορά και τα ετήσια εμπορικά πανηγύρια (βλ. σελ 42)

Δεν είναι πολλά χρόνια που ήρθε στο φως της δημοσιότητας το φερμάνι με το οποίο η Υψηλή Πύλη παραχωρούσε την άδεια για τη λειτουργία εβδομαδιαίας αγοράς στην Πρέβεζα κάθε Δευτέρα, καθώς και για την πραγματοποίηση ετήσιου εμπορικού πανηγυριού από 15 έως 30 Μαΐου. Σύμφωνα με την αυτοκρατορική διαταγή που εκδόθηκε το 1865 και απευθυνόταν στον Τούρκο διοικητή της Πρέβεζας, ο Σουλτάνος ανταποκρινόμενος στην επιθυμία των κατοίκων της, για ενδυνάμωση και ανάπτυξη του τοπικού εμπορίου, ενέκρινε τη λειτουργία των δύο ειδών της περιοδικής αγοράς (Παπαγεωργίου Γ., 1990).

Κλείνοντας το κεφάλαιο της εσωτερικής αγοράς θα ήταν χρήσιμο ακόμη να προσθέσουμε ότι η Πρέβεζα εξακολουθούσε να είναι μια από τις τέσσερις περιοχές του βιλαετίου των Ιωαννίνων, όπου επικρατούσε διαφορετική νομισματική αντιστοιχία του τουρκικού γροσιού προς τα ευρωπαϊκά νομίσματα.

Στην εξωτερική αγορά η Πρέβεζα κάνει την εμφάνισή της περισσότερο με τα αγροτικά, παρά με τα βιοτεχνικά προϊόντα. Έτσι, βλέπουμε να εξαγονται λάδια πρεβεζάνικα (70 τόνοι ετησίως) στην Τεργέστη και στην Αυστρία και βελανίδια απαραίτητα για τη βυρσοδεψία της εποχής στο Λιβόρνο, Τεργέστη, Γενεύη και Αγγλία. Προωθούνταν ακόμη στις ευρωπαϊκές αγορές σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι, μεταξόσποροι και δέρματα. Οι δασμοί είναι 4% για τις εξαγωγές και 2% για τις εισαγωγές.(Pouqueville, 1994)

Αυτή τη περίοδο στη Πρέβεζα κυριαρχούν οι Άγγλοι γι αυτό και το 40 – 45% των εξαγωγών αφορά την Μάλτα (αγγλική κτήση). Ενώ χάρη στον διαχωρισμό του Ιονίου σε βόρειο και νότιο με γαλλική και αγγλική κατοχή αντίστοιχα, το λιμάνι της Πρέβεζας παίζει τον ενδιάμεσο κόμβο με σημαντικά οικονομικά οφέλη (δασμοί, λαθρεμπόριο, αλχημείες κ.α.).(Καρανάτσης, 1990)

Από τα τέλη του 19ου αιώνα και ιδίως μετά το 1881, με την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και Άρτας στο ελληνικό κράτος, η σπουδαιότητα του λιμανιού υποβαθμίζεται, αφού εξυπηρετεί πια το διαμετακομιστικό εμπόριο του Ηπειρωτικού χώρου.

Αλλά και η πορεία της πόλης ως την απελευθέρωση είναι φθίνουσα. Οι συνθήκες ζωής δεν είναι καθόλου εύκολες αν βασιστούμε σε αντιπροσωπευτικά δείγματα, όπως τα χαμηλά και σκοτεινά σπίτια, από τα οποία τα περισσότερα ήταν πλινθόκτιστα, τους στενούς και ακάθαρτους δρόμους και τους συχνούς πυρετούς των κατοίκων (Παπαγεωργίου Γ., 1990).

3.3 Το λιμάνι της Πρέβεζας πόλος ανάπτυξης

Η Πρέβεζα αποτέλεσε το αντικείμενο οξείας διαμάχης ανάμεσα στους Τούρκους και τους Βενετούς. Έτσι, περισσότερο από μια φορά, πέρασε από τα χέρια του ενός στα χέρια του άλλου, ώσπου το 1718 κατακυρώθηκε με τη συνθήκη του Πασάροβιτς στους Βενετούς, που την κράτησαν μέχρι την πτώση της αυτοκρατορίας τους, το 1797.

Το 1797, ως γνωστόν, καταλήφθηκε από τους Γάλλους, οι οποίοι όμως διώχτηκαν τον επόμενο χρόνο από τον Αλή Πασά, παραμένοντας ως την απελευθέρωσή της κάτω από οθωμανική διοίκηση.

Σε ένα μεγάλο ποσοστό πίσω από αυτή τη διαμάχη για την πόλη της Πρέβεζας κρύβεται η διαμάχη για τον έλεγχο του λιμανιού της. Τη σπουδαιότητα του λιμανιού αυτού και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα του θα προσπαθήσουμε να καταλάβουμε μέσα από την εικόνα που αυτό παρουσιάζει κατά τον 19^ο αιώνα, τον τελευταίο αιώνα κατοχής της πόλης (1912 απελευθέρωση).

Το λιμάνι της Πρέβεζας, στις αρχές του 19ου αι., αναφέρεται στις πηγές ως μια από τις πιο σημαντικές Ηπειρωτικές σκάλες, που συνολικά ανέρχονταν σε 16 και εξυπηρετούσαν συγκοινωνιακά και εμπορικά όχι μόνο τις παραθαλάσσιες περιοχές της Ηπείρου αλλά και την ενδοχώρα της.

Επιπλέον, το λιμάνι της Πρέβεζας, που μαζί με την ομώνυμη πόλη δέσποζαν στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου, ο οποίος θεωρούνταν από τις καλύτερες και πιο φυσικές λεκάνες της Μεσογείου, πρωτοστατούσε και στη διακίνηση των εμπορευμάτων, που προέρχονταν ή προορίζονταν για τη Θεσσαλία, εξαρτημένη τότε διοικητικά από το βιλαέτι των Ιωαννίνων. (Αυδίκος, 1991:41-43)

Είναι αλήθεια πως το λιμάνι αυτό (εικόνα 2, σ.96) παρουσίαζε μερικά πλεονεκτήματα, τα οποία στερούνταν, ολικά ή μερικά, οι υπόλοιπες Ηπειρωτικές σκάλες. Εκτός από τα φυσικά του χαρίσματα, πρέπει να τονιστεί και το γεγονός ότι δεν βρισκόταν σε επίνειο, αλλά δίπλα ακριβώς από την πόλη της Πρέβεζας, η οποία περιβαλλόταν από ένα μακρύ τείχος, που άρχιζε από τη μία πλευρά της θάλασσας και έκλεινε στο αντίθετο σημείο, όπου υπήρχε ένα κάστρο κτισμένο από Ευρωπαίους και μεγενθυμένο από τον Αλή πασά και τους γιους του.

Μάλιστα ο τελευταίος για την καλύτερη άμυνα του κάστρου έσκαψε μια πλατιά και βαθιά τάφρο από το λιμάνι ως το στόμιο του κόλπου, στην οποία

κυκλοφορούσε το θαλασσινό νερό, αφήνοντας μόνο τέσσερις πύλες για την είσοδο και έξοδο ανθρώπων και εμπορευμάτων, που φρουρούνταν από στρατιώτες και έκλειναν τη νύχτα. Μια απ' αυτές οδηγούσε κατευθείαν στο λιμάνι. Έτσι, τα εμπορεύματα, που ξεφορτώνονταν εκεί, αποθηκεύονταν εύκολα και σίγουρα μέσα στο κάστρο, χωρίς να επιβαρύνονται με τα έξοδα κάποιας φρουράς για τη φύλαξη τους (Μουστάκης, 1987).

Στα προτερήματα του λιμανιού πρέπει να συμπεριλάβουμε ακόμη και τα προφυλακτικά μέτρα που έπαιρναν οι υγειονομικές αρχές της Πρέβεζας. Τα πρώτα τεκμήρια για την ύπαρξη του λοιμοκαθατηρίου στα 1820 προέρχονται από μια έκθεση του εκεί Αυστριακού υποπρόξενου και συνάμα προξένου της Νάπολης Luigi d' Inchiostri, ο οποίος, όταν αναφέρεται στο λαζαρέτο της

Εικόνα 2: το λιμάνι της Πρέβεζας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα

πόλης, δεν παραλείπει να επισημάνει την ύπαρξή του ως κάτι το ασυνήθιστο για όλη την Τουρκία (κάτι που δείχνει ότι το λαζαρέτο της Πρέβεζας ανήκει σε προγενέστερη ιστορική περίοδο, ένα κατάλοιπο από την ενετική κατοχή). Αλλά και στο υπόλοιπο διάστημα του 19ου αι. παρατηρούμε ότι εξακολουθεί να λειτουργεί υγειονομείο στην Πρέβεζα, στο οποίο οι κατά καιρούς

υγειονόμοι, εξαρτώμενοι απευθείας από την Κωνσταντινούπολη, τηρούν σχολαστικά τους κανόνες υγιεινής, περιορίζοντας έτσι στο ελάχιστο τις πιθανότητες μετάδοσης νοσήματος από τη θάλασσα.

Η μεγάλη όμως υπεροχή του λιμανιού της Πρέβεζας συνίσταται στην καλύτερη, ευκολότερη και ταχύτερη διακίνηση των εμπορευμάτων και οφείλεται στις οδικές συνδέσεις της παράκτιας αυτής πόλης με τις αγορές της Θεσσαλίας και Ηπείρου και ιδιαίτερα στο δρόμο, που την ένωνε με τα Γιάννενα, το μεγαλύτερο εμπορικό κέντρο της περιοχής, όπου, σύμφωνα με τις πηγές, πραγματοποιούνταν το 60% των εμπορικών συναλλαγών του βιλαετίου (Παπαγεωργίου Γ., 1990).

3.4 Δημογραφικά

Είναι γνωστό ότι στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο οι πόλεις—λιμάνια, που μεσολαβούσαν στο εξωτερικό εμπόριο, συγκέντρωναν τον 19ο αι. και ιδιαίτερα τη δεύτερη πεντηκονταετία του τις πιο ευνοϊκές προϋποθέσεις για δημογραφική ανάπτυξη. Για να διαπιστώσουμε, αν και κατά πόσο η πόλη της Πρέβεζας ωφελήθηκε δημογραφικά από τη γενικότερη αναδιάρθρωση του αστικού χώρου, που παρατηρήθηκε στο διάστημα αυτό, ανατρέξαμε στις διαθέσιμες πηγές.

Οι σχετικές πληροφορίες, που έρχονται κυρίως από τις αναφορές και τις εκθέσεις των Ευρωπαίων προξένων στην Ήπειρο, ανεβάζουν τον πληθυσμό της πόλης, σε όλη σχεδόν τη διάρκεια του β' μισού του 19ου αιώνα σε 6.000—6.500 ψυχές. Αναλυτικότερα, στα τέλη 1862 ο Γάλλος πρόξενος στα Γιάννενα E. Wiet, αναφέρει ότι το πληθυσμιακό δυναμικό της πόλης αποτελείται από 1.223 οικογένειες, ή 6.000 άτομα που διαιρούνται σε 4.450 χριστιανούς, 1.250 μουσουλμάνους, 50 Εβραίους και 250 ξένους.

Προκαταβολικά πρέπει να διευκρινίσουμε ότι, σύμφωνα με τις επεξηγήσεις ή παρατηρήσεις των προξένων, ξένοι αποκαλούνται οι Επτανήσιοι και οι «πρεσβεύοντες το δυτικόν δόγμα», δηλαδή οι καθολικοί.

Σχεδόν παραπλήσια είναι τα δημογραφικά στοιχεία που μας παραδίδει το 1863 ο Άγγλος πρόξενος στα Γιάννενα, R. Stuart, για την πόλη της Πρέβεζας: 4.500 Χριστιανοί, 1.200 μουσουλμάνοι, 50 εβραίοι και 200 ξένοι.

Δέκα χρόνια αργότερα οι προξενικές μαρτυρίες ανεβάζουν τον πληθυσμό της πόλης σε 7.000 κατοίκους από τους οποίους 5.000 ήταν Χριστιανοί, 1.800 μωαμεθανοί και 200 Εβραίοι, τσιγγάνοι και ξένοι μαζί. Η αύξηση αυτή είναι όμως πλασματική, επειδή στους μουσουλμάνους συμπεριλαμβάνεται για πρώτη φορά και η πολυάριθμη τουρκική φρουρά. Αυτό άλλωστε αποδεικνύεται από το γεγονός ότι στους απογραφικούς πίνακες των κατοίκων της πόλης της Πρέβεζας, που μας παραδίδονται στη συνέχεια ως τα τέλη του 19ου αι., τα σχετικά στοιχεία επανέρχονται, εκτός από τους Εβραίους, στις προηγούμενες δημογραφικές αποτιμήσεις: 5.000 χριστιανοί, 1.200 μουσουλμάνοι και 40 ξένοι (Παπαγεωργίου Γ., 1990).

Συμπληρωματικά, πρέπει να αναφέρουμε ότι ο θετικός δημογραφικός δείκτης για τους χριστιανούς γενικότερα του καζά της Πρέβεζας, δεν επηρεάζεται αρνητικά το χρονικό διάστημα 1895—1902, οπότε το μεταναστευτικό ρεύμα στην Ήπειρο γνώρισε μεγάλη έξαρση.

3.5 Διοικητική οργάνωση

Η διοικητική οργάνωση της Πρέβεζας αλλάζει με αιφνίδιο τρόπο με την εισβολή του πασά των Ιωαννίνων Αλή το 1798. Ο Αλής επιβάλλει μια απολυταρχικού τύπου διοίκηση αλλά μόνο για 2 χρόνια αφού το 1800 αλλάζουν οι πολιτικές συνθήκες όσον αφορά τη Πρέβεζα. Σχετικά με τον τρόπο διοικητικής οργάνωσης θα λέγαμε ότι ισχύει ότι και μετά το 1806 όταν όπως είδαμε, ο Αλής επανήλθε στο προσκήνιο μέχρι το 1820, την σχετική περίοδο θα την αναλύσουμε παρακάτω.

Με τη συνθήκη της 21^{ης} Μαρτίου 1800 που υπογράφηκε στην Κωνσταντινούπολη ανάμεσα στη Ρωσία και στην Υψηλή Πύλη η Πρέβεζα, η

Βόνιτσα, η Πάργα και το Βουθρωτό έπαιναν να αποτελούν εξαρτήματα της Επτανήσου και περιέρχονταν στην άμεση κυριαρχία του σουλτάνου, ως προνομιακές κτήσεις που απολάμβαναν σειρά διοικητικών, φορολογικών, δικαστικών προνομίων.

Το προνομιακό καθεστώς των παραπάνω περιοχών συνίστατο στη διατήρηση του προγενέστερου καθεστώτος αναφορικά με την κοινοτική διοίκηση, τη φορολογία, την απονομή της δικαιοσύνης και την θρησκεία, όπως το είχε καθιερώσει η βενετική εξουσία στις περιοχές αυτές. Φορέας της σουλτανικής εξουσίας στις παραπάνω προνομιακές κτήσεις ήταν ένας βοεβόδας και της κοινοτικής εξουσίας ένα Γενικό Συμβούλιο για κάθε μια από τις πόλεις Πρέβεζα, Βόνιτσα, Πάργα και μια Γερουσία αρμόδια για όλη την περιοχή των προνομιακών σουλτανικών κτήσεων, συγκροτημένη από αντιπροσώπους και των τριών πόλεων (Μέρτζιος, 1957). Έτσι η Πρέβεζα έγινε αυτόνομη υπαγόμενη στην Ιόνιο Πολιτεία, ύστερα από διαπραγματεύσεις των Ρώσων και των Τούρκων, της Πύλης, υπό την προστασία όμως του τούρκου βοεβόδα Αβδουλάχ Μπέη.

Το 1806 όμως ο Αλής αφού φρόντισε να βγάλει από τη μέση τον Αβδουλάχ Μπέη, δηλητηριάζοντας τον, αποκτά τον έλεγχο της πόλης αγοράζοντας την επικαρπία της, δηλαδή την ευθύνη για την συλλογή των φόρων που συνδέονται με την πόλη (λιμάνι, αγορά) και την στρατιωτικο - διοικητική εξουσία της Πρέβεζας.

Έτσι από το 1806 και μέχρι το 1820, όταν δηλαδή ο Βελής ο γιος του Αλή Πασά παραδίδει την πόλη στα σουλτανικά στρατεύματα, η Πρέβεζα διοικείται με στρατιωτικό νόμο. Αρχικά ο πανούργος Αλής υποκρίνεται ότι σέβεται την προϋπάρχουσα αυτονομία της πόλης και μέσω του τουρκαλβανού Μπεκέρ Αγά που είχε διορίσει διοικητή της πόλης είναι προσεχτικός και παίρνει αποφάσεις που να μην θίγουν έντονα τα συμφέροντα των πολιτών.

Από το 1812 όμως και μέχρι το 1820 ο τρόπος διοίκησης της πόλης χάνει έστω και αυτή την επίφαση δικαιοσύνης και η πόλη αρχίζει να διοικείται με τον πλέον αυταρχικό τρόπο. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Αλής περίμενε μέχρι το 1812

για να φανερώσει τις πραγματικές του προθέσεις, αφού τότε ολοκλήρωσε τα οχυρωματικά του έργα (τάφος, φρούρια εντός και εκτός πόλης). Χαρακτηριστικό της απολυταρχικής διοίκησης του Μπεκήρ Αγά (αντιπροσώπου του Αλή) είναι η δήμευση όλων των περιουσιακών στοιχείων των χριστιανών και η παραχώρηση αυτών στους νεοφερμένους τουρκαλβανούς έποικους (Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, 1928 λήμμα Πρέβεζα).

Με την αποχώρηση του Αλή 1820 και την οριστική του εξόντωση από τα σουλτανικά στρατεύματα το 1822, η Πρέβεζα και η ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου λυτρώνεται από τον τύραννο πασά και περνάει στα χέρια του επίσημου οθωμανικού κράτους.

Μετά τον Αλή λοιπόν την πόλη τη διοικούν μουδέρηδες και ο κατής. Το 1832 η πόλη της Πρέβεζας είναι έδρα καζά, ενώ από το 1864 (με τις μεταρρυθμίσεις) γίνεται έδρα σαντζακίου. Μέχρι δηλαδή το 1864 η Πρέβεζα ήταν έδρα Μουδέρη και υπάγετο στον Καϊμακάμη της Άρτας (Κοκκολάκης, 1993).

Αρχικά το σαντζάκι της Πρέβεζας, το οποίο ανήκει στο Βιλαέτι των Ιωαννίνων, είχε τέσσερις καζάδες (Πρέβεζας, Άρτας, Μαργαριτίου, Πάργας). Το 1881 με την απελευθέρωση της Άρτας το σαντζάκι αποτελείται από το καζά της Πρέβεζας, του Μαργαριτίου και του Λούρου (Χατζηαθανασίου, 1990), ενώ το 1910 δημιουργείται το σαντζάκι Ρεσαδιέ (Ηγουμενίτσα) με τρεις καζάδες: Μαργαριτίου, Φιλιατών, Παραμυθιάς. Έτσι το 1910 το σαντζάκι της Πρέβεζας αποτελείται από δύο μόνο καζάδες αυτόν της Πρέβεζας και του Λούρου (Λουκάτος, 1990).

Τα σχετικά αξιώματα και τον τρόπο διοίκησης των καζάδων και των σαντζακίων τα είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια. Στις 21 Οκτωβρίου 1912 η πόλη απελευθερώνεται από τον ελληνικό στρατό και ενώνεται με την ελεύθερη Ελλάδα. Εντάσσεται έτσι στην διοικητική οργάνωση του νεοσύστατου κράτους - νομούς και δήμους (βλ. Παράρτημα II, χάρτης 7).

3.6 Πολεοδομική Διερεύνηση

3.6.1 Οχυρώσεις

Οι εργασίες για την αμυντική θωράκιση της πόλης που έγιναν με τις διαταγές του τυράννου των Ιωαννίνων περιελάμβαναν σειρά οχυρωματικών έργων, τα οποία σημειωτέον έγιναν με αγγαρείες ανθρώπων – ραγιάδων που ήταν υπο την εξουσία του στους οποίους παραχωρούσε μόνο ένα κομμάτι ψωμί. Μεταξύ αυτών σημαντική θέση κατέχει η ριζική αναμόρφωση του υπάρχοντος φρουρίου του Αγίου Ανδρέα, που στο 19^ο αιώνα ήταν γνωστό ως Ιτς Καλέ (=εσωτερικό φρούριο) ή του Πλατάνου ή Ριζόκαστρο.

Ολόκληρο το φρούριο, εκτός από την ανατολική πλευρά του, ανοικοδομήθηκε και απέκτησε μέγιστο μήκος 285μ και πλάτος 180μ περίπου. Οι παλαιοί προμαχώνες προς τη θάλασσα επεκτάθηκαν και ενισχύθηκαν και τρεις νέοι προμαχώνες, δύο γωνιακοί και ένας ενδιάμεσος, κατασκευάστηκαν προς την ξηρά (βλ. Παράρτημα II, γκραβούρα 12). Ένας κανονικός δεύτερος περίβολος δημιουργήθηκε στα ανατολικά του φρουρίου, προς τη θάλασσα με την οικοδόμηση καλοχτισμένου προτειχίσματος με μια ισχυρή κύρια πύλη στη νότια πλευρά του και μια βοηθητική στη βόρεια (βλ. Παράρτημα II, φωτογραφίες 17,18). Το έργο αυτό έγινε το 1807-8, σύμφωνα με πολυάριθμες επιγραφές εντοιχισμένες σε διάφορα σημεία των τειχών (Βελένης, 1995)

Την ίδια εποχή κατασκευάσθηκε η «ντάπια», περιμετρικό χαμηλό τείχος με τάφρο που περιέβαλε ολόκληρο τον οικισμό και μια λωρίδα καλλιεργήσιμης γης γύρω από αυτόν, ώστε να εξασφαλισθεί κατά το δυνατόν η στοιχειώδης τροφοδοσία της πόλεως σε περίπτωση αποκλεισμού. Το συνολικό μήκος της τάφρου ήταν περίπου 4 χλμ, ενώ το μέσο πλάτος ήταν 8μ. στη βάση και 10μ. στην κορυφή και το βάθος της περίπου 5μ., κτισμένη με πέτρα από τις δύο πλευρές της.

Το τείχος ήταν ενισχυμένο με μικρούς και μάλλον αδύνατους προμαχώνες προς την ξηρά. Στα σημεία που το τείχος κατέληγε στη θάλασσα υπήρχαν δύο ισχυροί παράκτιοι προμαχώνες. Στα βόρεια βρισκόταν ο προμαχώνας της

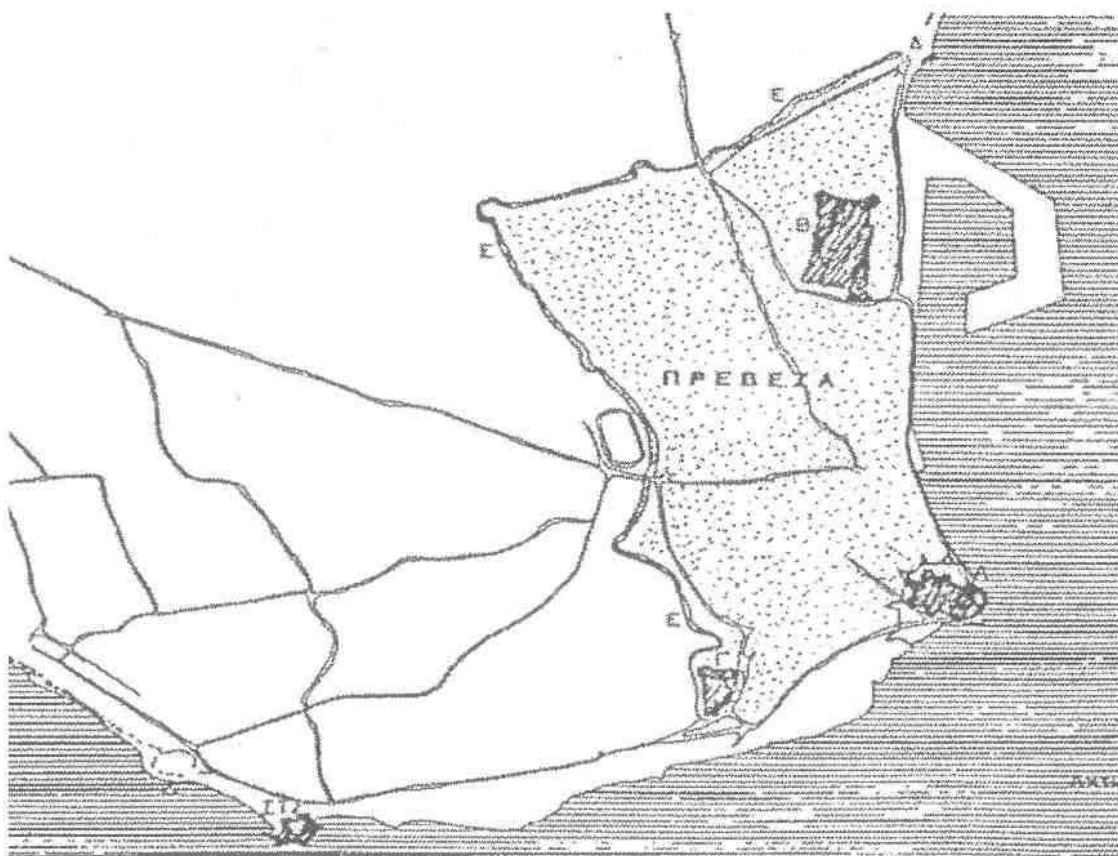
Βρυσούλας, ο οποίος διατηρείται ακόμη σε αρκετά καλή κατάσταση. Στα νότια, στη θέση του κατεστραμμένου φρουρίου της Μπούκας, κατασκευάστηκε ένας ακόμη προμαχώνας, από τον οποίο φτωχά μόνο λείψανα διατηρούνται. Πάνω στον προμαχώνα αυτόν ο Αλή Πασάς έχτισε τα σαράγια του (λαμπρά παλάτια). Στην νότια γωνία του περιβόλου, συνεχόμενο με το τείχος, χτίστηκε σε φυσικό έξαρμα της γης, το εντυπωσιακό φρούριο του Αγίου Γεωργίου ή «Γενί Καλέ».

Το τείχος είχε τρεις πύλες εφοδιασμένες με φυλάκια και ξύλινες γέφυρες: την Πύλη της Βρυσούλας (που οδηγούσε στο λιμάνι «Βαθύ»), στο βόρειο άκρο του περιβόλου, την Πύλη του Φόρου ή Μεσινή στο μέσον της βόρειας πλευράς του (η οποία οδηγούσε προς Γιάννενα) και την Πύλη του Προφήτου Ηλιού στο μέσον περίπου της δυτικής (η οποία οδηγούσε για τον ελαιώνα και την Πάργα). Μια τέταρτη πύλη που οδηγούσε στον Παντοκράτορα υπήρχε πιθανώς ανάμεσα στο φρούριο του Αγίου Γεωργίου και τη θάλασσα. Μεταξύ της πρώτης και δεύτερης πύλης υπήρχε τετράγωνος πύργος για την πλάγια φύλαξη του τείχους. Επίσης κυκλικοί πύργοι υπήρχαν δεξιά και αριστερά της Μεσηνιας πύλης, ενώ και η πύλη του Προφήτη Ηλία προστατεύονταν από ένα τετράγωνο πύργο (βλ. Παράρτημα II, φωτογραφίες 13,14,15,16). Αξίζει να επισημάνουμε ότι ο φόρος των προϊόντων έμπαινε κατά την είσοδο τους στην πόλη και μάλιστα στη μεσηνια πύλη, γεγονός στο οποίο οφείλεται η έως σήμερα ονομασία της περιοχής αυτής «φόρος» (Μουστάκης, 1991).

Το κάστρο του Αγίου Γεωργίου ή Γενί Καλέ (=νέο φρούριο), βρίσκεται παραλιακά στο Ν. Δ. άκρο της πόλης της Πρέβεζας, σε θέση που έλεγχε τα στενά του Αμβρακικού. Χτίστηκε σαφώς από τον Αλή Πασά μεταξύ 1807 και 1814 όπως μαρτυρούν οι σχετικές πηγές (Σεραφείμ Βυζαντίου, Leake Rouqueneville). Πρόκειται για ένα οχυρό που κατασκευάστηκε υπό της οδηγίες γάλλου μηχανικού όπως και όλα τα οχυρωματικά έργα της εποχής εκείνης στην πόλη της Πρέβεζας. Έχει μήκος 200μ και πλάτος 75μ και φέρει δύο προμαχώνες επι των άκρων της βόρειας πλευράς (Βελένης, 1995).

Στο πρόγραμμα οχυρώσεως της Πρέβεζας από τον Αλή Πασά περιλαμβάνονταν επίσης η κατασκευή δύο ανεξάρτητων φρουρίων – εκτός των ορίων της πόλεως, στον Παντοκράτορα και στο Άκτιο.

Το φρούριο του Παντοκράτορα βρίσκεται σε απόσταση ενός περίπου χιλιομέτρου δυτικά της πόλεως. Είναι χτισμένο στη βραχώδη ακτή σε στρατηγικής σημασίας θέση που εποπτεύει τη θαλάσσια περιοχή εμπρός από το στόμιο του Αμβρακικού. Το φρούριο περιλαμβάνει έναν κύριο αμυντικό περίβολο, σχήματος κανονικού πενταγώνου, και ένα δεύτερο περίβολο σε χαμηλότερο επίπεδο που εκτείνεται μεταξύ του κυρίως οχυρού και της ακτής. Κατά τον Βελένη στην εποχή του Αλή Πασά ανήκει μόνο ο κεντρικός πυρήνας του οχυρού, ο οποίος κατασκευάστηκε βάσει σχεδίων του Γάλλου αξιωματικού Vaudoisourt, το 1807, ενώ ο εξωτερικός περίβολος είναι προσθήκη των μέσων του 19^{ου} αιώνα (Πετρωνότης, 1994).

Χάρτης 7: αποτύπωση των κάστρων και του βασικού οδικού δικτύου της Πρέβεζας. Α: το κάστρο της Μπούκας, Β: του Αγίου Ανδρέα, Γ: του Αγίου Γεωργίου, Δ: Προμαχώνας της Βρυσούλας, Ε: η τάφος, ΣΤ: του Παντοκράτορα

Το φρούριο του Ακτίου, ή της Πούντας όπως λεγόταν παλαιότερα, βρίσκεται στην απέναντι από την Πρέβεζα χαμηλή γλώσσα ξηράς και συγκεκριμένα απέναντι από τη θέση του φρουρίου της Μπούκας, στο στενότερο σημείο του στομίου του κόλπου. Πρόκειται για ένα μικρό οχυρό με τριγωνική κάτοψη. Η δυτική πλευρά του είναι χτισμένη επάνω στη θάλασσα. Οι γωνίες του είναι ενισχυμένες με πολυγωνικούς προμαχώνες. Το φρούριο χτίστηκε το 1812, όπως προκύπτει από μια κεραμική και μια ανάγλυφη επιγραφή στην είσοδό του (Μαμαλούκος).

Αναδιοργάνωση της άμυνας της Πρέβεζας έγινε σε διάφορες φάσεις κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Η περιοχή του φρουρίου της Μπούκας, μετά την καταστροφή των σαραγίων του Αλή Πασά το 1820, παρέμεινε σε στρατιωτική χρήση. Ο προμαχώνας – πυροβολείο επισκευάσθηκε, χτίστηκαν στρατώνες, που εν μέρει διατηρούνται ακόμη, και διαμορφώθηκε πλατεία ασκήσεων του στρατού. Νέα οχυρωματικά έργα έγιναν από τους Τούρκους στην άμεση περιοχή της πόλεως στα τέλη του 19^{ου} αιώνα εν όψει του Ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897. Πρόκειται για την εξ αρχής κατασκευή των πυροβολείων «Χαμηδιέ» στην Παργινόσκαλα και «Καλή – Μπαμπά» στον Παντοκράτορα και την αναδιοργάνωση των παλαιότερων πυροβολείων των Παλαιοσάραγων και της Βρυσούλας. Σήμερα, πέρα από τις βάσεις τοιχοποιίας από μεγάλους όγκους και την ομοιότητα της ακτογραμμής στη θέση αυτή με το περίγραμμα του φρουρίου Μπούκα δεν διασώζεται άλλο εμφανές στοιχείο του κάστρου αυτού (Καράμπελας, 1994).

3.6.2 Οικισμός

Τα ιστορικά γεγονότα των ιδιαίτερα ταραγμένων δύο πρώτων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα είχαν σημαντικές επιπτώσεις στην εφεξής πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας. Μετά την αποκατάσταση της σταθερότητας στα τέλη της δεκαετίας του 1820, και σε ολόκληρο το 19^ο αιώνα η πόλη διατήρησε τη σπουδαιότητα της ως κέντρο της αγροτικής της ενδοχώρας και κυρίως, ως σημαντικό λιμάνι.

Ο πληθυσμός της πόλεως στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ήταν 6.000 ως 6.500 κάτοικοι, από τους οποίους οι 4.500 ήταν χριστιανοί, 1.200 μουσουλμάνοι, 50 εβραίοι και 250 δυτικοευρωπαίοι.

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ο πολεοδομικός ιστός της Πρέβεζας φαίνεται ότι διατήρησε τη μορφή που είχε ήδη πάρει κατά την προηγούμενη περίοδο, στα όρια του όμως δέχθηκε κάποιες επεκτάσεις. Το γενικό σχήμα και η βασική οργάνωση του οικισμένου χώρου παγιωτοποιήθηκε στα πρώτα χρόνια του 19^{ου} αιώνα με την κατασκευή των νέων, εντυπωσιακής κλίμακας οχυρώσεων της πόλης από τον Αλή Πασά.

Ο Αλή πασάς λοιπόν, σφραγίζει την πολεοδομική οργάνωση της πόλης, αφού είναι αυτός που άνοιξε προς βορρά βαθιά και πλατιά τάφρο, η οποία αναδεικνύει την οικιστική αυτονομία και λειτουργία της πόλης και ορίζει με σαφήνεια τον κοινωνικό και οικονομικό χώρο της πόλης. Η πόλη ασκεί έλεγχο στην υπαίθρο και στην περιφέρεια αφού ότι εισάγεται ή εξάγεται, περνάει από τις πύλες της τάφρου, όπου φορολογείται.

Η ζωή της Πρέβεζας ήταν πάντα στενά δεμένη με τη λειτουργία του λιμανιού της και με τη θέση της στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου (βλ. Παράρτημα II, φωτογραφίες 19, 20, 21). Έτσι θεωρείται φυσιολογικός ο προσανατολισμός της προς το λιμάνι. Θα λέγαμε ότι όλη η Πρέβεζα ήταν δύο δρόμοι, η παραλιακή λεωφόρος Ελευθερίου Βενιζέλου και η αμέσως επόμενη παράλληλος η Εθνικής αντιστάσεως. Σε αυτούς τους δύο άξονες συγκεντρώνονται όλες οι χρήσεις που σχετίζονται με την κοινωνική και οικονομική ζωή της πόλης (εμπόριο, ψυχαγωγία, κατανάλωσης, διοίκησης).

Ως προέκταση του προαναφερθέντος πυρήνα νοείται η οδός Π. Τσαλδάρη, που συνδέει την περιφέρεια με το λιμάνι και το εμπορικό - διοικητικό κέντρο. Έτσι κατά μήκος της συγκεκριμένης οδού βρίσκονται υπηρεσίες, εργαστήρια και καταστήματα τα οποία είναι άμεσα συνδεδεμένα με την ικανοποίηση των αναγκών των κατοίκων της υπαίθρου. Επί της Τσαλδάρη λοιπόν και σε δυο τρεις άμεσα συνδεδεμένες με αυτήν οδούς, έχουμε την περίοδο αυτή χάνια,

καροπποιεία, σαμαράδικα, τσαρουχάδικα, πεταλωτήρια, γανωματάδικα, γουναράδικα, οπλοποιεία (Αυδίκος, 1991:52).

Το βασικό οδικό δίκτυο του οικισμού αποτελείται από τέσσερις οδούς, οι οποίες μέχρι και σήμερα είναι οι κύριες κυκλοφοριακές αρτηρίες πεζών και οχημάτων. Καταρχήν είναι η οδός Ελευθερίου Βενιζέλου (παραλιακή), η οποία αν και δεν έχει την έκταση που έχει σήμερα σε μήκος και σε πλάτος, συγκεντρώνει όλη την εμπορική και επιβατική κίνηση της πόλης. Αυτό είναι φυσικό, αφού ουσιαστικά αποτελεί το μόλο -λιμάνι της πόλης. Σε αυτή καταλήγουν οι «σκάλες» - στις οποίες δένουν οι μαούνες, τα μικρά πλοιάρια που μεταφορτώνουν το εμπόρευμα από τα μεγαλύτερα πλοία, τα οποία παραμένουν αραγμένα πιο ανοιχτά.

Επίσης βασική οδός είναι η Εθνική Αντιστάσεως, η οποία είναι η πρώτη παράλληλος μετά την παραλιακή και συγκεντρώνει μέχρι σήμερα το μεγαλύτερο μέρος των εμπορικών καταστημάτων. Αυτή η οδός μπορούμε να υποθέσουμε ότι είναι η ίδια βασική οδός η οποία καταλήγει στην κεντρική πύλη του Κάστρου της Μπούκας (16^{ος} αιώνας) και φαίνεται στα χαρακτηριστικά του 1605 και 1684 (βλ. Παράρτημα II, χαρακτηριστικά 1, 2, 3, 4).

Εύκολα μπορούμε να συμπαιράνουμε βάσει της ανάλυσης που κάναμε για το οδικό δίκτυο στο 2.4 υποκεφάλαιο στα γενικά πολεοδομικά στοιχεία (σελ. 45), ότι οι άλλες δύο βασικές οδοί είναι η Παναγή Τσαλδάρη και η Κλεμανσώ, οι οποίες συνδέουν το κέντρο (αγορά και λιμάνι) με την ύπαιθρο.

Η πόλη ήταν χωρισμένη σε έντεκα μαχαλάδες: Παλιοσάραγα ή Αγίου Νικολάου, Γενί Τζαμί ή Αγίου Κωνσταντίνου, Προύσα ή Αγίου Βασιλείου, Γεφυρόπουλο ή Χρυσοστόμου, Ομέρ Πασά ή Αγίας Παρασκευής, Αγορά, Ρολόι ή Αγίου Χαραλάμπους, Τσαβαλοχώρι, Καφενέδες, Μεχτέπ ή Αγίου Αθανασίου, Μοατζίρ μαχαλάς ή Ματζίρικα και ο μαχαλάς του Φρουρίου (Σεραφεΐμ Βυζάντιος, 1884:253-255).

Γενικά η κατανομή των κατοίκων σε μια προκαπιταλιστική πόλη ακολουθεί κάποιους κανόνες. Η επιλογή του τόπου κατοικίας έχει να κάνει με τον τόπο

απασχόλησης του και την αίσθηση ότι ανήκει σε μια κοινότητα με κοινά χαρακτηριστικά (καταγωγή, θρησκεία). Επίσης η κυρίαρχη διοικητικά τάξη κατοικεί κοντά στο διοικητικό κέντρο, ενώ η κυρίαρχη οικονομικά είναι σε άμεση επαφή με το εμπορικό κέντρο. Βασιζόμενοι στα παραπάνω μπορούμε να κάνουμε κάποιες γενικές παρατηρήσεις.

Οι μουσουλμάνοι κατοικούν κοντά στο Κάστρο του Αγίου Ανδρέα (διοικητικό κέντρο) και σε συνοικίες που είναι σε επαφή με την αγροτική περιφέρεια. Οι χριστιανοί έχοντας στα χέρια τους το εμπόριο και ασχολούμενοι κυρίως με την αλιεία και τις θαλάσσιες μεταφορές κατοικούν σε συνοικίες παραθαλάσσιες και κοντά στο εμπορικό κέντρο. Οι εβραίοι απασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά με το εμπόριο, άρα η συνοικία τους είναι σε άμεση επαφή με την αγορά, αλλά δεν είναι απαραίτητα προσανατολισμένη προς το λιμάνι. Όλα αυτά ενισχύονται αν λάβουμε υπόψη μας την ανάγκη για ασφάλεια και για την αίσθηση της κοινότητας, κάτι που ήταν έντονο στις χρονικές αυτές περιόδους και ενίσχυε τις συσπειρώσεις ομοθρήσκων κυρίως ή ατόμων με κοινή καταγωγή.

Ο μαχαλός του Φρουρίου του Κάστρου του Αγίου Ανδρέα («Κάστρο του πλατάνου» ή «Ριζόκαστρο»), είναι ο πλέον τούρκικος μαχαλός. Είναι λογικά ο μαχαλός της άρχουσας διοικητικά τάξης και των εύπορων μουσουλμάνων, αφού βρίσκεται σε άμεση χωρική επαφή με το τούρκικο στρατοδιοικητικό κέντρο. Επιπλέον στο μαχαλά αυτό χτίζεται το πρώτο Τζαμί μετά την εισβολή των τουρκαλβανών, το Εσκή Τζαμί, το οποίο είναι και το μόνο μέχρι το 1842, οπότε χτίζεται το Γενί Τζαμί (μτφ. «νέο Τζαμί»). Το γεγονός της τουρκικής παρουσίας πιστοποιείται και στις μέρες μας, μέσα από την διερεύνηση των συμβολαίων κυριότητας όσο αναφορά τα εναπομείναντα κτίσματα (Μουστάκης).

Η συνοικία του Αγίου Νικολάου, έχει ορθώς ταυτιστεί με την πιο παλιά συνοικία της πόλης. Έτσι πρέπει να θεωρήσουμε σχεδόν βέβαιο ότι στη συνοικία αυτή κατοικούν ως επί το πλείστον χριστιανοί.

Ο μαχαλάς Γενί τζαμί ή αλλιώς η συνοικία του αγίου Κωνσταντίνου αποτελείται από χριστιανούς και μουσουλμάνους, με τους τελευταίους να υπερισχύουν. Αυτό δικαιολογείται και από το γεγονός ότι ο ναός του αγίου Κωνσταντίνου δεν διέθετε καμπαναριό μέχρι την απελευθέρωση ή λίγο πριν, εξαιτίας του έντονου μουσουλμανικού στοιχείου γύρω του.

Στην συνοικία Προύσα ή Αγίου Βασιλείου δεν ξέρουμε κάτι συγκεκριμένο για την εθνοθηρησκευτική της σύσταση, αλλά από την ονομασία της καταλαβαίνουμε ότι κατοικείται κυρίως από Έλληνες. Η συνοικία του Ομέρ Πασά ή Αγίας Παρασκευής, κατοικείται από λιγοστούς χριστιανούς και αρκετούς μουσουλμάνους, τουρκαλβανούς (Μουστάκης, 19).

Η συνοικία της αγοράς ήταν ένα κομμάτι της αγοράς στο οποίο υπήρχαν τα εβραϊκά μαγαζιά και κάποιες από τις εβραϊκές κατοικίες. Στη συνοικία Γεφυρόπουλο ή Αγίου Ιωάννη κατοικούν κυρίως εβραίοι αλλά υπήρχαν και κάποιοι χριστιανοί γύρω από την ομώνυμη εκκλησία.

Η αρχοντική – αριστοκρατική συνοικία της πόλης, ήταν η συνοικία του Αγίου Χαραλάμπους. Σε αυτήν κατοικούσαν σχεδόν αποκλειστικά χριστιανοί και κυρίως πλούσιοι έμποροι και εφοπλιστές, ενώ ένα τμήμα της ήταν μαγαζιά και εργαστήρια.

Στη περιφερειακή συνοικία Τσαβαλοχώρι, υπήρχαν χάνια, εργαστήρια και μαγαζιά τα οποία εξυπηρετούσαν τον πληθυσμό της υπαίθρου, ενώ υπήρχαν και κάποιες κατοικίες. Το γεγονός ότι στην συνοικία αυτή δεν υπάρχει χριστιανικός ναός, εκτός από έναν στα όρια αυτής, μας επιτρέπει να θεωρήσουμε ότι κατοικείται από μουσουλμάνους. Επίσης επιπλέον στοιχείο που ενισχύει την υπόθεση μας αυτή είναι το ότι η συνοικία είναι περιμετρικά του Κάστρου του Αγίου Ανδρέα.

Η περιοχή Καφενέδες υποθέτω ότι είναι τούρκικη, γιατί καταρχήν αναφέρεται ως Καφενέδες και δεν έχει ονομασία κάποιας ενορίας, είναι σε άμεση επαφή με τον αγροτικό χώρο (ασχολία κυρίως του τούρκικου πληθυσμού) και η μοναδική εκκλησία που υπάρχει λειτουργεί ως ξωκλήσι. Η ύπαρξη

καφενέδων, ερμηνεύει και την παρουσία περιθωριακών κοινωνικών ομάδων. Ξέρουμε ότι το 1798, εγκαταστάθηκαν στην συνοικία αυτή και στην συνοικία της Αγίας Παρασκευής οικογένειες τουρκαλβανών από το Γαρδίκι Ηγουμενίτσας (Σεραφείμ Βυζάντιο, 1884).

Η συνοικία του Μεχτέπ ή Αγίου Αθανασίου είναι κυρίως χριστιανική, αφού είναι μια συνοικία που προϋπάρχει του 1798, απλά η ονομασία Μεχτέπ προέρχεται από την ύπαρξη τούρκικου σχολείου (=μεχτέπ).

Η συνοικία Μοατζίρ είναι συνοικία καθαρά μουσουλμανική και όπως δηλώνει και η ονομασία της, συγκροτήθηκε από πρόσφυγες από το Μαργαρίτη και το Φανάρι και μάλιστα μετά το 1880 αφού ο Σεραφείμ ο Βυζάντιος (1884) δεν κάνει καμία αναφορά σε αυτή. Η συνοικία αυτή, τα ματζίρικα όπως είναι γνωστότερη ήταν η φτωχότερη συνοικία και παραμένει μέχρι μεταπολεμικά.

Όσον αφορά τα νεκροταφεία, τα χριστιανικά είναι γύρω από κάθε ενοριακή εκκλησία. Οι μουσουλμάνοι θάβονται σε ένα χώρο έξω από την τάφρο στην μεσηνιά είσοδο, ενώ απέναντι ακριβώς είναι το εβραϊκό νεκροταφείο, εκεί που σήμερα βρίσκεται το Ι.Κ.Α. (Καράμπελας). Επιπλέον ξέρουμε ότι υπήρχε τούρκικο στρατιωτικό νεκροταφείο στην περιοχή της συνοικίας Άγιος Γεώργιος, έξω από την αντίστοιχη πύλη της τάφρου, ενώ ένα δεύτερο τούρκικο, ναυτικό νεκροταφείο υπήρχε έξω από την πύλη της Βρυσούλας. Οι ελάχιστοι καθολικοί κάτοικοι της πόλης είχαν σαν νεκροταφείο έναν μικρό χώρο κοντά στην εκκλησία του Προφήτη Ηλία, δίπλα στο χώρο αυτό υπήρχε και μικρός φράγκικος ναός (Μουστάκης).

Η ύδρευση της πόλης με πόσιμο νερό γίνονταν από βρύσες και πηγάδια στα όρια της πόλης. Η πιο σημαντική βρύση είναι αυτή στο προμαχώνα της Βρυσούλας, έξω από την ομώνυμη πύλη. Η βρύση αυτή σύμφωνα με ιστορικές πηγές είχε άφθονο και καλό πόσιμο νερό. Δίπλα στο Εσκή Τζαμί υπήρχε επίσης μια βρύση καθώς και μπροστά στο ναό του Αγίου Χαραλάμπους. Ένα πηγάδι με πόσιμο νερό είναι το πηγάδι του Κουτσάφτη στη δυτική παρειά της πόλης. Επιπλέον υπάρχουν πολυάριθμα πηγάδια σε όλη την έκταση της πόλης τα οποία όμως δεν είναι πόσιμα (Μουστάκης).

Κατά τον 19^ο αιώνα έχουμε την περίοδο των μεταρρυθμίσεων, (βλ. Μέρος Β΄, σ. 36 - 37) η Πρέβεζα δεν μένει αμέτοχη στις εξελίξεις αυτές, βέβαια υπάρχει μια διαφορά κλίμακας στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων στην Κωνσταντινούπολη από τη μια και στην Πρέβεζα από την άλλη. Την περίοδο όμως αυτή μετά δηλαδή το 1856 οι πιο πολλές εκκλησίες ανακαινίζονται. Η αγορά γύρω στο 1869 καλλωπίζεται, αφού κόβονται τα προεξέχοντα μέρη των εργαστηρίων και διορθώνονται οι οδοί (Καραδήμου – Γερολύμπου 1997:110). Επίσης σε φωτογραφία του 1900 (βλ. Παράρτημα II, φωτογραφία 25) βλέπουμε ότι ο κύριος δρόμος της αγοράς είναι λιθόστρωτος, άρα μπορούμε να υποθέσουμε ότι ένα από τα έργα του καλλωπισμού ήταν και η λιθόστρωση.

Το 1871 ξέρουμε ότι η Πρέβεζα διαθέτει ένα αστυνομικό μέγαρο και δύο νοσοκομεία, μια ένδειξη ότι η πόλη αρχίζει να αποκτά αστικές υποδομές. Στα ίδια πλαίσια είναι και δημιουργία δημόσιων ουρητηρίων, στο λιμάνι της πόλης τα οποία φαίνονται και σε σχετικό καρτ –ποστάλ της εποχής (βλ. Παράρτημα II, φωτογραφία 21). Την ίδια εποχή έχουμε και την εγκιβώτιση του ποταμού Καρυδά ο οποίος διανύει την πόλη κατά μήκος της σημερινής λεωφόρου Ειρήνης και της οδού Καρυωτάκη. Βέβαια εγκιβωτίζεται μόνο ένα κομμάτι του, αυτό επί της Καρυωτάκη, ενώ το υπόλοιπο εγκιβωτίζεται στο σύνολο του μεταπολεμικά.

Ένα ακόμα στοιχείο πολεοδομικής παρέμβασης κατά την εποχή που εξετάζουμε, είναι ο δημόσιος φωτισμός με την τοποθέτηση σε σημεία του βασικού οδικού δικτύου της πόλης φαναριών (Καράμπελας). Μάλιστα υπήρχε και ειδικός κρατικός υπάλληλος, ο οποίος είχε σαν υπηρεσία να ανάβει «το σούρουπο» τα φανάρια της πόλης (βλ. Παράρτημα II, φωτογραφία 17). Την ίδια χρονική περίοδο και συγκεκριμένα το 1864, εγκαθίσταται τηλεγραφική σύνδεση της Πρέβεζας με την πρωτεύουσα του βιλαετίου τα Γιάννενα, με σκοπό να υπάρχει ταχύτερη διοικητική επικοινωνία.

Ένα άλλο οικονομικό στοιχείο με πολεοδομικό αντίκτυπο είναι ότι με σουλτανικό φερμάνι επιτράπηκε στη Πρέβεζα μόλις το 1865, να έχει εκτός της

καθημερινής αγοράς, εβδομαδιαία και ετήσια. Το γεγονός αυτό πέρα από τα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα που είχε για την οικονομία της πόλης μας οδηγεί να βγάλουμε κάποια χρήσιμα πολεοδομικά συμπεράσματα. Συγκεκριμένα μπορούμε να υποθέσουμε ότι η εβδομαδιαία αγορά εξελίσσονταν στην πλατεία Νέσερη, το μοναδικό πλάτωμα πάνω στον άξονα που συνδέει το λιμάνι και την αγορά με την περιφέρεια. Αυτό είναι λογικό αν αναλογιστούμε ότι στην εβδομαδιαία αγορά γίνονταν οι εμπορικές συναλλαγές των κατοίκων της υπαίθρου με αυτούς της πόλης. Άρα οι συναλλαγές αυτές θα γίνονταν πάνω στον λειτουργικό συνδετήριο άξονα της καθημερινής αγοράς και της αγροτικής υπαίθρου στα όρια της πόλης (βλ. σελ 42). Επιπλέον το πλάτωμα αυτό (πλατεία Νέσερη) θεωρείται αναγκαίο αφού η εβδομαδιαία αγορά είναι υπαίθρια. Όσο για την ετήσια αγορά δεν μας επιτρέπεται κάποια βάσιμη υπόθεση.

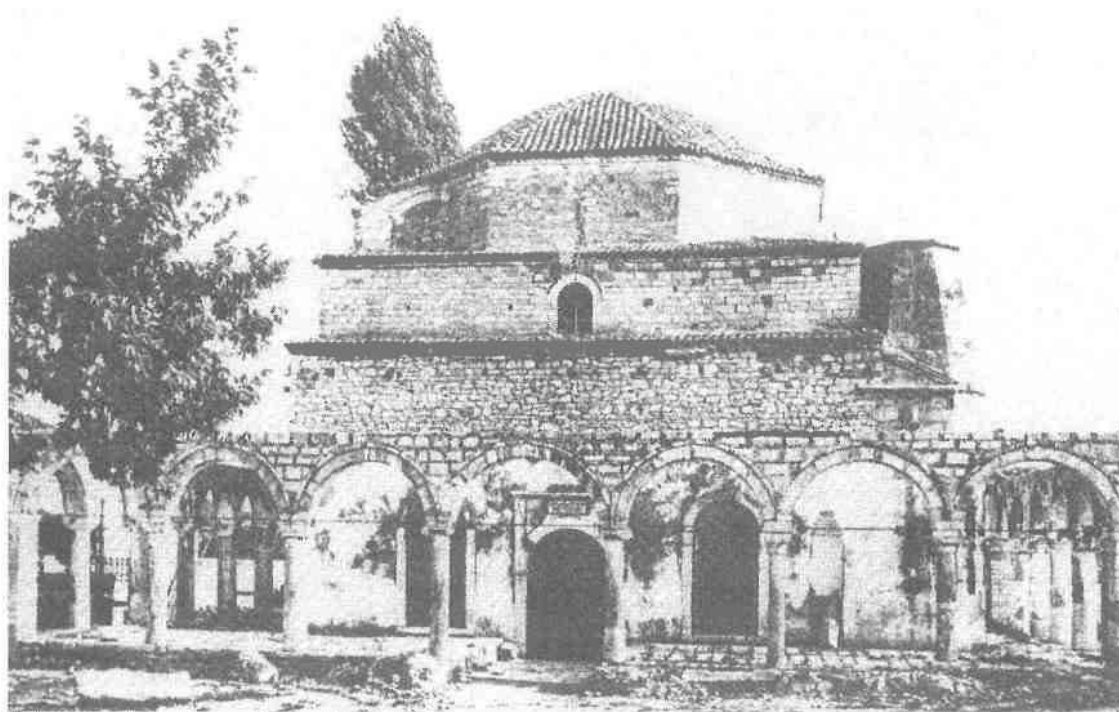
3.6.3 Θρησκευτικά και δημόσια κτήρια

Από τις ένδεκα ενοριακές εκκλησίες της Πρέβεζας που αναφέρονται από τον Μητροπολίτη Άρτης Σεραφείμ στο «Δοκίμιον Ιστορικών» του (σ. 251-256) το 1884, τουλάχιστον τέσσερις ανοικοδομήθηκαν εκ θεμελίων ή αναμορφώθηκαν ριζικά κατά τον 19^ο αιώνα. Πρόκειται για τους ναούς του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου (1822), του Αγίου Κωνσταντίνου (1856), της Παναγίας των Ξένων (1872) και του Αγίου Νικολάου (1875). Είναι γνωστό ότι μικρότερες επεμβάσεις δέχθηκαν την περίοδο αυτή και οι υπόλοιπες εκκλησίες της πόλης. Οι νέες εκκλησίες του 19^{ου} αιώνα, όπως και εκείνες της παλαιότερης περιόδου, ήταν μεγάλες μονόκλιτες, ξυλόστεγες βασιλικές. Τα μορφολογικά στοιχεία των εκκλησιών που χρονολογούνται στο 19^ο αιώνα ανήκουν στο θεματολόγιο του επανησιακού μπαρόκ, αποτελώντας τις πιο όψιμες επιβιώσεις του (Μαμαλούκος).

Οι ρωμαιοκαθολικοί της Πρέβεζας φαίνεται ότι δεν είχαν δικό τους ναό ως μετά τα μέσα του αιώνα. Το 1868-69 μετέτρεψαν σε ναό ένα σπίτι στη συνοικία της Αγοράς και αργότερα έχτισαν ένα μικρό ναό στη συνοικία Καφενέδες. Τέλος, το 1902, κτίσθηκε η εκκλησία του Αγίου Ανδρέα στη

σημερινή οδό Θεοφάνους. Πρόκειται για μονόκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με ένα διώροφο και ένα ισόγειο πρόσκισμα, όπου στεγάζονταν μοναστήρι (Καράμπελας).

Οι θρησκευτικές ανάγκες των μουσουλμάνων της Πρέβεζας εξυπηρετούνταν στην περίοδο αυτή από δύο τζαμιά. Το παλαιότερο από αυτά βρισκόταν στον

Εικόνα 3: το Εσκή Τζαμί, 1940

εξωτερικό περίβολο του Φρουρίου του Αγίου Ανδρέα (εικόνα 3). Είχε κτισθεί στις αρχές του 19^{ου} αιώνα από τον Αλή Πασά στη θέση του καθολικού ναού του Αγίου Ανδρέα. Ανήκε στον συνηθισμένο τύπο τζαμιού που αποτελείται από μια ευρύχωρη αίθουσα που καλύπτεται με ημισφαιρικό θόλο. Είχε στοά σχήματος «Π» με κιονοστοιχίες από αρχαίους κίονες σε δεύτερη χρήση. Ελάχιστα λείψανα του κτιρίου σώζονται ακόμη μετά την κατεδάφισή του στα τέλη της δεκαετίας του 1940. Το άλλο τζαμί, γνωστό ως «Γενί Τζαμί», σώζεται ακόμη αλλοιωμένο απέναντι από το ναό του Αγίου Κωνσταντίνου (βλ. Παράρτημα II, φωτογραφία 28). Χτίστηκε το 1844 με δαπάνη του Τουρκαλβανού Αχμέτ Ντίνο Μπέη. Επίσης ξέρουμε ότι υπήρχε ένας τεκές μπεκτασήδων (δεσβίσικο τάγμα μωαμεθανών καλογήρων) στην συνοικία ματζίρικα (Αυδίκος, 1991:57).

Δεν είναι γνωστό που βρισκόταν την εποχή αυτή η συναγωγή της Εβραϊκής κοινότητας της Πρέβεζας. Σχετικά με την εβραϊκή συναγωγή υποθέτουμε ότι θα πρέπει να στεγάζονταν σε κάποιο κτήριο στη περιοχή της ενορίας του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, όπου κατοικούσαν και οι πιο πολλοί εβραίοι. Την υπόθεση μας αυτή την ενισχύει το γεγονός ότι στην ίδια περιοχή (στη θέση του ΟΤΕ) το 1930 χτίζεται η Συναγωγή των εβραίων.

Στα δημόσια κτίρια της περιόδου περιλαμβάνονται τα Σαράγια, σημαντικό συγκρότημα κτιρίων που χτίστηκε στη θέση του Κάστρου της Μπούκας το 1807 από τον Αλή Πασά ως διοικητήριο και ανάκτορο του και καταστράφηκε το 1820. Λείψανά του αποτελεί ενδεχομένως ο πυρήνας του κτιρίου των Δημοτικών Λουτρών.

Στα τέλη της περιόδου χρονολογείται το Διοικητήριο της πόλης (βλ. Παράρτημα II, φωτογραφία 21), ένα μεγάλων διαστάσεων ορθογώνιο το οποίο βρίσκεται στην παραλιακή λεωφόρο σε άμεση συσχέτιση με το στρατιωτικό κέντρο (φρούριο Αγίου Ανδρέα). Πρόκειται για ένα διώροφο κτίσμα με το χαρακτηριστικό ρυθμό των οθωμανικών δημοσίων κτιρίων της εποχής. Στο κτήριο αυτό σήμερα στεγάζονται τα Δικαστήρια (Καράμπελας, 1994).

Στα δημόσια κτήρια μπορούμε να συμπεριλάβουμε, το Ιταλικό προξενείο στην οδό Κύπρου, το αγγλικό στην οδό Κονεμένου, το ρωσικό προξενείο στην οδό Σαπουτζάκη, το γαλλικό προξενείο στο σπίτι του χρηματιστή Πέτρου Καρύδη στην οδό Νίκης και το τούρκικο τελωνείο στην 21^η Οκτωβρίου. Επίσης ξέρουμε ότι η πόλη διέθετε και ταχυδρομικό σταθμό, χωρίς να ξέρουμε που βρίσκεται ακριβώς (Mousson, 1858:128).

Στα δημόσιας χρήσης κτίρια περιλαμβάνονται και τα σχολικά κτίρια της περιόδου. Σε αυτά περιλαμβάνονται το ενδιαφέρον κτίριο της Θεοφανείου, κτίσμα του 1835 πολύ αλλοιωμένο όμως μετά από μία πρόσφατη επισκευή, και το κατεστραμμένο από τους βομβαρδισμούς του 1941-43 κτίριο του Καραμανείου Νηπιαγωγείου, επί της οδού Κλεμανσώ (Μαμαλούκος). Το

ιεροδιδασκαλείο (μενδρεσσές) που βρίσκονταν στην περιοχή της βρυσούλας και σώζεται και σε φωτογραφία του 1900 (βλ. Παράρτημα II, φωτογραφία 27). Το τούρκικο σχολείο κάτι σαν πρωτοβάθμια εκπαίδευση (μεχτέπ) ξέρουμε ότι βρίσκονταν από το 1824 στη διασταύρωση των οδών Χρήστου Κοντού και Ειρήνης. Επίσης ξέρουμε ότι το 1851 ιδρύεται Παρθεναγωγείο στην συμβολή των οδών Παρθεναγωγείου και 21^{ης} Οκτωβρίου (Μουστάκης), ενώ το 1863 ιδρύεται αλληλοδιδασκτικό σχολείο, για το οποίο όμως δεν ξέρουμε τη θέση του (Σεραφείμ Βυζάντιος, 1884:223).

3.6.4 Κατοικίες

Πολυάριθμα σπίτια από την περίοδο του 19^{ου} και των αρχών του 20ου αιώνα σώζονταν ως πρόσφατα ή σώζονται ακόμη στην πόλη, επιτρέποντας μια αρκετά συστηματική μελέτη της Πρεβεζάνικης κατοικίας της εποχής (βλ. Παράρτημα II, φωτογραφία 29).

Τα φτωχότερα σπίτια ήταν μικρά ισόγεια πλινθόκτιστα και, παλαιότερα, καλύβες με ξύλινο σκελετό και πλεγμένα κλαδιά επιχρισμένες με λάσπη, όπως τα λεγόμενα σπίτια από «φράχτη» που ως πρόσφατα κατασκευάζονταν στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας.

Ως το τρίτο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα τόσο η τυπολογία όσο και η μορφολογία αλλά και η κατασκευή των αστικών σπιτιών της πόλης αποτελούν ένα ενδιαφέρον, ιδιότυπο κράμα της τοπικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής της Ηπείρου με τα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής του ευρύτερου χώρου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της εισαγόμενης αρχιτεκτονικής των Επτανήσων με τα μπαρόκ και τα πρώιμα κλασικιστικά στοιχεία της. Υπάρχουν έτσι παραδείγματα σπιτιών που ανήκουν στη μια ή στην άλλη οικοδομική παράδοση και άλλα που έχουν στοιχεία και από τις δυο.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα τα αστικά σπίτια κάποιων αξιώσεων χτίζονται με τις αρχές ενός όψιμου, επαρχιακού κλασικισμού που έχει δώσει στην Πρέβεζα αξιόλογα παραδείγματα (Μαμαλούκος).

Από τα κτίρια που στέγαζαν τις παραγωγικές δραστηριότητες της πόλεως ενδιαφέρον παρουσιάζουν διάφορα καταστήματα και εργαστήρια. Μια από τις κύριες απασχολήσεις εξακολουθεί να παραμένει η καλλιέργεια της ελιάς και η ελαιοπαραγωγή. Τα πολυάριθμα ελαιοτριβεία (λιοτριβία) λοιπόν, καταλαμβάνουν κυρίως περιφερειακούς χώρους που βρίσκονται κοντά στις εισόδους της πόλης, από όπου εισάγονταν τα αντίστοιχα γεωργικά προϊόντα. Ενώ στην ίδια λογική ο μοναδικός σωζόμενος ανεμόμυλος, είναι χτισμένος επάνω στο τείχος κοντά στην μεσηνιαή πύλη (περιοχή Φόρος).

Από τα παραπάνω και βάση της μεθοδολογίας (σελ 50 – 52) προκύπτουν οι Χάρτες 5 α, 5 β, 5 γ (βλ. Σχεδιαστική τεκμηρίωση, σελ. 129).

ΕΝ ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΙ

Μετά το 1912, οι έντονες φορτίσεις στα αστικά κέντρα (πρόσφυγες), παράλληλα με τις ανάγκες αναπροσαρμογής των ιστών και εμπλουτισμού του κτιριακού αποθέματος καθώς και εκσυγχρονισμού των υποδομών οδήγησαν στην επιβολή μιας ενιαίας για τη χώρα σύγχρονης πολεοδομικής νομοθεσίας.

Τα βασικά σημεία στα οποία επικεντρώνεται το ενδιαφέρον της κρατικής παρέμβασης στην οργάνωση του χώρου είναι, η ανάπτυξη της συγκοινωνιακής υποδομής, η κατεδάφιση τειχών όπου υπάρχουν και επέκταση του οικισμού εκτός αυτών, η δημιουργία δημοτικών υπηρεσιών για τη μέριμνα δημόσιας υγιεινής και καθαριότητας, με ταυτόχρονη εγκατάσταση δικτύων υποδομής, ο εξωραϊσμός των πόλεων με τη δημιουργία χώρων πρασίνου, δενδροφύτευση των βασικών δρόμων κ.α.

Χαρακτηριστικό της κεντρικής παρέμβασης είναι η ομογενοποίηση του χώρου αγνοώντας τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Η διατήρηση του ύφους των πόλεων δεν εντάσσεται στα νέα σχέδια είτε για λόγους εθνικούς είτε για λόγους εφαρμογής των πολεοδομικών αντιλήψεων που επικρατούσαν διεθνώς. Ενώ η πολεοδομία αποκτά έντονο πολιτικό χαρακτήρα.

Εκτός της επίσημης κρατικής παρέμβασης έχουμε και την ανεπίσημη κρατική ανοχή. Από τη δεκαετία του 1960 λοιπόν και μετέπειτα οι πόλεις στον ελλαδικό χώρο χάνουν ότι είχε απομείνει από το παραδοσιακό αρχιτεκτονικό και πολεοδομικό τους ύφος. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας κυρίως της έντονης αστυφιλίας, των αντιπαροχών και της κακώς νοούμενης ανάπτυξης.

Όλα τα παραπάνω σε συνδυασμό με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Πρέβεζας μας βοηθούνε στην καλύτερη κατανόηση της πολεοδομικής πραγματικότητας της πόλης, σήμερα.

Από τα πρώτα κίολας χρόνια μετά την απελευθέρωση της Πρέβεζας άρχισαν οι επεμβάσεις στον πολεοδομικό ιστό της πόλης με σκοπό τον εκσυγχρονισμό και, κυρίως, τον «εξωραϊσμό» της πόλης κατά τις τότε κρατούσες αντιλήψεις. Ήδη στη δεκαετία του 1920 άρχισε η αναμόρφωση της παραλίας με την

κατασκευή προκουμαίας. Για το σκοπό αυτό κατεδαφίσθηκε και το παραθαλάσσιο προτείχισμα του Φρουρίου του Αγίου Ανδρέα.

Στη δεκαετία του 1930 εκπονήθηκε Σχέδιο Πόλεως που προέβλεπε σοβαρή αναμόρφωση του παλαιού πολεοδομικού ιστού (την πολεοδομική κατάσταση της πόλης τη βλέπουμε στο Χάρτη 1938 στο Σχεδιαστική Τεκμηρίωση σελ. 129). Κύριο χαρακτηριστικό του η δημιουργία μιας «μεγαλοπρεπούς» λεωφόρου στη θέση του Καρυδά, η οποία διχοτομεί την πόλη. Η εφαρμογή του Σχεδίου άρχισε αμέσως με εξαιρετικά βραδείς ρυθμούς για να επιταχυνθεί μεταπολεμικά μετά τις καταστροφές που υπέστη η πόλη από τους βομβαρδισμούς της περιόδου 1940-44 και κυρίως, υπό τις πιέσεις που επέβαλλε η συνεχώς ογκούμενη αστικοποίηση.

Την δεκαετία του 1970, αρχίζει η έντονη και ταχεία αλλά απρογραμματίστη ανάπτυξη της πόλεως, η οποία κατέληξε στη ριζική αλλαγή της φυσιογνωμίας της. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί το παραδοσιακό κέντρο της πόλης το οποίο ξέφυγε της λεγόμενης «ανάπτυξης».

Από τις οχυρώσεις της πόλης τα φρούρια του Αγίου Ανδρέα και του Αγίου Γεωργίου και οι στρατώνες των Παλαιοσάραγων παρέμειναν σε στρατιωτική χρήση, το φρούριο του Παντοκράτορα χρησιμοποιήθηκε ως φυλακές ενώ το τείχος της πόλεως και η ντάπια εγκαταλείφθηκαν στην τύχη τους και σχεδόν καταστράφηκαν.

Από τις εκκλησίες της πόλης ο ναός του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου ανοικοδομήθηκε γύρω στο 1930. Από τους βομβαρδισμούς κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου καταστράφηκαν οι εκκλησίες του Αγίου Δημητρίου, των Αγίων Αποστόλων και του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου. Η πρώτη εξαφανίσθηκε, οι άλλες τρεις ανοικοδομήθηκαν αργότερα. Στη δεκαετία του 1960 ανοικοδομήθηκε ο ναός του Αγίου Βασιλείου. Εντελώς πρόσφατα τρεις ακόμη εκκλησίες, η Αγία Παρασκευή, ο Άγιος Κωνσταντίνος και ο Προφήτης Ηλίας, κατεδαφίσθηκαν προκειμένου να ανοικοδομηθούν. Ο ρωμαιοκαθολικός ναός του Αγίου Ανδρέα παρέμεινε σε χρήση ως το 1943.

Έκτοτε το κτιριακό του συγκρότημα άλλαξε διάφορες χρήσεις και κακοποιήθηκε (Μαμαλούκος).

Τα τζαμιά έχασαν τη χρήση τους μετά την απελευθέρωση και την αποχώρηση των μουσουλμάνων. Το τζαμί του Φρουρίου του Αγίου Ανδρέα, μετατράπηκε σε αρχαιολογικό μουσείο, έπαθε μικρές ζημιές από τους βομβαρδισμούς του 1940-44 και αργότερα κατεδαφίσθηκε. Το Γενί Τζαμί, αφού δέχθηκε προσθήκες και λειτούργησε ως σχολείο από το 1925 έως το 1938, περιήλθε ως ανταλλάξιμο σε ιδιώτες και μετατράπηκε σε εργαστήρια.

Οι κατοικίες που ανήκουν σε προγενέστερες ιστορικές περιόδους βρίσκονται κυρίως σε αυτό που έχει χαρακτηριστεί ιστορικό – παραδοσιακό κέντρο. Από αυτές οι παλαιότερες είναι χτισμένες ανάμεσα στα 1850 και 1912, ανήκουν δηλαδή στην τρίτη πολεοδομική περίοδο (1798 – 1912).

Από τα κτίρια που στέγαζαν παραγωγικές δραστηριότητες αξίζει να σημειωθούν ορισμένα βιομηχανικά κτίρια, όπως το Πυρηνελαιουργείο, το εργοστάσιο παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας του Καλλιμέρη, το παγοποιείο και μερικά μεγάλα ελαιοτριβεία, όπως εκείνο του Τσαίμου, τα οποία σώζονταν μέχρι πρόσφατα.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι είναι επιτακτική η ανάγκη να συνδεθεί η οικονομική και η κοινωνική ανάπτυξη της πόλης με την διαφύλαξη των ιστορικών της συνοικιών ή έστω των μεμονωμένων κτηρίων. Να βρεθούν τρόποι επανάχρησης χώρων και κτηρίων τέτοιοι ώστε να μην αλλοιώνουν τον «παραδοσιακό» τους χαρακτήρα, αλλά να τον αναδεικνύουν. Οι νέες λειτουργίες και τα δίκτυα υποδομής θα πρέπει να προσαρμόζονται στις ιδιαιτερότητες της πόλης και να σέβονται την υφιστάμενη οργάνωση του χώρου. Γενικά η εισαγωγή «νέων» στοιχείων στα όρια της πόλης, θα πρέπει να πληρεί κάποιες θεσμοθετημένες προδιαγραφές, οι οποίες θα φροντίζουν για την αρμονία νέων και παλιών στοιχείων.

Για την διατήρηση του ιστορικού χαρακτήρα της πόλης, είναι απαραίτητη η ενεργοποίηση όλων των κατοίκων της. Θα πρέπει λοιπόν διαρκώς να γίνονται

προσπάθειες ευαισθητοποίησης των πολιτών, από την σχολική ακόμη ηλικία. Πετυχαίνοντας την σωστή ενημέρωση των κατοίκων της πόλης, εκτός του ότι οι ίδιοι, που ήταν και το πιθανότερο, δεν καταστρέφουν τον παραδοσιακό χαρακτήρα του χώρου, γίνονται συγχρόνως φύλακες του.

Απαραίτητη προϋπόθεση για να γίνουν πραγματοποιήσιμες οι παραπάνω προτάσεις είναι να εκπονηθεί ένα σχέδιο προστασίας. Το σχέδιο αυτό πρέπει να περιλαμβάνει μια ανάλυση των ιστορικών, των οικονομικών, των δημογραφικών, των κοινωνιολογικών, των αρχιτεκτονικών, των πολεοδομικών στοιχείων, όλων των φάσεων εξέλιξης της πόλης και να προτείνει μέσα από το υπάρχον νομικό και διοικητικό πλαίσιο συγκεκριμένα μέτρα.

Θα ήμουν λοιπόν ευτυχής αν η παρούσα εργασία, προσέθετε κάτι στην παραπάνω προσπάθεια. Φυσικά η έρευνα των πολεοδομικών και αρχιτεκτονικών θεμάτων της Πρέβεζας δεν εξαντλείται στα πλαίσια μιας διπλωματικής εργασίας.

**ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ ΧΑΡΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ
ΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ**

Εικόνα 1: Άποψη της Νικόπολης στα 1851, σελ. 58

Πηγή: Αρχείο Νίκου Καράμπελα

Εικόνα 2: Το λιμάνι της Πρέβεζας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, σελ. 96

Πηγή: Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις

Εικόνα 3: Το Εσκή Τζαμί το 1940, σελ. 112

Πηγή: Καράμπελας, 1994

Πίνακας 1: Ανώτατα επιτρεπόμενα ύψη – διατάγματα πρό του 1839, σελ. 43

Πηγή: Καραδήμου – Γερόλυμπου, 1997:38

Πίνακας 2: Ανώτατα επιτρεπόμενα ύψη μετά το 1839, σελ. 47

Πηγή: Καραδήμου Γερόλυμπου, 1997:71

Πίνακας 3: Πληθυσμός Πρέβεζας – οθωμανική περίοδος 16^{ος}–17^{ος} αι., σελ. 62

Πηγή: Κοκολάκης 1987 και Delilbasi 1993

Πίνακας 4: Πληθυσμός του 18^{ου} αιώνα, σελ. 78

Πηγή: Κόμης 1999: 57

Σχέδιο 1: Πύργος Nicolo Leon, σελ. 81

Πηγή: Καράμπελας 1994

Χάρτης 1: Σχηματική αναπαράσταση του βασικού θαλάσσιου εμπορικού δικτύου των ενετών, σελ. 27

Πηγή: Σαρηγιάννης, 1985:257

Χάρτης 2: Πολεοδομικό σχέδιο μετά από πυρκαγιά στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, σελ. 37

Πηγή: Καραδήμου – Γερολύμπου, 1997:69

Χάρτης 3: Χάρτης του οδικού δικτύου της ευρύτερης περιοχής 18^{ος} αι., σελ. 56

Πηγή: Μακρής – Παπαγεωργίου, 1990:75

Χάρτης 4: Κάστρο της Μπούκας, σελ. 65

Πηγή: Βελένης, 1995

Χάρτης 5: Μια ακριβή απεικόνιση της Πρέβεζας - χαρακτηριστικό του 1684, σελ 69

Πηγή: Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις

Χάρτης 6: Το βενετσιάνικο εμπόριο στην περιοχή της Κέρκυρας, σελ. 74

Πηγή: Σαρηγιάννης, 1985:263

Χάρτης 7: Αποτύπωση των κάστρων και του βασικού οδικού δικτύου του οικισμού της Πρέβεζας, σελ. 103

Πηγή: Βελένης, 1995

ΕΝΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ ΧΩΡΙΣ ΛΕΖΑΝΤΑ

Μινιατούρα 1: σελ. 13 – Πηγή: Internet <http://www.kultur.gov.tr>

Μινιατούρα 2: σελ. 33 – Πηγή: Internet <http://www.kultur.gov.tr>

Μινιατούρα 3: σελ. 44 – Πηγή: Internet <http://www.kultur.gov.tr>

Σχέδιο 1: σελ. 48 - Πηγή: Δήμος Πρέβεζας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ

Ασδραχάς Σπ. (1985) «Όψεις από το προνομιακό καθεστώς της Πάργας, Πρέβεζας και Βόνιτσας», Πρεβεζάνικα Χρονικά, τεύχος 8^ο , σελ 21 – 35.

Αυδίκος Β. (1991), «Πρέβεζα 1945 – 1990: Όψεις της Μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης: Λαογραφική Εξέταση, Εκδόσεις Δήμου Πρέβεζας

Βελénης Γ. (1995) «Το κάστρο του Παντοκράτορα» , Ερευνητικό πρόγραμμα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων για τον Δήμο Πρέβεζας.

Βελένης Γ. (1996) «Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής» Πρεβεζάνικα Χρονικά 13(33) 5 – 30

Βελένης Γ. (1999) «Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής», Πρεβεζάνικα Χρονικά 16(36) 13 – 22

Γιαννακοπούλου Ε., (1987) Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη δυτική Ελλάδα 1710 – 1792, Αθήνα

Γιαννόπουλος Γ. (1971) Η διοικητική οργάνωση της Στερεάς Ελλάδας κατά την Τουρκοκρατία (1393 – 1821), Αθήνα

Δημητριάδης Ε.,(1997) “Η αναγέννηση των οικισμών του ελληνικού χώρου κατά την όψιμη τουρκοκρατία” Αρχαιολογία και Τέχνες, τεύχος 65

Εργολάβος Σπ. (1995) Εβλιά Τσελέπη: Ταξίδι στην Ήπειρο, Εκδόσεις Ήπειρος, Αθήνα

Ζήβας Διονύσης, (1984) Η αρχιτεκτονική της Ζακύνθου, Β΄ Έκδοση ΤΕΕ, Αθήνα

Κανετάκης Γ. (1994) Το Κάστρο: Συμβολή στην Πολεοδομική Ιστορία των Ιωαννίνων, Έκδοση Τ.Ε.Ε Αθήνα

Καραδήμου – Γερόλυμπου Μ., (1997) Μεταξύ Ανατολής και Δύσης: Βορειοελλαδικές πόλεις στην περίοδο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα

Καράμπελας Ν., (1994) «Νικόπολις – Πρέβεζα» Πρέβεζα, Έργον

Καρανάτσης Κ (1990) «Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας 1811 – 1813», Πρεβεζάνικα Χρονικά, 6(24) 48 – 62

Καρύδης Δ. (1985), Πολεοδομικά των Αθηνών της Τουρκοκρατίας, Διδακτορική Διατριβή, ΕΜΠ, Αθήνα

Καρύδης Δ. (1997), “Πρώιμη τουρκοκρατία” , Αρχαιολογία και Τέχνες, τεύχος 65

Καρύδης Δ., (1994) «Χωρογραφία Νεωτερική ή λόγος για τη συγκρότηση και εξέλιξη των ελληνικών πόλεων από τον 15^ο στον 19^ο αι.» Αθήνα, Συμμετρία

Κοκολάκης Μ., (1987), «Ο Εβλιγιά Τσελεμπή στην Πρέβεζα και στην Άρτα» Σκουφάς, τόμος Η', τεύχος 72 – 73 σελ. 234 – 247

Κοκολάκης Μ., (1993) «Η οικιστική συγκρότηση του καζά της Πρέβεζας (1830 – 1912)» Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου «Η ιστορία Πρέβεζας» Πρέβεζα σελ. 133 – 156

Κόμης Κ. (1999) Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16^{ος} – 18^{ος} αιώνας, Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Λουκάτος Σπ., (1990), «Η Πρέβεζα κατά την κρίση του Ανατολικού Ζητήματος, 1875 – 1881», Πρεβεζάνικα Χρονικά, τεύχος 23, σελ 39 – 48

Μακρής Γ. και Παπαγεωργίου Στ. (1990), Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά τεπελενλή: Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας ενιαίας αγοράς, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

Μαμαλούκος Στ. (1990) «Πολεοδομικά ζητήματα της νεότερης Χαλκίδας 1833 – 1933», Εταιρεία Ευβοϊκών Σπουδών Τμήμα Χαλκίδας

Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (1928): Ιδρυτής Παύλος Δρανδάκης, Εκδοτικός οργανισμός «Φοίνιξ»

Melek Delilbasi (1993) "History of Preveza in the XIV century according to the ottoman taxation registers", Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Η ιστορία της Πρέβεζας», Πρέβεζα σελ. 57 – 72

Μέρτζιος Κ. (1957) «Συμπλήρωμα εις τη Ηπειρωτική χρονογραφίαν», Ηπειρωτική Εστία, τόμος 6^{ος} σελ 258

Mousson Alb., (1859) Ein Besuch auf Korfu und Cefalonien im September 1858, μετάφραση Κλειώς – Θεανώς Φλωράτου (1995) «Alb. Mousson, Κέρκυρα και Κεφαλλονιά. Μια περιήγηση το 1858», Εκδόσεις Ιστορήτης,

Μουστάκης Γ. (1991) «Η Πρέβεζα και ο ελαιώνας της το 18^ο αιώνα», Πρεβεζάνικα Χρονικά, 7(25) 31 – 63

Μουστάκης Γ., (1987), «Τάφροι – έργα Αλή πασά στην Πρέβεζα», Πρεβεζάνικα Χρονικά, τεύχος 13^ο, σελ 35 – 40

Μπέτσος Οδ. (1993) «Επανεγκατάσταση Πρεβεζάνων στην πατρίδα τους το 1718», Πρεβεζάνικα Χρονικά 9(29-30) 67 – 72

Μπέτσος Οδυσσέας (1988), «Ο Άγιος Κωνσταντίνος», Πρεβεζάνικα Χρονικά, τεύχος 14 σελ. 45 – 54.

Οικονόμου Φ. (1973), Η εν Νικοπόλει και Πρεβέζη εκκλησία, Αθήνα

Παπαγεωργίου Γ. (1990) «Οικονομικές και κοινωνικές όψεις του καζά της Πρέβεζας κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα». Πρεβεζάνικα Χρονικά, τεύχος 24^ο σελ. 34 – 45

Παπαγεωργίου Κ. (1999) «Η δικαιοσύνη στην Πρέβεζα κατά το 18^ο και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα», Πρεβεζάνικα Χρονικά, 16(36) 99 - 118

Πελεκίδου – Νυσταζοπούλου Μ. (1990) «Πορίσματα του Α' διεθνούς συμποσίου: Ιστορία της Πρέβεζας», Πρεβεζάνικα Χρονικά, 6(23) 1 – 7

Πετρωνότης Α. (1994) «Αρχιτέκτονες και Μηχανικοί στην υπηρεσία του Αλή πασά»: Ανάτυπο από τον τιμητικό τόμο «Φήγος», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Γιάννενα.

Pitcher, E., (1972) An historical geography of the ottoman empire, Leiden

Rouqueville F. «Ταξίδι στην Ελλάδα. Ήπειρος», πρώτη έκδοση Παρίσι 1826: μετάφραση Κώτσου Π. Αθήνα 1994, Τολίδη

Πρακτικά Α διεθνούς Συνεδρίου 1989: Ιστορία της Πρέβεζας, Έκδοση Δήμου Πρέβεζας, 1993 Πρέβεζα

Σαρηγιάννης Γ. (1985) “Το βενετσιάνικο εμπόριο στον 15^ο – 16^ο αιώνα και η επίδραση του στην χωροταξική διάρθρωση του αδριατικο – ιόνιου χώρου” Ανάτυπο από το Ηπειρωτικό Ημερολόγιο, Ιωάννινα

Σεραφείμ Ξενόπουλος – Βυζάντιος «Δοκίμιον Ιστορικών περί Άρτης και Πρεβέζης» εν Αθήναις 1884: έκδοση μουσικοφιλολογικού συλλόγου Άρτας Σκουφάς, Άρτα 1986

Σμύρης Γ. (2000), Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788 – 1822). Ιστορική – Πολιτική – Οικονομική και Χωροταξική Θεώρηση, Διδακτορική διατριβή, Ε.Μ.Π Αθήνα

Στάθη Γ. (1976), Η Ήπειρος 1805 – 1810, μετάφραση του ημερολογίου του William Leake, Εκδόσεις Ι. Ροσσολάτου, Αθήνα

Σταμούλη Ρόδη, (1981), «Ο αλφαριθμητισμός στην Πρέβεζα κατά τον 18^ο αιώνα (1742 – 1784), Ο Ερανιστής, τόμος 17^{ος} σελ. 86 – 99

Στεφανίδου Αιμιλία (1999), «Οθωμανικοί οικοδομικοί κανονισμοί», Βαλκανική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Οργανισμός Πολιτιστικής Πρωτεύουσας Ευρώπης – Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Στεφανίδου Αιμιλία (1991), Η πόλη λιμάνι της Καβάλας κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας πολεοδομική διερεύνηση (1391 – 1912), Διδακτορική διατριβή, Έκδοση Φωτοαντιγραφική, Θεσσαλονίκη

Τερκενλή Θεανώ (1996), Το πολιτισμικό τοπίο: Γεωγραφικές προσεγγίσεις, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα

Τουρπτσόγλου Β. και Στεφανίδου Α. (1998), Περίγραμμα βυζαντινών οικοδομικών περιορισμών, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη

Φουρικής Πέτρος (1929), «Μικρά συμβολή εις την ηπειρωτικήν ιστορίαν» , Ηπειρωτικά Χρονικά, τόμος 4^{ος} σελ 263 – 291

Χαρίση Β. (1984) «Γιάννενα: Ιχνογραφία του πρώτου βυζαντινού σχεδίου πόλης» Ανάτυπο από το περιοδικό Ηπειρωτικό Ημερολόγιο

Χατζηθανασίου Αγγελική, (1990) «Η επίδραση των πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων της περιόδου 1860 – 1876 στη ζωή της Πρέβεζας», Πρεβεζάνικα Χρονικά, τεύχος 23, σελ 27 – 38

Χατζητρύφωνος Ε. και Curcic S. (1997) Κοσμική Μεσαιωνική Αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια 1300 – 1500 και η Διατήρησή της, Υπουργείο Πολιτισμού της Ελλάδος, Θεσσαλονίκη

Ψαράς Ιω. (1990) «Κατ' οίκον έρευνα στη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα του 1787», Πρεβεζάνικα Χρονικά, τεύχος 23, σελ 8 – 18

Ωραιόπουλος Φίλιππος (1999) Ο νεοελληνικός λόγος για την αρχιτεκτονική και την πόλη: Το χωρικό μοντέλο της ελληνικής ανατολής, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα

ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

Αρχείο Δημήτρη Ανδρεάδη

Αρχείο Ι. Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης

Αρχείο Νίκου Καράμπελα

Δημοτική Βιβλιοθήκη

Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις

Internet: <http://www.epirusnews.gr/preveza>

Πολεοδομία Δήμου Πρέβεζας

Συνεντεύξεις των:

Νίκου Καράμπελα – Προέδρου Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις

Γιώργου Μουστάκη – Ιστοριοδίφη

Σταύρου Μαμαλούκου – Αρχιτέκτονα Αναστηλωτή

Εντός του κειμένου ανφέρονται τα ονόματα τους σε παρένθεση

ΣΧΕΔΙΑΣΤΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ:

- ΟΙΚΙΣΜΟΣ
- ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ
- ΒΑΣΙΚΟ ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
 ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
 ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
 ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ:
 ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ
 ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΛΑΛΕΝΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ

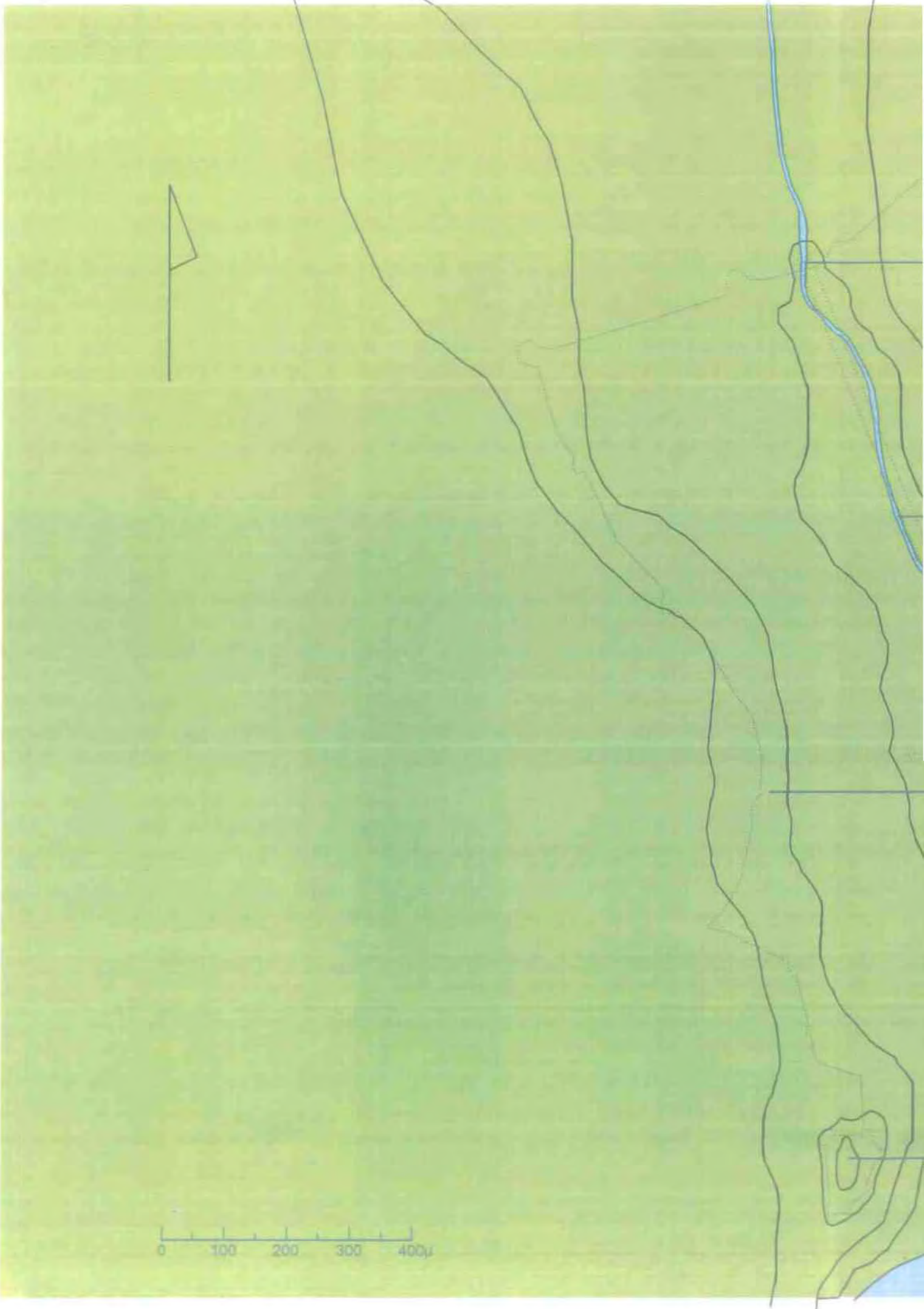
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:
 Η ΠΟΛΕΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ
 ΠΡΕΒΕΖΑΣ 15ος-19ος ΑΙΩΝΑΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:
 ΠΡΕΒΕΖΑ - ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:	1
---------------------	---

ΕΚΠΟΝΗΤΗΣ: ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ ΣΠΥΡΟΣ

ΒΟΛΟΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2002

0 100 200 300 400m

ΥΠΟΜΝΗΜΑ:

Γεωμορφολογικά στοιχεία

- ΧΚ Χείμαρος Καρυδάς
- ΑΜ Ακρωτήριο Μπούκα
- ΒΛ Βαλτόνερα

Πολεοδομικά στοιχεία κατά την ανάπτυξη του οικισμού

- ΛΕ Λεωφόρος Ειρήνης
- ΟΚ Οδός Καρυωτάκη
- Φ Φόρος (Μεσηνιαία πύλη)
- ΦΑΑ Φρούριο Αγίου Ανδρέα
- ΦΑΓ Φρούριο Αγίου Γεωργίου
- Γ Γήπεδο

Π Ο Λ Υ Τ Ε Χ Ν Ι Κ Η Σ Χ Ο Λ Η

**ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

**ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ:
ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ
ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ**

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΛΑΛΕΝΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:
Η ΠΟΛΕΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ
ΠΡΕΒΕΖΑΣ 15ος-19ος ΑΙΩΝΑΣ**

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:

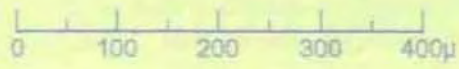
**ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΟΠΟΥ ΑΝΑΠΤΥΧΘΗΚΕ ΣΕ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΦΑΣΕΙΣ
Ο ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ**

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:

2

ΕΚΠΟΝΗΤΗΣ: ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ ΣΠΥΡΟΣ

ΒΟΛΟΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2002

ΥΠΟΜΝΗΜΑ:

 ΟΙΚΙΣΜΟΣ

 ΚΑΣΤΡΟ

 ΑΓΟΡΑ

ΧΚ Χείμαρος Καρυδάς

ΑΜ Ακρωτήριο Μπούκα

ΒΛ Βαλτόνερα

ΦΜ Φρούριο Μπούκας

ΤΦΜ Τζαμί Φρουρίου Μπούκας

ΝΑΝ Ναός Αγίου Νικολάου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ:
ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ
ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΛΑΛΕΝΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:
Η ΠΟΛΕΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ
ΠΡΕΒΕΖΑΣ 15ος-19ος ΑΙΩΝΑΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:
ΠΡΕΒΕΖΑ ΤΕΛΗ 17ου ΑΙ.

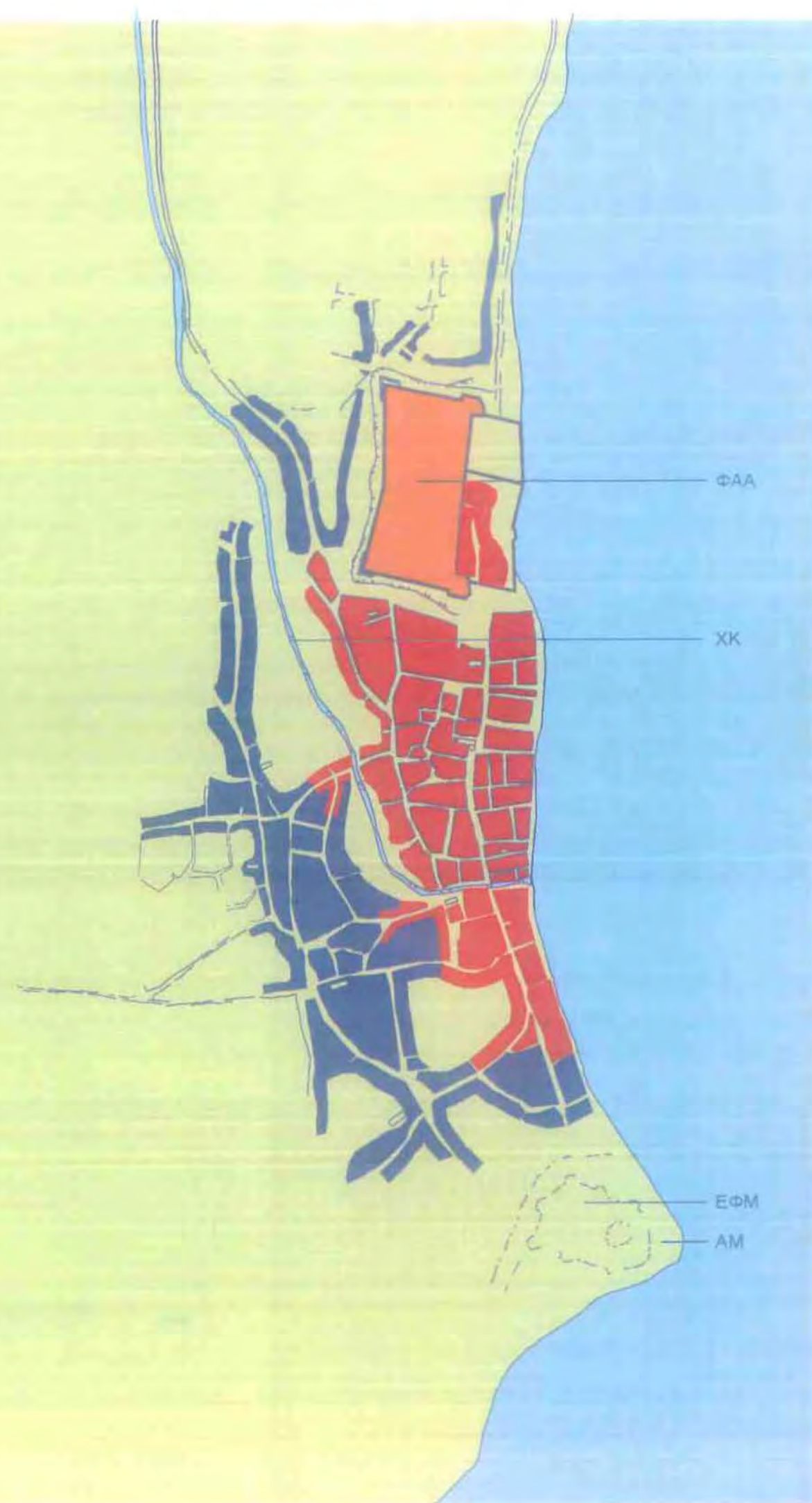
ΑΡΙΘΜΟΣ

ΣΧΕΔΙΟΥ:

3

ΕΚΠΟΝΗΤΗΣ: ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ ΣΠΥΡΟΣ

ΒΟΛΟΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2002

ΥΠΟΜΝΗΜΑ:

- Στρατιωτική ζώνη
- Πυκνή δόμηση
- Αραιή δόμηση

ΧΚ Χείμαρος Καρυδάς
 ΑΜ Ακρωτήριο Μπούκα

ΦΑΑ Φρούριο Αγίου Ανδρέα
 ΕΦΜ Ερείπια φρουρίου Μπούκας

ΦΑΑ

ΧΚ

ΕΦΜ

ΑΜ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
 ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
 ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
 ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ: ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ
 ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΛΑΛΕΝΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ

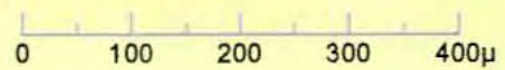
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ
 ΠΡΕΒΕΖΑΣ 15ου-19ου ΑΙΩΝΑΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: ΠΡΕΒΕΖΑ ΤΕΛΗ 18ου ΑΙ.
 ΠΥΚΝΟΤΗΤΕΣ ΔΟΜΗΣΗΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: **4α**

ΕΚΠΟΝΗΤΗΣ: ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ ΣΠΥΡΟΣ

ΒΟΛΟΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2002

0 100 200 300 400μ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ:

- Οικισμός
- Στρατιωτική ζώνη
- Κεντρικές λειτουργίες

- ΧΚ Χείμαρος Καρυδάς
- ΑΜ Ακρωτήριο Μπούκα
- ΕΦΜ Ερείπια Φρουρίου Μπούκας
- ΦΑΑ Φρούριο Αγίου Ανδρέου

- ΠΩ Πύργος Ωρολογίου

- ΝΑΑΚ Ναός Αγίου Ανδρέα Καθολικών
- ΝΑΑ Ναός Αγίων Αποστόλων
- ΝΑΒ Ναός Αγίου Βασιλείου
- ΝΑΔ Ναός Αγίου Δημητρίου
- ΝΑΙΧ Ναός Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου
- ΝΑΚΕ Ναός Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης
- ΝΑΧ Ναός Αγίου Χαραλάμπους
- ΝΠΕ Ναός Παναγίας Ξένων
- ΝΠΗ Ναός Προφήτη Ηλία

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ: ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ
ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΛΑΛΕΝΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ

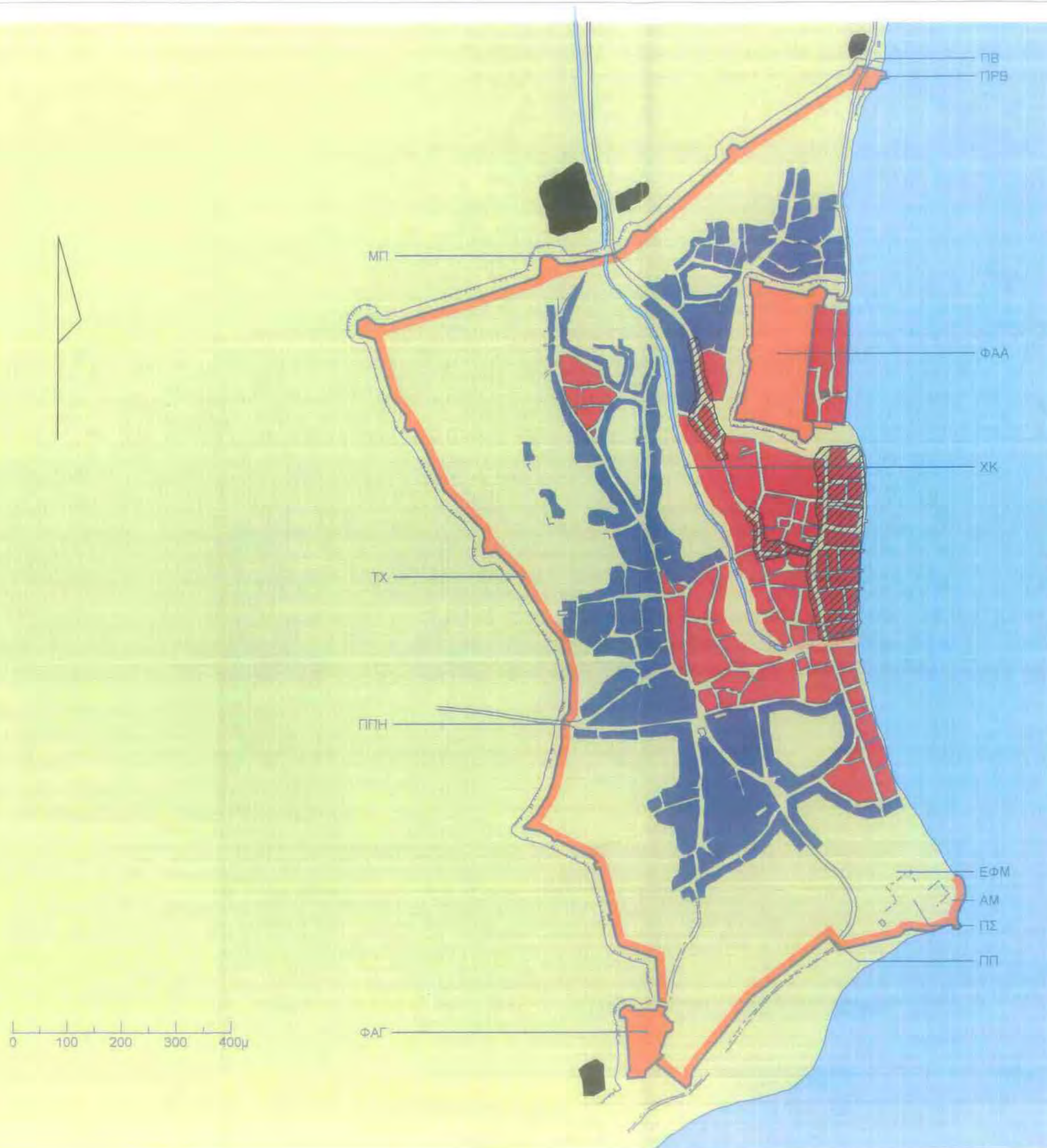
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ
ΠΡΕΒΕΖΑΣ 15ος-19ος ΑΙΩΝΑΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: ΠΡΕΒΕΖΑ ΤΕΛΗ 18ου ΑΙ
ΒΑΣΙΚΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ
ΔΗΜΟΣΙΩΝ - ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:

4β

ΕΚΠΟΝΗΤΗΣ: ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ ΣΠΥΡΟΣ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ:

- Στρατιωτική ζώνη
- Κεντρικές λειτουργίες
- Πυκνή δόμηση
- Αραιή δόμηση
- Νεκροταφεία
- Εγκιβωτισμός Καρυδά

- ΧΚ Χείμαρος Καρυδας
- ΑΜ Ακρωτήριο Μπούκα
- Β Βρυσούλα
- ΦΑΑ Φρούριο Αγίου Ανδρέου
- ΦΑΓ Φρούριο Αγίου Γεωργίου
- ΠΡΒ Προμαχώνας Βρυσούλας
- ΠΣ Παλαιοσάραγα
- ΤΧ Τείχος (ντάπια)
- ΠΒ Πόρτα Βρυσούλας
- ΜΠ Μεσηνιά Πόρτα
- ΠΠΗ Πόρτα Προφήτη Ηλία
- ΠΠ Πόρτα Παντοκράτορα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
 ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
 ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
 ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ: ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ
 ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ
 ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΛΑΛΕΝΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ
 ΠΡΕΒΕΖΑΣ 15ος-19ος ΑΙΩΝΑΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: ΠΡΕΒΕΖΑ ΤΕΛΗ 19ου ΑΙ.
 ΒΑΣΙΚΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ ΓΗΣ - ΠΥΚΝΟΤΗΤΕΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: **5α**

ΕΚΠΟΝΗΤΗΣ: ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ ΣΠΥΡΟΣ
 ΒΟΛΟΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2002

ΥΠΟΜΝΗΜΑ:

- Οικισμός
- Στρατιωτική ζώνη

- ΧΚ Χείμαρος Καρυδας
- ΑΜ Ακρωτήριο Μπούκα
- ΕΦΜ Ερείπια Φρουρίου Μπούκας

- ΦΑΑ Φρούριο Αγίου Ανδρέου
- ΦΑΓ Φρούριο Αγίου Γεωργίου
- ΠΡΒ Προμαχώνας Βρυσούλας
- ΤΧ Τείχος Ντάπιας
- ΠΒ Πόρτα Βρυσούλας
- ΜΠ Μεσηνιαία πόρτα
- ΠΠΗ Πόρτα του Προφήτη Ηλία
- ΠΠ Πόρτα του Παντοκράτορα
- ΠΣ Παλαιοσάραγα
- ΠΩ Πύργος Ωρολογιού
- Δ Διοικητήριο
- ΜΜ Μητροπολιτικό Κέντρο
- ΘΣΧ Θεοφάνειος Σχολή
- ΚΜ Καραμάνειο Νηπιαγωγείο
- ΛΤ Λουτρά

- ΚΕ Καθολική Εκκλησία
- ΝΑΑ Ναός Αγίων Αποστόλων
- ΝΑΒ Ναός Αγίου Βασιλείου
- ΝΑΔ Ναός Αγίου Δημητρίου
- ΝΑΙΧ Ναός Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου
- ΝΑΚΕ Ναός Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης
- ΝΑΧ Ναός Αγίου Χαραλάμπους
- ΝΠΞ Ναός Παναγίας Ξένων
- ΝΠΗ Ναός Προφήτη Ηλία
- ΕΤ Εσκή Τζαμί
- ΓΤ Γενί Τζαμί

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
 ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
 ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
 ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

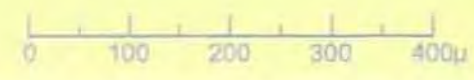
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ: ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ
 ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ
 ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΛΑΛΕΝΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ

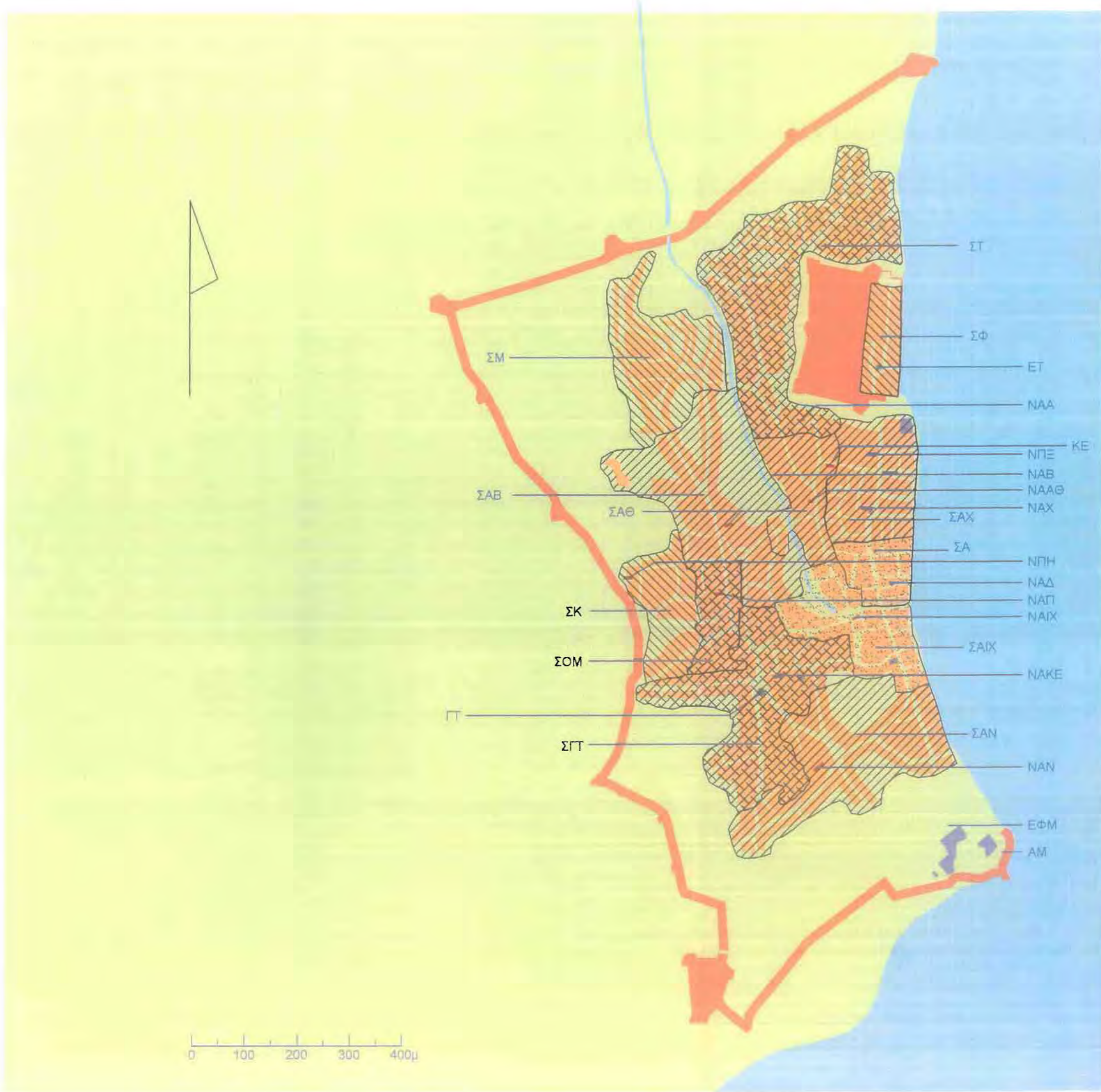
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ
 ΠΡΕΒΕΖΑΣ 15ου-19ου ΑΙΩΝΑΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: ΠΡΕΒΕΖΑ ΤΕΛΗ 19ου ΑΙ.
 ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ - ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΤΗΡΙΑ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: 5β

ΕΚΠΟΝΗΤΗΣ: ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ ΣΠΥΡΟΣ
 ΒΟΛΟΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2002

ΥΠΟΜΝΗΜΑ:

- Οικισμός
- Στρατιωτική ζώνη
- Χριστιανική συνοικία
- Μουσουλμανική συνοικία
- Μικτή (μουσουλμάνοι + χριστιανοί)
- Μικτή (εβραίοι + χριστιανοί)

- ΚΕ Καθολική Εκκλησία
- ΝΑΑ Ναός Αγίων Αποστόλων
- ΝΑΒ Ναός Αγίου Βασιλείου
- ΝΑΔ Ναός Αγίου Δημητρίου
- ΝΑΙΧ Ναός Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου
- ΝΑΚΕ Ναός Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης
- ΝΑΧ Ναός Αγίου Χαραλάμπους
- ΝΠΕ Ναός Παναγίας Ξένων
- ΝΠΗ Ναός Προφήτη Ηλία
- ΕΤ Εσκή Τζαμί
- ΓΤ Γενί Τζαμί

- ΣΤ Συνοικία Τζαβαλοχώρι
- ΣΦ Συνοικία Φρουρίου
- ΣΑΧ Συνοικία Αγίου Χαραλάμπους
- ΣΑ Συνοικία Αγορά
- ΣΑΙΧ Συνοικία Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου
- ΣΑΝ Συνοικία Αγίου Νικολάου
- ΣΓΤ Συνοικία Γενί Τζαμί ή Α. Κωνσταντίνου
- ΣΑΘ Συνοικία Αγίου Αθανασίου
- ΣΚ Συνοικία Καφενέδες
- ΣΟΜ Συνοικία Ομέρ Πασά ή Α. Παρασκευή
- ΣΑΒ Συνοικία Αγίου Βασιλείου
- ΣΜ Συνοικία Μοατζίρ ή Ματζίρικα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ:	ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ:	ΛΑΛΕΝΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:	ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ 15ος-19ος ΑΙΩΝΑΣ
ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:	ΠΡΕΒΕΖΑ ΤΕΛΗ 19ου ΑΙ. Συνοικίες της πόλης
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ:	5γ
ΕΚΠΟΝΗΤΗΣ: ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ ΣΠΥΡΟΣ	
ΒΟΛΟΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2002	

ΥΠΟΜΝΗΜΑ:

- Οικισμός
- Στρατιωτική ζώνη
- Κεντρικές λειτουργίες

- ΧΚ Χείμαρος Καρυδας
- ΑΜ Ακρωτήριο Μπούκα
- Β Βρυσούλα

- ΦΑΑ Φρούριο Αγίου Ανδρέου
- ΦΑΓ Φρούριο Αγίου Γεωργίου
- ΣΒ Στρατιωτική Βάση
- ΕΤΧ Ερείπια τείχους

- ΠΣ Παλαιοσάραγα
- ΠΩ Πύργος Ωρολογιού
- Δ Δικαστήρια
- ΝΑ Νέα Αγορά
- ΕΤ Εθνική Τράπεζα
- ΑΜ Αρχαιολογικό Μουσείο
- ΜΜ Μητροπολιτικό Κέντρο
- ΓΜ Γυμνάσιο
- ΘΣΧ Θεοφάνειος Σχολή
- ΚΜ Καραμάνειο Νηπιαγωγείο
- ΛΤ Λουτρά
- ΠΓ Παγοποιείο
- ΗΛ Ηλεκτρική

- ΚΕ Καθολική Εκκλησία
- ΝΑΑ Ναός Αγίων Αποστόλων
- ΝΑΒ Ναός Αγίου Βασιλείου
- ΝΑΔ Ναός Αγίου Δημητρίου
- ΝΑΙΧ Ναός Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου
- ΝΑΚΕ Ναός Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης
- ΝΑΧ Ναός Αγίου Χαραλάμπους
- ΝΠΕ Ναός Παναγίας Ξένων
- ΝΠΗ Ναός Προφήτη Ηλία
- ΕΣ Εβραϊκή Συναγωγή

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
 ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
 ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
 ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ: ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΥ
 ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΛΑΛΕΝΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ

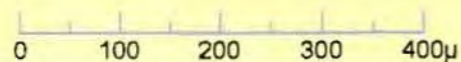
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ
 ΠΡΕΒΕΖΑΣ 15ος-19ος ΑΙΩΝΑΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: ΠΡΕΒΕΖΑ ΤΕΛΗ 1940

ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΕΔΙΟΥ: 6

ΕΚΠΟΝΗΤΗΣ: ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ ΣΠΥΡΟΣ

ΒΟΛΟΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2002

ΧΑΡΤΗΣ 1938. ΜΕ ΚΟΚΚΙΝΟ Η ΑΚΡΙΒΗΣ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ΤΟ 1938. ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΕΣ ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ - ΠΗΓΗ: ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΔΗΜΟΥ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ΠΟΛΥΤΙΜΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΛΟΓΩ ΤΗΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ – ΠΡΙΝ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΟΝ '60, '70.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ ΤΟΥ 1780

Πιν 3. Πληθυσμός επήλυδων απογραφής 1780

Αυξ. Αριθμός	Ενορίες	Αρ. νοικοκυριών	Αρ. ψυχών	Άνδρες	Γυναίκες	Ενήλικες άνδρες 14 – 60 ετών	Απόντες
1	Αγίου Ανδρέα	35	150	79	71	57	9
2	Κοίμησης της Θεοτόκου	20	89	45	44	27	2
3	Αγίων Αποστόλων	18	61	29	32	20	-
4	Αγίου Αθανασίου	9	28	17	11	11	-
5	Αγίου Χαραλάμπους	24	92	55	37	36	2
6	Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου	15	65	39	26	26	2
7	Αγίου Δημητρίου	6	39	25	14	13	5
8	Αγίου Νικολάου Νέου	3	14	11	3	11	-
Σύνολο		130	538	300	238	201	20

Πιν 4. Αναλογία επήλυδων στον συνολικό πληθυσμό

Αυξ. Αριθμός	Ενορίες	Αρ. νοικοκυριών	Αρ. ψυχών	Άνδρες	Γυναίκες	Ενήλικες άνδρες 14 – 60 ετών	Απόντες
1	Αγίου Ανδρέα	59%	56%	55%	58%	61%	75%
2	Κοίμησης της Θεοτόκου	39%	40%	38%	39%	38%	40%
3	Αγίων Αποστόλων	48%	45%	44%	45%	46%	-
4	Αγίου Αθανασίου	19%	16%	18%	13%	19%	-
5	Αγίου Χαραλάμπους	40%	31%	37%	26%	40%	80%
6	Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου	20%	19%	21%	16%	23%	33%
7	Αγίου Δημητρίου	26%	31%	34%	27%	28%	83%
8	Αγίου Νικολάου Νέου	10%	10%	14%	5%	22%	-
Σύνολο		33%	32%	33%	30%	36%	57%

Πιν. 5. Νοικοκυριά ευπόρων Πρέβεζας 1780

Αυξ. Αριθμός	Ενορίες	Αρ. νοικοκυριών		Αρ. ψυχών	
		Απόλυτα μεγέθη	Σχετικά μεγέθη	Απόλυτα μεγέθη	Σχετικά μεγέθη
1	Αγίου Ανδρέα	6	16%	38	15%
2	Κοίμησης της Θεοτόκου	7	18%	47	19%
3	Αγίου Χαραλάμπους	13	34%	90	36%
4	Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου	2	5%	11	4%
5	Αγίου Δημητρίου	9	24%	60	24%
6	Αγίου Νικολάου Νέου	1	3%	6	2%
Σύνολο		38	100%	252	100%

Πιν. 6. Πληθυσμιακά μεγέθη ευπόρων επί του συνόλου 1780

Αυξ. αριθμός	Ενορίες	Συνολικός πληθυσμός	Πληθυσμός ευπόρων	Ποσοστό ευπόρων επί του συνολικού
1	Αγίου Ανδρέα	266	38	14%
2	Κοίμησης της Θεοτόκου	223	47	21%
3	Αγίου Χαραλάμπους	293	90	31%
4	Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου	345	11	3%
5	Αγίου Δημητρίου	126	60	48%
6	Αγίου Νικολάου Νέου	133	6	4%
Σύνολο		1386	252	18%

Πιν. 9. Σχετικά μεγέθη κατά ενορία για το σύνολο των κατοίκων

Αυξ. αριθμός	Ενορίες	Πέτρινα μονώροφα		Πέτρινα διώροφα		Πλινθόκιστα		botteghe	Σύνολο
		Ιδιότητα	Μισθ.	Ιδιότητα	Μισθ.	Ιδιότητα	Μισθ.	Μισθ.	
1	Αγίου Ανδρέα	36%	18%	17%	-	24%	3%	2%	100%
2	Κοίμησης της Θεοτόκου	43%	20%	15%	-	12%	4%	6%	100%
3	Αγίων Αποστόλων	40%	26%	2%	-	23%	9%	-	100%
4	Αγίου Αθανασίου	61%	22%	15%	-	2%	-	-	100%
5	Αγίου Χαραλάμπους	45%	23%	25%	3%	-	-	1,3%	100%
6	Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου	58%	13%	22%	-	7%	-	-	100%
7	Αγίου Δημητρίου	43,5%	13%	43,5%	-	-	-	-	100%
8	Αγίου Νικολάου	94,5%	-	4,5%	-	-	-	-	100%
Σύνολο Πρέβεζας		50%	18%	18%	1%	9%	2%	1%	100%

Πιν 10. Σπίτια επήλυδων Πρέβεζας

Αυξ. αριθμός	Ενορίες	Πέτρινα μονώροφα		Πέτρινα διώροφα		Πλινθόκιστα		botteghe	Σύνολο
		Ιδιότητα	Μισθ.	Ιδιότητα	Μισθ.	Ιδιότητα	Μισθ.	Μισθ.	
1	Αγίου Ανδρέα	11	9	4	-	8	2	1	35
2	Κοίμησης της Θεοτόκου	3	9	2	-	2	1	3	20
3	Αγίων Αποστόλων	2	8	-	-	4	4	-	18
4	Αγίου Αθανασίου	2	7	-	-	-	-	-	9
5	Αγίου Χαραλάμπους	6	13	-	2	-	-	1	22
6	Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου	3	7	3	-	2	-	-	15
7	Αγίου Δημητρίου	-	3	3	-	-	-	-	6
8	Αγίου Νικολάου	2	-	-	-	-	-	-	2
Σύνολο Πρέβεζας		29	56	12	2	16	7	5	127

Πιν 11. Σχετικά μεγέθη επήλυδων Πρέβεζας κατά κατηγορία

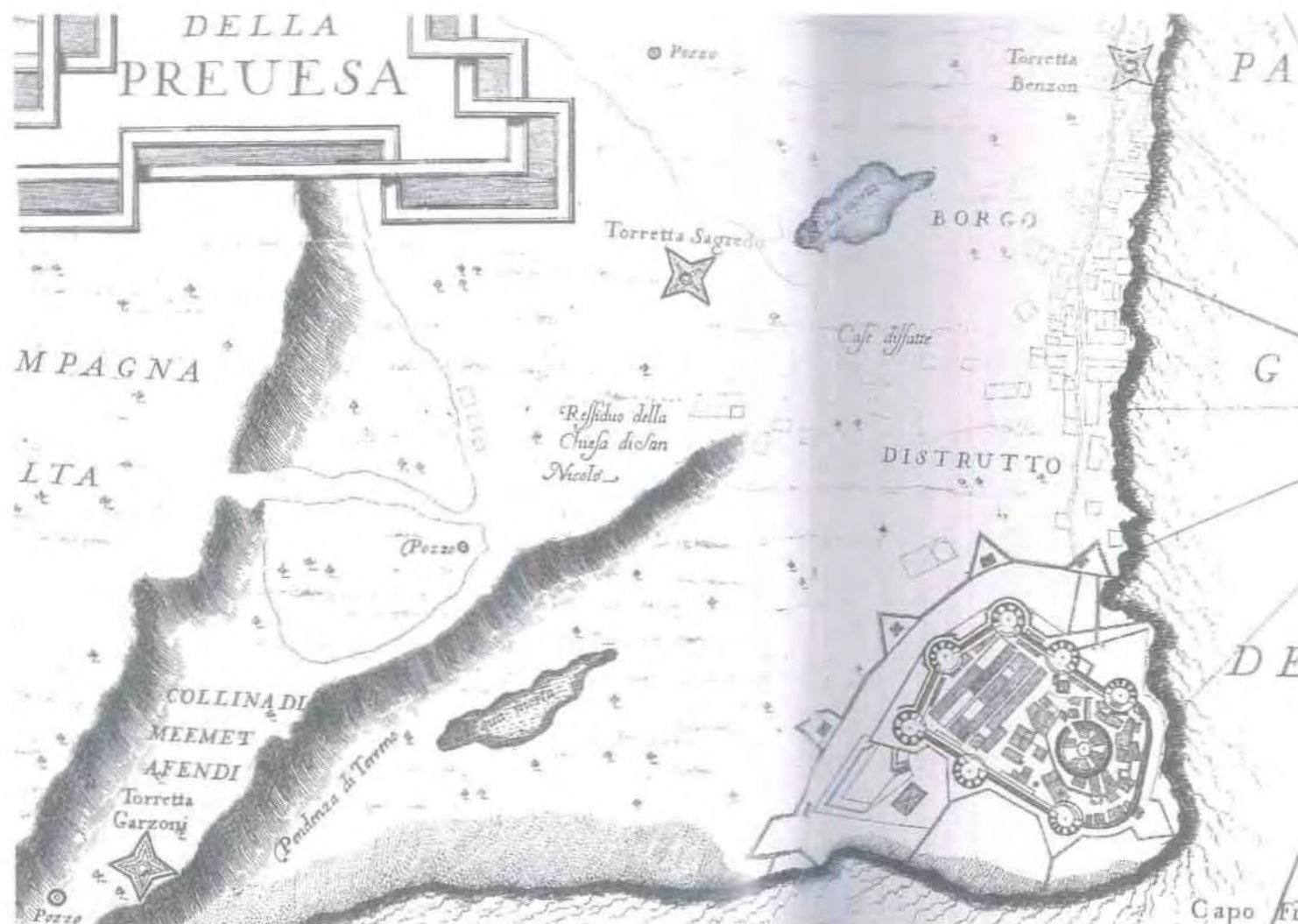
Αυξ. αριθμός	Ενορίες	Πέτρινα μονώροφα		Πέτρινα διώροφα		Πλινθόκτιστα		botteghe	Σύνολο
		Ιδιότητα	Μισθ.	Ιδιότητα	Μισθ.	Ιδιότητα	Μισθ.	Μισθ.	
1	Αγίου Ανδρέα	38%	16%	33%	-	50%	29%	20%	27%
2	Κοίμησης της Θεοτόκου	10%	16%	17%	-	12,5%	14%	60%	15%
3	Αγίων Αποστόλων	7%	14%	-	-	25%	57%	20%	14%
4	Αγίου Αθανασίου	7%	12,5%	-	-	-	-	-	7%
5	Αγίου Χαραλάμπους	21%	23%	-	100%	-	-	-	19%
6	Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου	10%	12,5%	25%	-	12,5%	-	-	11%
7	Αγίου Δημητρίου	-	6%	25%	-	-	-	-	5%
8	Αγίου Νικολάου	7%	-	-	-	-	-	-	2%
Σύνολο Πρέβεζας		100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Πιν 12. Σχετικά μεγέθη επήλυδων Πρέβεζας κατά ενορία

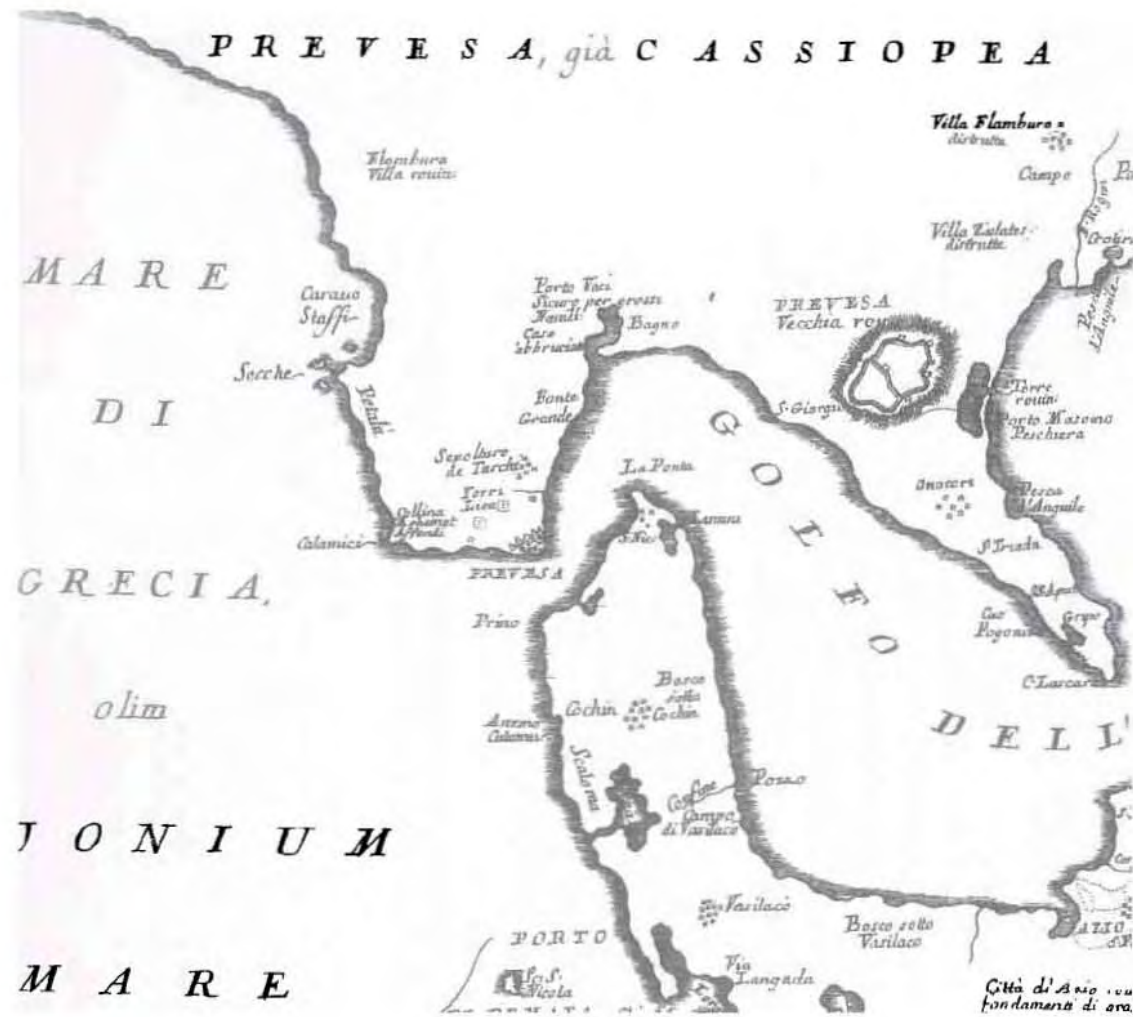
Αυξ. αριθμός	Ενορίες	Πέτρινα μονώροφα		Πέτρινα διώροφα		Πλινθόκτιστα		botteghe	Σύνολο
		Ιδιότητα	Μισθ.	Ιδιότητα	Μισθ.	Ιδιότητα	Μισθ.	Μισθ.	
1	Αγίου Ανδρέα	31%	26%	11%	-	23%	6%	3%	100%
2	Κοίμησης της Θεοτόκου	15%	45%	10%	-	10%	5%	15%	100%
3	Αγίων Αποστόλων	12%	44%	-	-	22%	22%	-	100%
4	Αγίου Αθανασίου	22%	78%	-	-	-	-	-	100%
5	Αγίου Χαραλάμπους	25%	55%	-	8%	-	-	4%	100%
6	Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου	20%	47%	20%	-	13%	-	-	100%
7	Αγίου Δημητρίου	-	50%	50%	-	-	-	-	100%
8	Αγίου Νικολάου	100%	-	-	-	-	-	-	100%
Σύνολο Πρέβεζας		22%	43%	9%	2%	12%	5%	4%	100%

- ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΙΝΑΚΕΣ ΤΟΥ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ Ι - ΠΗΓΗ: (ΚΟΜΗΣ, 1999)

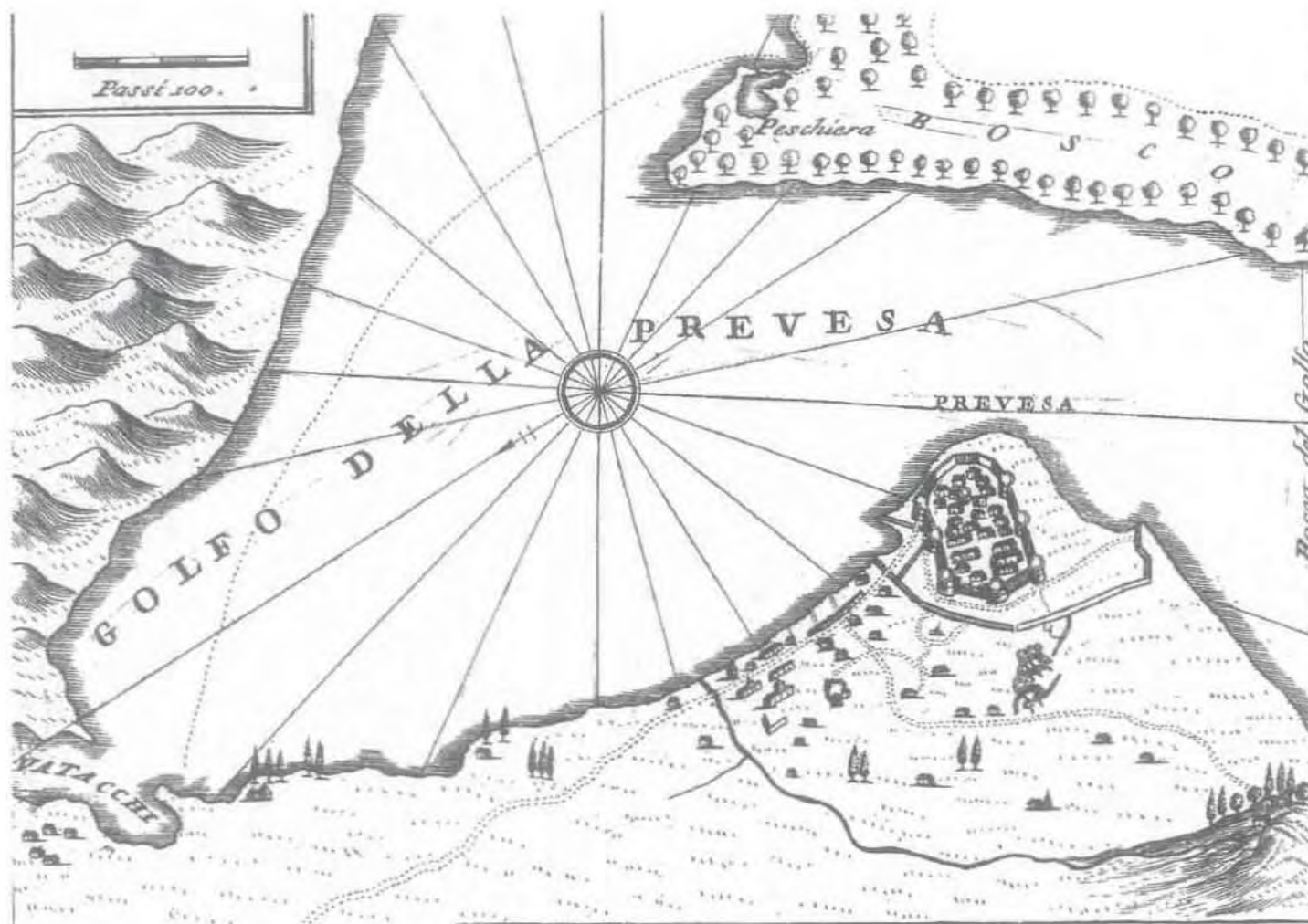
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ
ΧΑΡΑΚΤΙΚΩΝ – ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ – ΣΧΕΔΙΩΝ

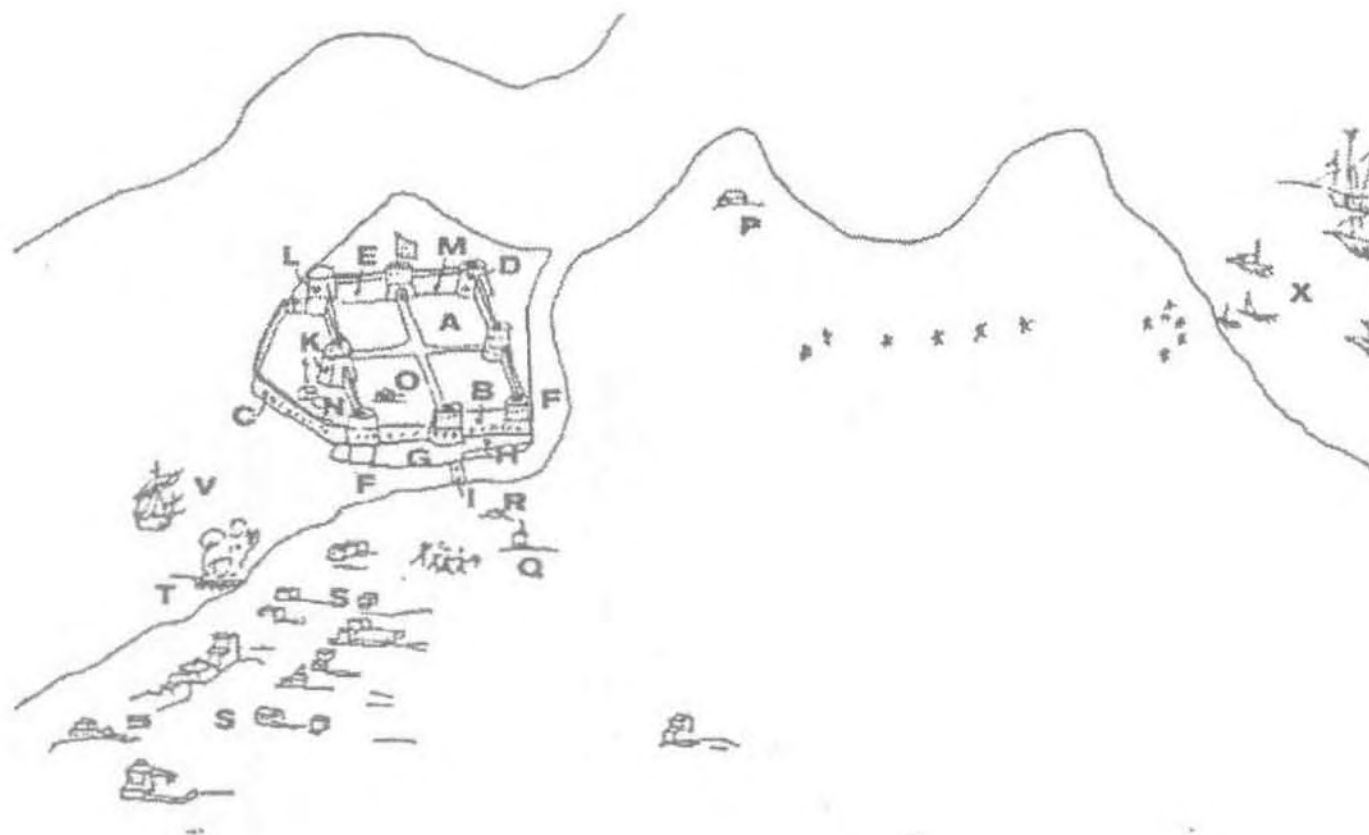
1. Χαρακτικό του Coronelli το 1684, το οποίο απεικονίζει το ατείχιστο προάστιο (Borgo), το κάστρο της Μπούκας, την εκκλησία του Αγίου Νικολάου, τους τρεις πύργους του Nikolo Leon (προνοητή της πόλης), πηγάδια στις δυτικές παρειές της πόλης (Pozzo), τους βάλτους στα όρια της πόλης (Καράμπελας, 1994)

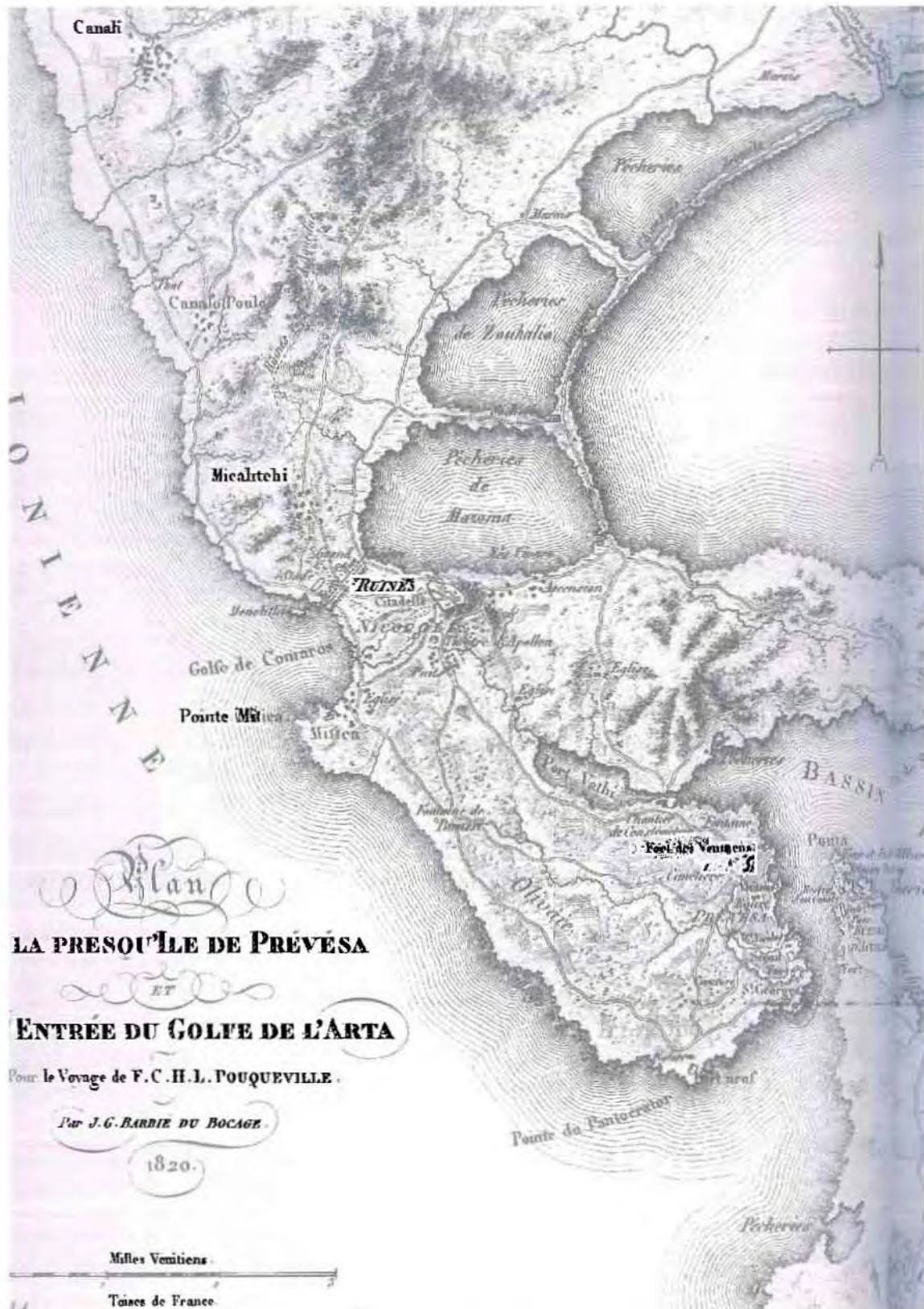
2. Χαλκογραφία του Κορονέλλι το 1689, στην οποία φαίνονται η Βρυσούλα και το τούρκικο νεκροταφείο (Καράμπελας, 1994)

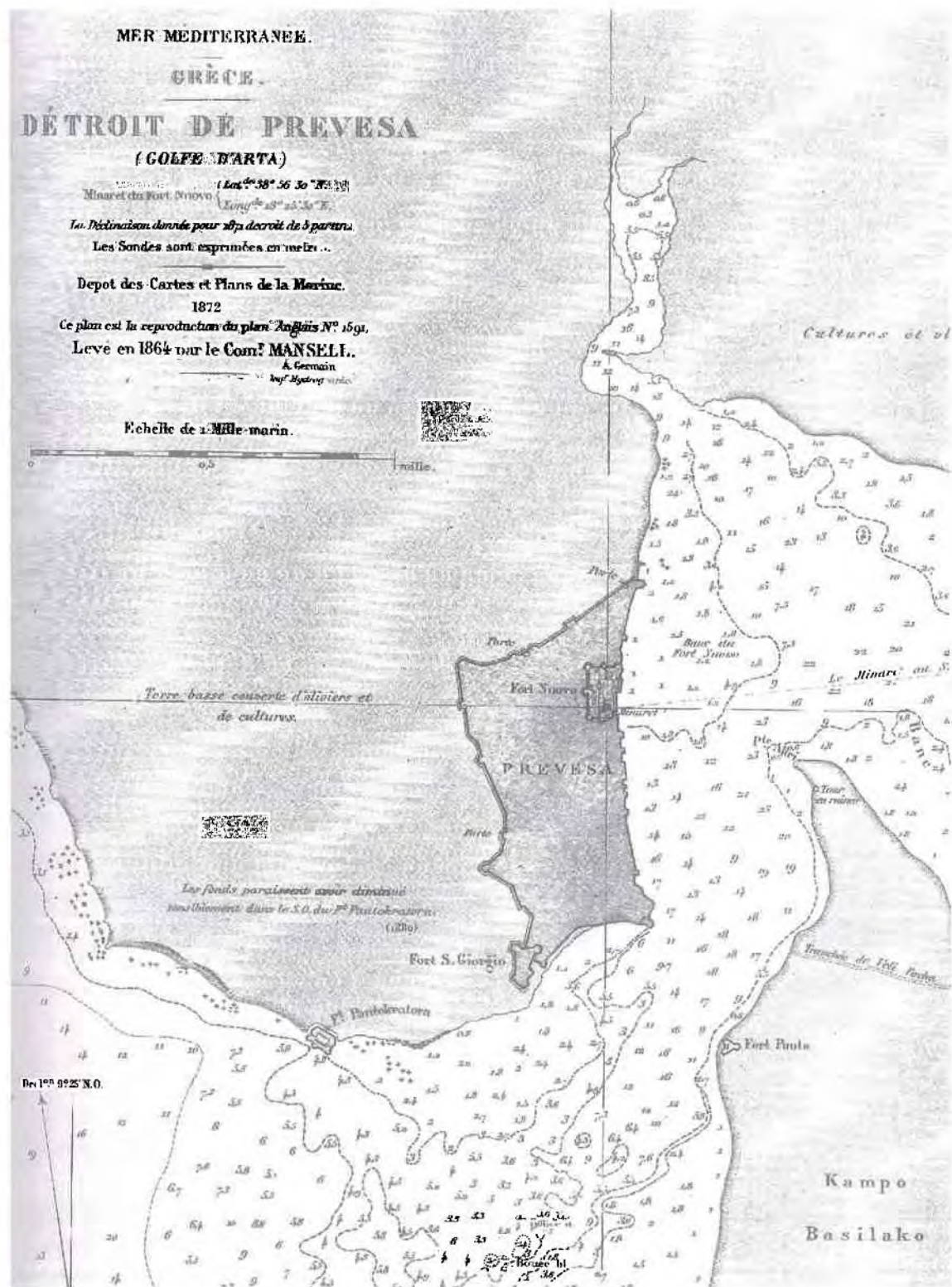
3. Χάρτης του κόλπου της Πρέβεζας με το κάστρο της Μπούκας, τα σπίτια της Πρέβεζας και τον Κόλπο του Βαθέος Χαλκογραφία του Κορονέλλι, το 1690 (Αρχείο Καράμπελα)

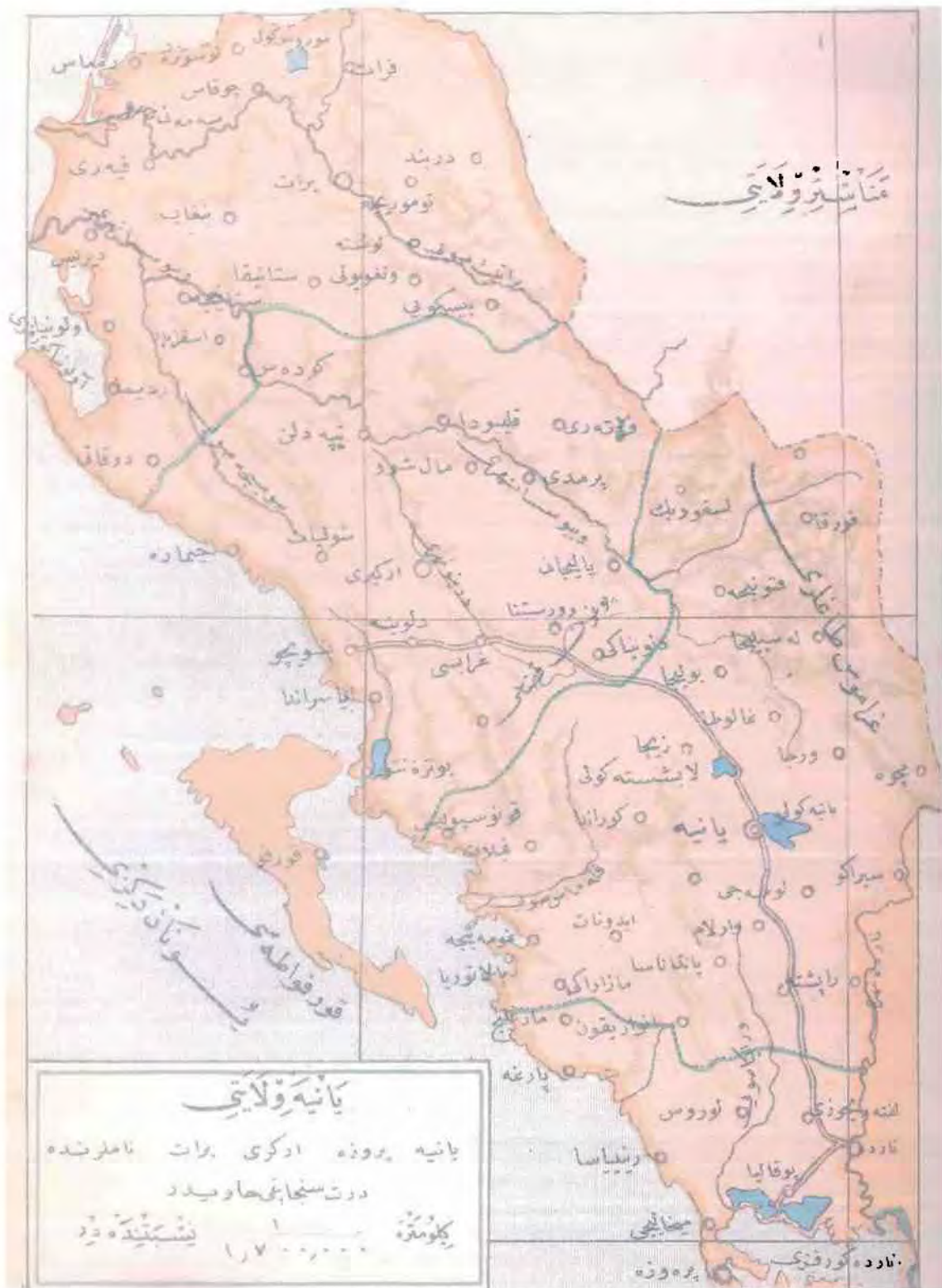
4. Απόσπασμα από χάρτη της Πρέβεζας και του κάστρου της Μπούκας, το 1605. Συνοδεύονταν από υπόμνημα (Βελήνης, 1995)

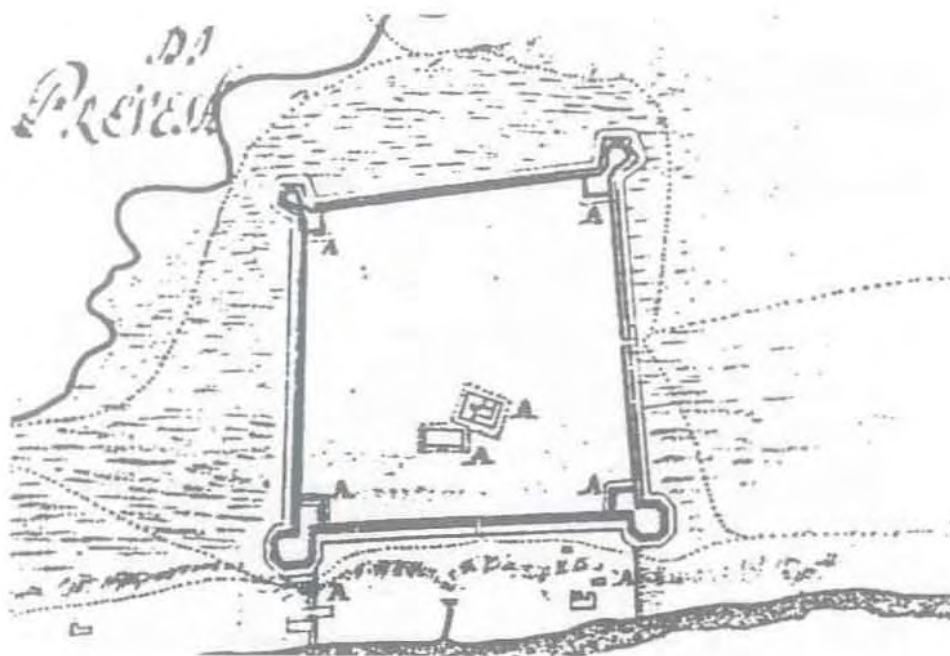
5. Λεπτομερέστατος χάρτης του 1820 της χερσονήσου της Πρέβεζας. Σημειώνονται η τάφος, τα κάστρα, κάποιες εκκλησίες, ο ελαιώνας, το νεκροταφείο, η Βρυσούλα κ.α. Χαλκογραφία του Barbie Du Bocage (Pouqueville, 1826)

6. Ναυτικός χάρτης της Πρέβεζας και των στενών της. Σημείο αναφοράς ο μιναρές του Τζαμιού στο κάστρο του Αγίου Ανδρέα. 1864 πλοίαρχος Μάνσελ. (Αρχείο Καράμπελα)

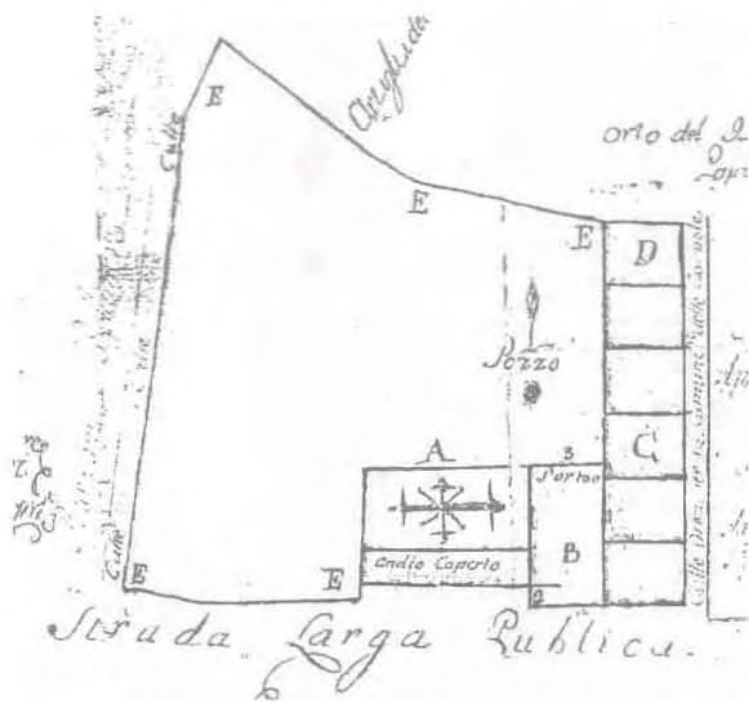
7. Χάρτης του βλαετίου των Ιωαννίνων, με τα τέσσερα σαντζάκια (Ιωαννίνων, Πρέβεζας, Αργυροκάστρου και Μπερατίου, καρτ ποστάλ του 1900 (Αρχείο Καράμπελα)

8. Σχεδιάγραμμα του κάστρου του Αγίου Ανδρέα, 1717 (Βελένης, 1995)

9. Το "territorio" της Πρέβεζας υπό ενετική κατοχή (Κόμης, 1999: 15-17)

10. Τοπογραφικό του 1779, της εκκλησίας του Αγίου Κωνσταντίνου (Μπέτσος, 1988)

11. Τα όρια των ενοριών κατά των 18^ο αι. σύμφωνα με τον Κόμη (Κόμης, 1999)

12. Γκραβούρα του Γκινώ, 1834. Φαίνεται ο προμαχώνας της Βρυσούλας, το Εσκή Τζαμί, το προτείχισμα, η πόλη, και τα ερείπια από το σαράι του Αλή Πασά. (Καράμπελας, 1994)

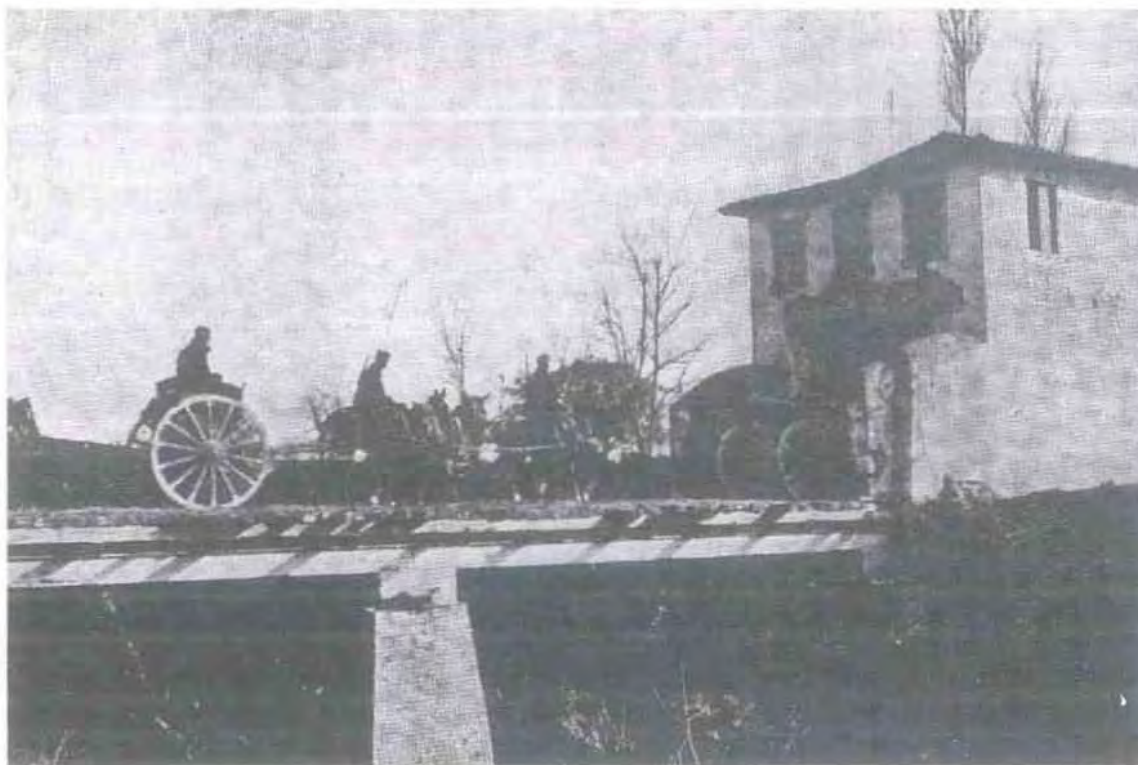
13. Η πόρτα της Βρυσούλας το 1900 (Αρχείο Καράμπελα)

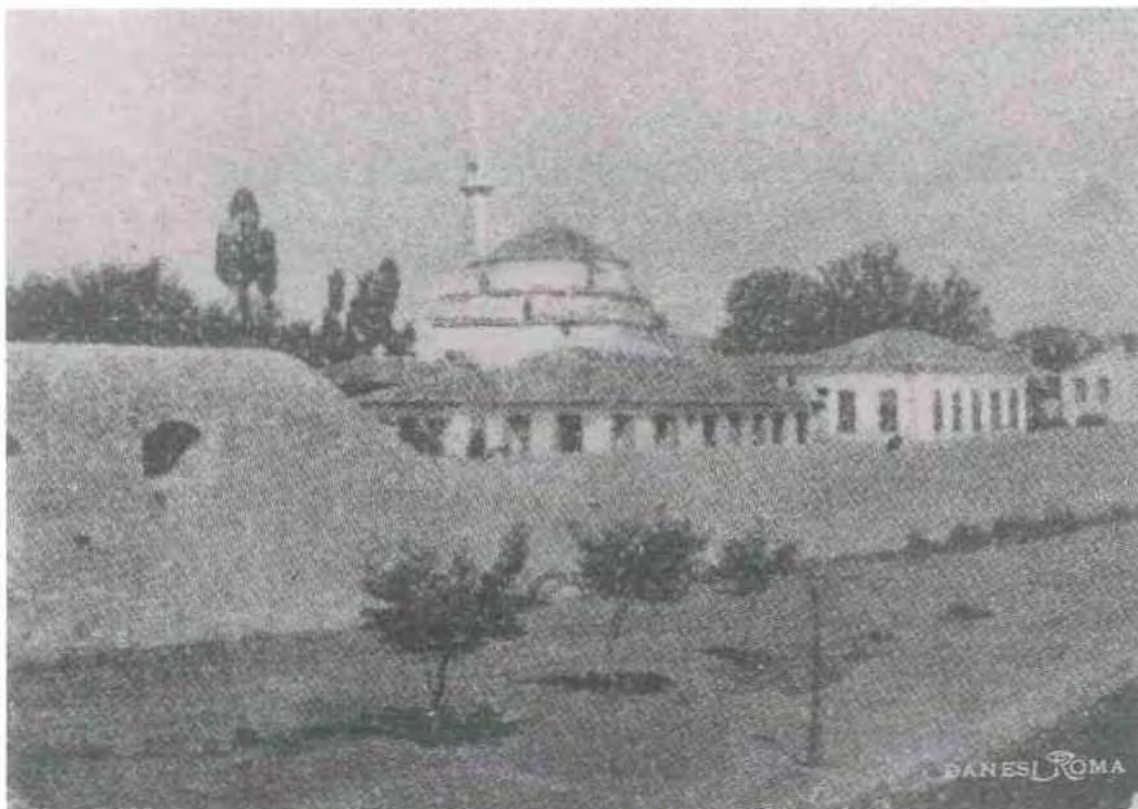
14. Η γέφυρα πάνω από την ντάπια στην πόρτα της Βρυσούλας το 1900 (Ιδρυμα Ακτία Νικόπολις)

15. Το κτίριο – φυλάκιο στην πόρτα της Βρυσούλας από την μεριά της πόλης, 1900 (Ιδρυμα Ακτία Νικόπολις)

16. Το κτίριο – φυλάκιο και η γέφυρα στην πόρτα την Μεσηνιά, 1912 (κεντρική πύλη όπου φορολογούνταν τα προϊόντα, σημερινή περιοχή «Φόρος») (Καράμπελας, 1994)

17. Το Εσκή Τζαμί και το προτείχισμα του Φρουρίου του Αγίου Ανδρέα (Ιτε Καλέ), παρατηρούμε τους στύλους φωτισμού (έργα καλλωπισμού), 1900 (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις)

18. Η κεντρική πύλη του κάστρου του Αγίου Ανδρέα, 1912 (Αρχείο Καράμπελα)

19. Το νότιο τμήμα του λιμανιού της Πρέβεζας, τα πλοία πιάνανε αρόδο και ξεφορτώνονταν τα εμπορεύματα σε μαούνες, 1900 (Καράμπελας, 1994)

20. Το λιμάνι και τα πλοία δεμένα στις διάφορες σκάλες, 1920 (Καράμπελας, 1994)

21. Το λιμάνι στα 1900 και αριστερά το τούρκικο διοικητήριο (νυν δικαστήριο) (Αρχείο Καράμπελα)

22. Διακίνηση εμπορευμάτων στον ποταμό Λούρο, ο οποίος ήταν πλωτός μέχρι την Φιλυπιάδα, 1912 (Καράμπελας, 1994)

23. Αποψη της Εθνικής Αντιστάσεως (κεντρική αγορά) στα 1900 (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις)

24. Αποψη της Εθνικής Αντιστάσεως (κεντρική αγορά) στα 1900 (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις)

25. Αποψη της Εθνικής Αντιστάσεως (κεντρική αγορά) στα 1900 (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις)

26. Το Ιταλικό Προξενείο το 1900 (Αρχείο Καράμπελα)

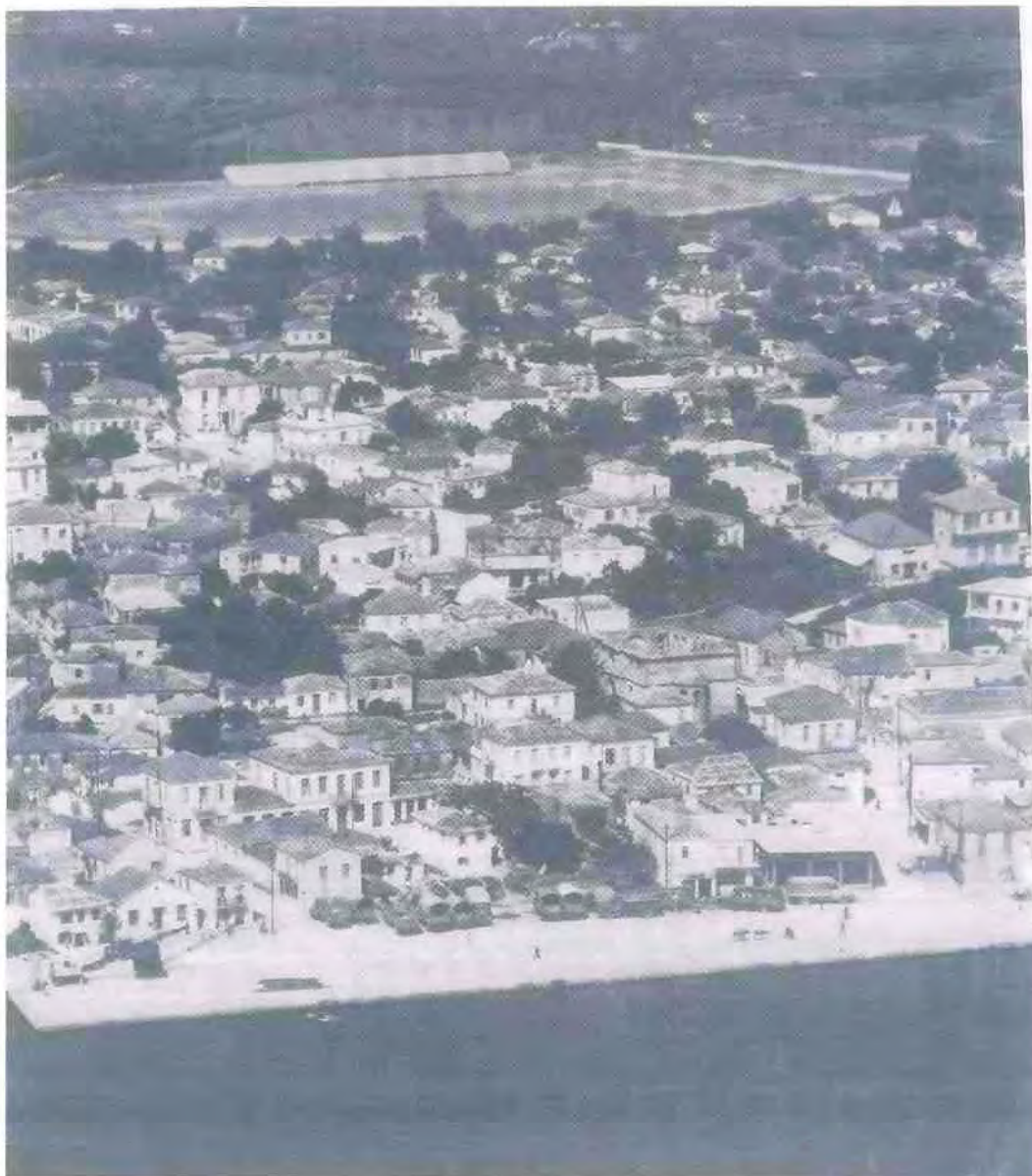
27. Ο μενδρεσές στη Βρυσούλα το 1900, στα κυπαρίσσια υπήρχε το ναυτικό νεκροταφείο (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις)

28. Το Γενί Τζαμί στα 1900 (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις)

29. Αποψη της πόλης στα 1937 (Αρχειό Δημήτρη Ανδρεάδη)

30. Μερική άποψη της πόλης από αεροφωτογραφία το 1962 (Αρχείο Ι.Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης)

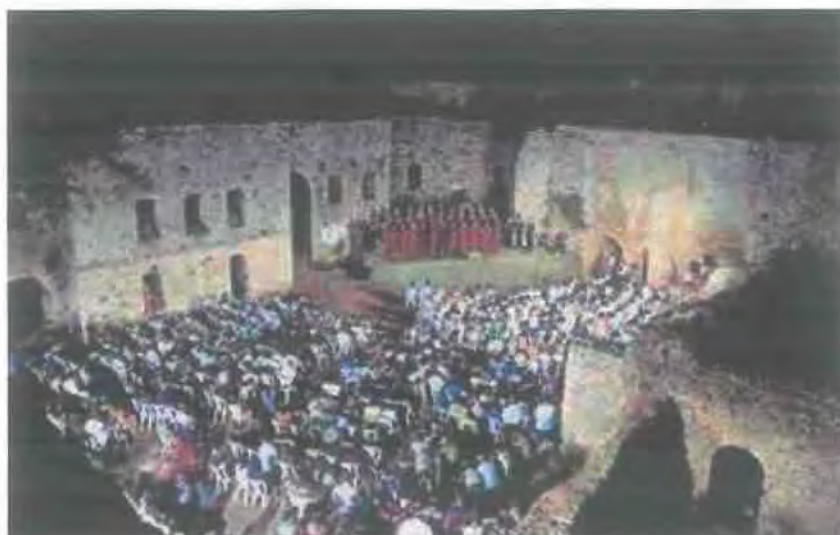
31. Αεροφωτογραφία της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής, 1987 (Καράμπελας, 1994)

32. Άποψη του λιμανιού σήμερα, τουριστικός πόλος έλξης, ιδίως μετά την πρόσφατη αποκατάσταση αρκετών διατηρητέων και την ανάπλαση της παραλιακής οδού και της επόμενης παράλληλης (κεντρικής αγοράς) (internet: <http://www.epirusnews.gr/preveza>)

33. Μέρος του παραδοσιακού οικιστικού συνόλου, το οποίο λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του (στενά δρομάκια, παλιό κτιριακό απόθεμα, χωρική συσχέτιση με το λιμάνι), αποτελεί τόπο χωροθέτησης χρήσεων ελεύθερου χρόνου (ταβέρνες, καφετέριες, μουσικοί χώροι κ.α) (internet: <http://www.epirusnews.gr/preveza>)

34. Εδώ βλέπουμε την εναλλακτική χρήση ιστορικών χώρων. Συγκεκριμένα πολιτιστική εκδήλωση στο Φρούριο του Παντοκράτορα (χτίστηκε από τον Αλή Πασά 1807 – 9) (internet: <http://www.epirusnews.gr/preveza>)

35. Ο χώρος παραμένει ο ίδιος, απλά αλλάζοντας οι ανάγκες αλλάζουν και οι χρήσεις !!! Παραλία του Ιονίου στα όρια της πόλης. (internet: <http://www.epirusnews.gr/preveza>)

36. Ποταμός Αχέρων – ανήκει στο Νομό Πρέβεζας . Τουριστική χρήση – ξενάγηση με πλωτά μέσα. (internet: <http://www.epirusnews.gr/preveza>)

37. Η αρχαία Νικόπολη – ένας μοναδικός αρχαιολογικός χώρος σε έκταση και αξία. Ένα ακόμα παράδειγμα που αποδεικνύει ότι γενικότερα «ιστορικά οικιστικά σύνολα» προσελκύουν το τουριστικό ενδιαφέρον. (internet: <http://www.epirusnews.gr/preveza>)

Ό,τι αγαπώ γεννιέται αδιάκοπα.....

